

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK SANATI ANABİLİM DALI

HALIÇ SÂDÂBÂD CAMİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VEYSİ TUNÇ

İSTANBUL 2011

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK SANATI ANABİLİM DALI

HALİÇ SÂDÂBÂD CAMİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VEYSİ TUNÇ

TEZ DANIŞMANI:

Yrd. Doç. Dr. Nalan TÜRKMEN

İSTANBUL 2011

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Veysi Tunç'un "Haliç Sâdâbâd Camisi" konulu tez çalışması jürimiz Türk Sanatı Anabilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. F. Nalan Türkmen
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Prof.Dr. Selçuk Mülayim
Üniversitesi Marmara

Üye : Doç.Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...19.../...12.../ 2011 tarih ve 2011/23-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
BELGE LİSTESİ	VIII
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	IX
ÇİZİM LİSTESİ	XIV
1.GİRİŞ	1
1.1. Konunun Niteliği ve Önemi	1
1.2. Kaynak ve Araştırmalar	1
1.3. Yöntem.....	4
2. KÂĞITHANE	5
2.1. Tarihçe	5
2.1.1. Bizans Döneminde Kâğıthane.....	5
2.1.2. XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Döneminde Kâğıthane	6
2.1.3. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kâğıthane.....	9
2.1.4. Cumhuriyet Dönemi ve Günümüzde Kâğıthane	12
3. HALİÇ SÂDÂBÂD CAMİSİ	15
3.1. Yapının Tarihçesi.....	15
3.2. Yapının Mimari Özellikleri.....	30
3.2.1. Kütle ve Plan Şeması	30
3.2.2. Malzeme.....	32
3.2.3. Cepheler	33
3.2.4. Minare	35
3.2.5. Örtü sistemi	35
3.2.6. Mimari Plastik.....	36
3.2.6.1. Kalem İşi Bezemeler.....	37
3.2.7. Üslup	39
4. DÖNEM YAPILRIYLA KARŞILAŞTIRMA	42
4.1. Kütle ve Plan Şeması	42
4.2. Mimari Plastik.....	44

4.1.1. Kalem İŖi Bezeme	47
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	49
KAYNAKÇA.....	51
BELGELER	56
FOTOĞRAFLAR.....	70
ÇİZİMLER	102

ÖNSÖZ

Batılılaşma sürecinin geleneksel Osmanlı mimarisi üzerine etkisini görmekte olduğumuz örnek eserlerden biri olan Haliç Sâdâbâd Camisi'ni ele alan bu çalışmada, yapının bulunduğu mevki de göz önünde bulundurularak, yapının ilk yapımından günümüze kadar süren inşa ve onarım süreci kronolojik olarak incelenmiştir.

Klasik Osmanlı mimarisinin yanında Batılılaşma dönemi mimarisinin de aynı önemle ele alınıp dikkatle incelenmesi gerektiği kanaatindeyim. Bu doğrultuda tez konum olan Haliç Sâdâbâd Camisi'ni, Batı'dan etkilenme süreci ve bu etkilerin yansımalarının görüldüğü yapının dönem özellikleri ile birlikte ve bilimsel yöntemlerle ele almaya çalıştım.

Araştırmamın başından sonuna kadar çalışmalarımı titizlikle izleyen, tezimin oluşmasında büyük katkıları bulunan, tezi yönlendirip yöneten değerli danışmanım hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Nalan TÜRKMEN'e bana karşı gösterdiği sabır ve derin anlayıştan dolayı sonsuz şükranlarımı sunarım. Tez konumun belirlenmesinin yanında engin bilgi ve görüşlerini benden esirgemeyen hocam Sayın Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM'e minnettarım. Sâdâbâd Camisi'nin 1998 yılı onarımına ait fotoğraf arşivlerini benimle paylaşmakta sakınca görmeyen Sayın Şura Kavalcı'ya; Kitabelerin okunmasında yardımlarından çokça istifade ettiğim İstanbul Şehir Üniversitesi Öğretim üyesi Sayın Dr. İrvin Cemil SCHİCK'e; Araştırmam süresince rahat bir çalışma ortamı sağlayan Bilim Sanat Vakfı'na ve vakıf genel sekreteri Sayın Faruk Deniz'e, İslâm Araştırmaları Merkezi ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü yönetici ve çalışanlarına, bir yıl süren arşiv taraması süresince araştırmalarımı büyük ölçüde kolaylaştıran Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin bütün çalışanlarına, Sâdâbâd'ın tarihi doku analizleri ve tarihsel gelişimi konularında katkılarından dolayı Kağıthane Belediyesi Basın Danışmanı Sayın Hüseyin IRMAK'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yapı İşleri Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.

Her türlü maddi ve manevi desteklerini daima yanımda hissettiğim aileme teşekkür ederim

Veysi TUNÇ

ÖZET

XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde Kâğıthane deresi ve çevresinde gerçekleştirilen imar faaliyetleriyle Osmanlı Batılılaşma dönemi mimarisinin ilk örnekleri verilmişti. Bu mimari yapılardan günümüze çeşitli onarımlarla ulaşabilmiş en önemli eserlerden biri İstanbul ili, Kâğıthane ilçesi, Topağaçlar mevkiinde yer alan Haliç Sâdâbâd Camisi'dir.

Çalışmada ilk olarak Haliç Sâdâbâd Camisi'nin, bulunduğu mevkiden ve çevresinden kaynaklanan özelliklerini analiz etmek amacıyla, Kâğıthane İlçesi'nin İstanbul içindeki yeri, tarihsel gelişimi ve fiziksel biçimlenişi anlatılmıştır. Daha sonra araştırmanın ana temasını teşkil eden Haliç Sâdâbâd Camisi ele alınmıştır. İki alt bölümden oluşan bu incelemede önce yapının tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Tarihçede; Sâdâbâd Camisi'nin günümüze dek geçirdiği onarımlar, bu onarımların caminin hangi kısımlarını kapsadığı, onarımları yapan kalfalar ve ustalar, onarımlara ayrılan bütçeler ve bu onarımların hangi vakıflar tarafından sağlandığına dair bilgiler Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak verilmiştir. İkinci alt başlıkta yapının mimari özellikleri ele alındıktan sonra plan, malzeme, cepheler, minare, örtü sistemi, üslup ve süsleme özellikleri hakkında da bilgi verilmiştir. Son kısımda ise genel bir değerlendirmeden sonra dönemin diğer camileri ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda Haliç Sâdâbâd Camisi'nin günümüze dek birçok kez onarım görmüş olmasına rağmen batılılaşma dönemi eseri olma özelliğini koruduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, çalışmada yapıya dair günümüze dek yapılan araştırmalara ek olarak Osmanlı arşiv belgelerinde yeni tespitler yapılmıştır. Bunların başında, yapının 1863 yılı onarımına ilişkin bir keşif belgesinde yapının yeni baştan yapılmadığı, aksine onarımdan geçirildiğini kanıtlar nitelikte olan arşiv belgeleridir.

ABSTRACT

First instances of architectural buildings which have effects from westernization of Ottoman Empire have been constructed in first quarter of 18th century. Today, one of the most important architectural monuments which have maintained intact with many restorations is HalicSâdâbâd Mosque, situated in Topagac location of Kagithane County in Istanbul. This thesis is study on this important monument; The HalicSâdâbâd Mosque.

First of all, Kagithane County has been investigated for the location, historical developments and physical changes to be able to determine features of the mosque which is in correlations with environment and location. Then, as the building itself, HalicSâdâbâd Mosque is studied in two main sections. The first section investigates chronological changes in the building as of first construction and following renovations. All details such as repaired sections of the mosque, masters and foremen who involved in renovations or repairs, budgets, involved foundations are being provided. All of important details have been investigated in the documents from Ottoman Archives. The second section focuses on the architectural features of the mosque. Architectural plan, facades, minarets, materials, coating system, styles and decoration information is given in detail. In the final section, HalicSâdâbâd Mosque is compared to other mosques which have been built in the same period, together with conclusion.

As significant results of this study, it has been determined that however it has had many repairs and renovations until today, HalicSâdâbâd Mosque has maintained its westernization features. In addition to previous studies, new findings have been determined with new documents from Ottoman Archives. One of most important finding is that the belief of reconstruction of the mosque in 1863 is actually a repairing, not a reconstruction.

KISALTMALAR

B.E.O.	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.EV.	: Cevdet Tasnifi, Evkaf Konulu Belgeler
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Foto	: Fotoğraf
HAT.	: Hatt-ı Hümayûn
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.EV.	: İrade-Evkaf
İ.MVL.	: İrade Meclis-i Vala
İSAM.	: İslam Sanatları Araştırma Merkezi
İ.Ş.D.	: İrade Şura-yı Devlet
H.	: Hicrî
HH.d	: Hazine-i Hassa Defteri
İD.	: İrade Dahiliye
İTÜ.	: İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
M.	: Miladi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
MVL	: Meclis-i Vâlâ
O.D.T.Ü	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

S.	: Sayı
s.	: Sayfa
San.	: Sanayi
Ş.D.	: Şura-yı Devlet
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih Yok
Y.PRK.MŞ.	: Yıldız Perâkende Evrakı Meşiyat

BELGE LİSTESİ

- Belge 1:** BOA. C.EV, nr. 466/23571, Tarih: 8. S.29 /1194 (H), 14.02.1780 (M).
- Belge 2:** BOA. İ.MVL, nr.363/15882, vr.1, Tarih: 01/R /1273 (H), 30.11.1856 (M).
- Belge 3:** BOA. İ.MVL. nr.363/15882, vr.2, Tarih: 01/R /1273 (H), 30.11.1856 (M).
- Belge 4:** BOA. H.H.d, nr.13867, vr.1, Tarih: 1280 (H), 1863 (M).
- Belge 5:** BOA. H.H.d, nr.13867, vr.2, Tarih: 1280 (H), 1863 (M).
- Belge 6:** BOA. İ.MVL, nr.450/20065, Tarih: 02.M.1278 (H) 10.07.1861 (M).
- Belge 7:** BOA. M.V.L, nr.1031/28, Tarih: 22.N.1281 (H), 18.02.1865 (M).
- Belge 8:** BOA. İ.Ş.D, nr.67/3928, vr.1, Tarih: 14.R 1301 (H), 11.02.1884 (M).
- Belge 9:** BOA. İ.Ş.D, nr.67/3928, vr.2, Tarih: 14.R.1301 (H), 11.02.1884 (M).
- Belge 10:** BOA. İ.EV, nr.37/1322/L-05, vr.1, Tarih: 17.L.1322 (H), 24.12.1904 (M).
- Belge 11:** BOA. İ.EV, nr.37/1322/L-05, vr.2, Tarih: 17.L.1322 (H), 24.12.1904 (M).
- Belge 12:** BOA. B.E.O, nr.2792/209328, vr.1, Tarih: 02.S.1324 (H), 27.03.1906 (M).
- Belge 13:** BOA. B.E.O, nr.2792/209328, vr.2, Tarih: 02.S.1324 (H) 27.03.1906 (M).
- Belge 14:** BOA. Ş.D, nr.174/28, Tarih: 12.R.1325 (H), 11.02.1907/ (M)

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

- Fotoğraf 1:** Kâğıthane İlçesinin Konumu.
- Fotoğraf 2:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Genel görünüm.
- Fotoğraf 3:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Genel görünüm.
- Fotoğraf 4:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Genel görünüm.
- Fotoğraf 5:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Kuzey giriş cephesi.
- Fotoğraf 6:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarımı öncesi Taç kapı görünümü.
(Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 7:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Taç kapı görünümü.
- Fotoğraf 8:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Taç kapı üzerinde yer alan yapı kitabesi.
- Fotoğraf 9:** Küçük Mecidiye Camisi, Kuzey giriş cephesi.
- Fotoğraf 10:** Nusretiye Camisi, Kuzey giriş cephesi.
- Fotoğraf 11:** Dolmabahçe, Camisi, Kuzey giriş cephesi.
- Fotoğraf 12:** Ortaköy Camisi, Kuzey giriş cephesi.
- Fotoğraf 13:** Ortaköy Camisi, Üç açıklıklı giriş cephesi.
- Fotoğraf 14:** Ortaköy Camisi, Taç kapı üzerinde yer alan yapı kitabesi.
- Fotoğraf 15:** Küçük Mecidiye Camisi, Taç kapı üzerinde yer alan yapı kitabesi.
- Fotoğraf 16:** Aksaray Valide Camisi, Taç kapı üzerinde yer alan yapı kitabesi.
- Fotoğraf 17:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Giriş holü.
- Fotoğraf 18:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Giriş holü.
- Fotoğraf 19:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Son cemaat yeri.
- Fotoğraf 20:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Hünkar mahfili.
- Fotoğraf 21:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Hünkar mahfilinden imam ve müezzin odalarına geçiş.
- Fotoğraf 22:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânına geçiş.
- Fotoğraf 23:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânına geçiş.

- Fotoğraf 24:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânı mihrap cephesi.
- Fotoğraf 25:** Ortaköy Camisi, Harim mekânına geçiş.
- Fotoğraf 26:** Küçük Mecidiye Camisi, Harim mekânına geçiş.
- Fotoğraf 27:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânı.
- Fotoğraf 28:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânı.
- Fotoğraf 29:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesine ait minber görünümü.
(Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 30:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Minber görünümü.
- Fotoğraf 31:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi iç mekân görünümü.
(Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 32:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânı görünümü.
- Fotoğraf 33:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Mihrap görünümü.
- Fotoğraf 34:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Mihrap yazı kuşağı.
- Fotoğraf 35:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Mihrapta yer alan Kelime-i Tevhit kufi yazı kuşağı.
- Fotoğraf 36:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Mihrapta yer alan Kelime-i Tevhit kufi yazı kuşağı.
- Fotoğraf 37:** Yıldız/Hamidiye Camisi, Kubbede yer alan kufi yazı kuşağı.
- Fotoğraf 38:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Kubbe görünümü.
- Fotoğraf 39:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Kubbe görünümü.
- Fotoğraf 40:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi pendentif görünümü.
(Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 41:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarımı esasında yapılan kalem işi bezeme çalışmaları. (Kaynak: Kâğıthane Belediye Arşivi)
- Fotoğraf 42:** Haliç Sâdâbâd Camisi, Pendentif görünümü.
- Fotoğraf 43:** Üsküdar Altunizade Camisi, Kubbe iç bezemesi.
- Fotoğraf 44:** Üsküdar Altunizade Camisi, Kubbe kalem işi bezemesi detay.

- Fotoğraf 45:** Üsküdar Altunizade Camisi, Pandantif kalem işi bezemesi.
- Fotoğraf 46:** Dolmabahçe Camisi, Harim mekânı mihrap cephesi.
- Fotoğraf 47:** Dolmabahçe Camisi, Pencere üstü kalem işi bezemesi.
- Fotoğraf 48:** Haliç Sâdâbâd Camisi, batı cephesi.
- Fotoğraf 49:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi batı cephesi. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 50:** Haliç Sâdâbâd Camisi, doğu cephesi.
- Fotoğraf 51:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi güneydoğu cephe görünümü. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 52:** Haliç Sâdâbâd Camisi, harimin doğu cephesi.
- Fotoğraf 53:** Haliç Sâdâbâd Camisi, harim batı cephesi.
- Fotoğraf 54:** Haliç Sâdâbâd Camisi, güney cephesi.
- Fotoğraf 55:** Haliç Sâdâbâd Camisi, kuzeybatı cephesi.
- Fotoğraf 56:** Haliç Sâdâbâd Camisi, kubbe ve köşe kuleleri.
- Fotoğraf 57:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi kubbe. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 57:** Haliç Sâdâbâd Camisi, köşe kuleleri.
- Fotoğraf 58:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi köşe kuleleri. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 60:** Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi köşe kuleleri. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)
- Fotoğraf 61:** Haliç Sâdâbâd Camisi, kuzeybatı cephede yer alan minare.
- Fotoğraf 62:** Haliç Sâdâbâd Camisi, kuzeybatı cephede yer alan minare.
- Fotoğraf 63:** Haliç Sâdâbâd Camisi, minarenin 1981 yılı onarımına ait görüntüler. (Kaynak: İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)
- Fotoğraf 64:** Haliç Sâdâbâd Camisi, minarenin 1981 yılı onarımına ait görüntüler. (Kaynak: İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)

Fotoğraf 65: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1981 yılı onarımı esnasında minare şerefesi.
(Kaynak: İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)

Fotoğraf 66: Küçük Mecidiye Camisi, Kuzeybatı Cephe görünümü.

Fotoğraf 67: Küçük Mecidiye Camisi, Minare detayı.

Fotoğraf 68: Bab-ı Ali Nallı Mescit, Minare görünümü. (Kaynak: İlknur Altun, *Bab-ı Ali Nallı Mescit*, s48, -68)

Fotoğraf 69: Bab-ı Ali Nallı Mescit, Minare görünümü. (İlknur Altun, *Bab-ı Ali Nallı Mescit*, s48, -68)

Fotoğraf 70: Konya Aziziye Camisi, Minare görünümü.

(Kaynak: <http://www.geolocation.ws/v/P/716217/konya-aziziye/en> 14.12.2011, (19:40)

Fotoğraf 71: Konya Aziziye Camisi, Minare detayı.

(Kaynak: <http://www.geolocation.ws/v/P/716217/konya-aziziye/en> 14.12.2011, (19:40)

Fotoğraf 72: Güzelce Camisi, Güney cephesi.

Fotoğraf 73: Güzelce Camisi, Minare detayı.

Fotoğraf 74: Haliç Sâdâbâd Camisi, Kâğıthane Belediyesi müzesinde bulunana camin mermer süs havuzu.

Fotoğraf 75: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarımı sonrasında sökülen minare şerefesine ait kemer parçaları.

Fotoğraf 76: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarımı sonrasında sökülen minare şerefesine ait şerefe sütun parçaları.

Fotoğraf 77: Kâğıthane/Sâdâbâd Cami minaresin detayı, De l'Espinasse tarafından çizilmiş 1790 tarihli gravür,. (Kaynak: Uğur Aktaş, Sevengül Sönmez, İstanbul'un Yeşilliği, s.89)

Fotoğraf 78: Kâğıthane Eğlenceleri – Haliç Sâdâbâd Cami Minare Detayı, Thomas Allom tarafından çizilmiş 1839 tarihli gravür. (Kaynak: M.Orhan Bayrak, *İstanbul Tarihi*, s. 79)

Fotoğraf 79: Aziziye / Sâdâbâd Camisi, XIX. yüzyıl'ın sonuna tarihlenen fotoğraf.
(Kaynak: Yıldız IRCICA Arşivi)

Fotoğraf 80: Aziziye Cami, XIX yüzyılın sonuna tarihlenen kartpostal. (Kaynak: Serim Denel, *Batılılaşma sürecinde İstanbul'da Tasarım Ve Dış Mekânlarda Değişim Ve Nedenleri*, s. 230).

Fotoğraf 81: Sâdâbâd Camisi, XX yüzyılı başına tarihlenen kartpostal, Editör: Max Fruchtermann. (Kaynak: Kâğıthane Belediye Arşivi)

Fotoğraf 82: Çağlayan Cami, 1927 yılına tarihlenen kartpostal. Editör: Georges Papantoin. (Kaynak: Kâğıthane Belediyesi Arşivi)

ÇİZİM LİSTESİ

Çalışmada kullanılan çizimler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yapı İşleri Müdürlüğü'nden temin edilmiştir.

- Çizim 1: Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim Planı.**
- Çizim 2: Haliç Sâdâbâd Camisi, Mahfil Katı Planı.**
- Çizim 3: Haliç Sâdâbâd Camisi, Çatı Katı Planı.**
- Çizim 4: Haliç Sâdâbâd Camisi, Kuzey Cephe Çizimi.**
- Çizim 5: Haliç Sâdâbâd Camisi, Kible Cephe Çizimi.**
- Çizim 6: Haliç Sâdâbâd Camisi, B-B Kesiti.**
- Çizim 7: Haliç Sâdâbâd Camisi, A-A Kesiti.**

1.GİRİŞ

1.1. Konunun Niteliği ve Önemi

XVIII. Yüzyıla kadar Osmanlı toplum hayatının her alanında kalıplaşmış bir biçim alan Klasik motifler, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'i takip eden süreçle birlikte, özellikle Osmanlı'nın bürokrat kesiminin Avrupa ile temasa geçmesi sonucu yerini Batılı anlayışlara bırakmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan sosyal, politik ve sanatsal alanlardaki yeni kimlik arayışları kendini birçok alanda olduğu gibi mimaride de hissettirmiştir. Bu devir mimarisinde bir yandan geleneksel çizgiler sürdürülürken, diğer yandan da Batı etkisi ve geleneksel çizginin bir arada görüldüğü yapılar da inşa edilmiştir. Bahsedilen her iki tarzın uygulandığı yapılardan birisi de Haliç Sâdâbâd Camisi'dir. Yapı gerek plan şeması, gerek mimari unsurların kullanılışı ve gerekse de süslemesi bakımından Batılılaşma dönemini mimarisini çok iyi yansıtan mimari eserlerden biridir.

Kültür varlığının ve uygarlığın somut belgeleri olarak geleneğin ortak eğilim ve zevklerinin simgesi olan bu sanat eserlerini inceleyerek gün yüzüne çıkarmak gerekmektedir. Tez araştırmamın amacı bilimsel metotlara uygun bir şekilde çalışarak ortaya çıkan bilgileri sonraki araştırmacılara aktarmaktır.

1.2. Kaynak ve Araştırmalar

Çalışma süresince konuyla ilgili yapılan araştırma ve kaynak taramaları neticesinde, Osmanlı Devleti'nde her dönem önemini koruyan ve özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda daha da önemli bir yere sahip olan Kâğıthane hakkında detaylı bilgiye ulaşılmıştır. Fakat erişilen bilgiler bu bölgedeki mimari ve sanat eserlerinden ziyade, saray çevresi ve devlet erkânının buradaki yaşamından kesitler sunan, eğlence ve şatafatı ön plana çıkarır bilgilerdir. Hâlbuki III. Ahmet zamanında özellikle Sadrazam İbrahim Paşa'nın büyük gayretiyle Sâdâbâd bölgesinde gerçekleştirilen imar faaliyetleri Batı'dan gelen ilk yeniliklerin uygulandığı yer konumundadır.

Araştırmanın ana hatları daha önce konuyla ilgili yapılmış eserlere atıf yapmak suretiyle oluşmuştur. Fakat Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri'nde yapılan araştırmalar neticesinde konu hakkında yeni belgelere ulaşılmıştır. Daha önce gün yüzüne çıkmamış bu belgeler konuyla ilgili araştırma yapacak kişilere yeni bilgiler

sunacaktır Caminin onarımı için yapılan yazışmaları içeren bu belgeler, onarımların ne düzeyde gerçekleştirildiğine dair ayrıntılı bilgilere, işlemleri yürüten kalfa ve müdürlere ait kayıtlarına ve onarımlara ayrılan bütçelere ulaşılması açısından da büyük bir önem teşkil etmektedir.

Araştırmada ortaya çıkan kaynaklar aşağıdaki kamu kurum ve kuruluşlarından ve özel kütüphane ve arşivlerden temin edilmiştir:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
- İstanbul Vakıflar Genel Müdürlüğü
- İstanbul Diyanet İşleri Müdürlüğü
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yapı İşleri Müdürlüğü
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar Ve Şehircilik Daire Başkanlığı
- Kâğıthane Belediye Arşivi
- İSAM
- IRCICA
- İstanbul Atatürk Kitaplığı
- İstanbul Araştırmaları Kütüphanesi
- Beyazıt Devlet Kütüphanesi
- Üniversite Kütüphaneleri

Lale devri, Kâğıthane ve Sâdâbâd'ın durumu üzerine kaleme alınan çeşitli makaleler vardır. Sâdâbâd bölgesinde inşa edilen yapıların bir bütün olarak ele alan en önemli makaleler; Semavi Eyice'nin "**İstanbul Halkının ve Padişahların Ünlü Mesiresi: Kâğıthane**" ve **Taç Dergisi**'nin ilk sayısında yayınlanan "**Kâğıthane, Sâdâbâd, Çağlayan**" adlı makaleleridir. Yine Eyice'nin, **Sanatsal Mozaik** dergisinde yayınlanan "**İstanbul'da Bir Eski Eser Cinayeti**" adlı makalesinde Patrona Halil İsyanı sonrasında tarihi eserlere yapılan kıyımdan bahsedilmektedir. İ. Hakkı Konyalı'nın **Yeni Asya Gazetesi**'nde günlük olarak yazdığı Nisan ve Mayıs aylarını kapsayan "**Tarih Sohbetleri – Kâğıthane/ Sâdâbâd**" isimli yazı dizisi ve Sedat Hakkı Eldem'in "**Sâdâbâd**" adlı eserinde Sâdâbâd'a dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Konu ile ilgili birçok maddenin yer aldığı, **Sanat, Eczacıbaşı, İslâm Ansiklopedisi, Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** ve **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi** gibi kaynaklardan da önemli ölçüde faydalanılmıştır.

Eyice'nin Sanat Tarihi Yıllığı'nda **“XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Neo-klasik Üslubu”** ve Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi'nde yer alan **“Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı”**, Mustafa Cezar'ın Sanat Tarihi Yıllığı'nda **“Osmanlılarda XVIII. Yüzyıl Kültür ve Sanat Ortamı”**, Afife Batur'un Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi'nde yer alan **“Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”**, adlı makaleleri, Serim Denel'in **“Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri”** Ayda Arel'in **“Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci”** adlı kitapları, Batı sanatı üslûpları ve Türk sanatına etkileri konularıyla ilgili bilgilerin verildiği kaynaklar olup bu bilgilerden istifade edilmiştir.

Münir Aktepe'nin **“Kâğıthane'ye dair bazı bilgiler”**, Mehmet Tevfik'in **“İstanbul'da bir sene/üçüncü Ayında Kâğıthane'de”**, Ahmet Refik'in **“Bu Şehr-i İstanbul ki”** ve **“Lale Devri”** adlı kitapları Kâğıthane ve Lale Devri ile ilgili bilgi veren kaynaklardır.

Batılılaşma dönemi Osmanlı mimarlığında önemli bir yer tutan Balyan Ailesi ve Sarkis Balya'nın, Sâdâbâd Camisi'nin yapımındaki rolüne ilişkin bilgiler; Süheyl Ünver'in Vakıflar Dergisi'nde yayınlanan **“Her Devirde Balyan Ailesi”**, Pars Tuğlacı'nın **“Osmanlı Mimarlığı'nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi”**, Feridün Akozan'ın **“Osmanlı Mimarlığı'nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi” Adlı Kitap ve Gerçekler**”, Selman Can'ın **“Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı”** adlı kitaplardan, Selçuk Batur'un Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi'nde yer alan **“Balyan Ailesi”** adlı makalesinden, TÜBAV bilim dergisinde Oya Şentürk'ün **“Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Hassa Baş Mimarları”** adlı makalesinden alınmıştır.

Yapının plan, röleve ve çizimleri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yapı İşleri Müdürlüğünden elde edilmiştir. Ayrıca yapının daha önceki onarımlarına ilişkin görsel materyallere **Kâğıthane Belediye Arşivinden, Vakıflar Genel Müdürlüğü**

Arşivi'nden Kültür Bakanlığı yayınları sanat eserleri dizisinden “Gravürlerle Türkiye”, Necla Arslan Sevin'nin “Gravürlerde Yaşayan Osmanlı”, Mert Sandalci'nin “Max Fruchtermann Kartpostalları” adlı kitaplardan ulaşılmıştır.

1.3. Yöntem

Konuyla ilgili kaynaklar İstanbul da bulunan kütüphaneler, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri, ilgili kurum ve kuruluşlarının özel arşivlerinden temin edilmiştir. Yapı yerinde incelenmiş, incelemeler sonucunda fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda elde edilen veriler değerlendirilerek yazma aşamasına geçilmiştir.

Tez çalışmasında, Sâdâbâd Camisi'nin bulunduğu mevki'den kaynaklanan özelliklerini ve çevresini analiz etmek amacıyla, Kâğıthane ilçesinin İstanbul içindeki yeri, caminin konum özellikleri, tarihsel gelişimi ve fiziksel biçimlenişi kronolojik olarak ele alınmıştır.

Tez çalışmamın bölümleri;

I. Bölümünde, üç alt başlıktan oluşan giriş bölümü yer almaktadır.

II. Bölümünde, dört alt başlıktan oluşan Kâğıthane tarihçesi; Kâğıthane'nin Bizans döneminden başlanarak günümüze dek geçirdiği evreler ele alınarak incelenmiştir.

III. Bölüm araştırmanın en geniş ve ana temasını teşkil eden Sâdâbâd Camisi'ne ayrılmıştır. İki alt başlıktan oluşan bu bölümde önce yapının tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Tarihçede; Sâdâbâd Camisi'nin günümüze dek geçirdiği onarımlar, bu onarımların caminin hangi kısımlarını kapsadığı, onarımları yapan kalfalar ve ustalar, onarımlara ayrılan bütçeler ve bu onarımların hangi vakıflar tarafından sağlandığına dair bilgiler Osmanlı Arşiv belgelerine dayanılarak verilmiştir. İkinci alt başlıkta yapının mimari özellikleri ele alındıktan sonra kütle ve plan şeması, malzeme, cepheler, minare, örtü sistemi, süsleme özellikleri ve üslubu hakkında da bilgi verilmiştir.

IV. Bölümde, Sâdâbâd Camisi, XIX. yüzyılda inşa edilmiş dönem eserleriyle karşılaştırılmıştır.

Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapıp sonuca ulaşılmıştır.

2. KÂĞITHANE

2.1. Tarihçe

Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki yıllar boyunca İstanbul'un önemli köşelerinden biri olan Kâğıthane günümüzde de kentin en önemli mesire yerlerinden biridir. (Foto: 1)

2.1.1. Bizans Döneminde Kâğıthane

Kâğıthane'ye ilişkin ilk çağ bilgileri, çoğu eski yerleşim yerlerinde olduğu gibi söylencelerle iç içedir.¹ Bugünkü İstanbul'un çekirdeğini oluşturan Byzantion kasabası kurulmadan çok önce Barbyzoss (Barbyzes) ile Kydaris (Cidarus) akarsuların yani Kâğıthane ve Alibey derelerinin birleştiği yerde bir yerleşim merkezi mevcuttu. Semystra olarak bilinen bu yerleşim, bugünkü Silahtağa civarına rastlar. 1949 yılında Silahtarğa Elektrik Fabrikası yakınında bulunan bazı önemli heykel parçaları da bölgenin ilk iskânı ile ilişkilendirilebilir. Semystra daha sonra Bizans devrinde Drepanikon olarak anılmıştır. Bizans döneminde önemli bir yerleşim yeri olmamakla birlikte, söz konusu vadinin bir eğlence köşesi olduğu, belki de, bir iki manastır da kurulmuş olabileceği düşünülürse de bunu kanıtlayacak bir veriye bugüne kadar rastlanmamıştır.²

Genellikle yerleşmiş bir kanyaya göre bu alana verilen Kâğıthane adı, bu dönemde derenin kıyısında el tezgâhlarıyla çalışan kâğıt imalathanelerinden gelmektedir. Fakat bu bilgiyi destekleyecek bir belgeye henüz ulaşamamıştır.³ Bölgedeki kâğıt imalathanelerine ilişkin Kömürçüyan, vaktiyle burada kâğıt imal edildiğini, ancak masrafı karşılanmadığından bahsederken,⁴ 1655 yılında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bizans devrinden kalan kâğıt kubbeli bir kâğıt imalathanesinin su dolaplarından birinin Daye Hatun Cami'nin altında harap halde durduğunu yazmıştır.⁵ Eyice ise, Bizans devrinde var olduğu ileri sürülen kâğıt imalathanesi fikrine, daha

¹ Semavi Eyice *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları İstanbul, 2006. s.234.

² Anonim, *Osmanlı Belgelerinde Kağıthane*, Kağıthane Belediyesi Kültür Yayınları, (Hazırlayan: Hüseyin İrmak) İstanbul 2007, s. 20.; Semavi Eyice, "İstanbul Halkının ve Padişahların Ünlü Mesiresi: Kağıthane", *Gündelik Yaşamın Renkleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1997. s. 77.

³ Uğur Aktaş, Sevengül Sönmez, *İstanbul'un Yeşilliği*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.87.

⁴ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırda İstanbul Tarihi*, (Çev.: Hrand Andreasyan, Hazırlayan: Kevork Pamukçüyan), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 44.

⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Yayına Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, C.1, İstanbul, 2008, s.455.

ihtiyatla yaklaşarak, “XVI. yüzyılda İstanbul’a gelen Fransız seyyah Pierre Gylli bunun harabelerinin derenin Haliç’e kavuştuğu yerde olduğunu yazar, halbuki XVII. yüzyılda Evliya Çelebi bu fabrikanın su dolaplarından birinin, şimdiki köyün çarşısındaki Daye Hatun Cami’nin alt tarafında görüldüğünü bildirir”. Ayrıca Bizans devrinde burada kağıt yapıldığına dair açık bir belgenin olmadığını ileri sürer.⁶

Bizans devrinde Kâğıthane’ye dair tek önemli siyasi olay, 626 yılında Avarlar’ın İstanbul kuşatmasıdır. Avar Hanı, kuvvetlerinin çoğunluğunu oluşturan Slav kavimlerinden oluşan birliklerini Kâğıthane deresi boyunca mevzilendirdiği, derenin Haliç’e döküldüğü yerde de ormanları kullanarak bir kayık filosu kurduğunu, bu hücum filosuyla şehri Haliç’ten de kuşatmayı planlayan Avar Hanı’nın çalışmalarını öğrenen Petricius Bonus ani bir baskınla buradaki filoyu tamamen yok etmiştir.⁷

Yukarıda verilen bilgilere dayanarak Kâğıthane’nin Bizans döneminde öne çıkmış bir yerleşim yeri olmadığını söyleyebiliriz. Gerçek ihtişamını fetihden ve daha sonraki yıllarda yaşamıştır.

2.1.2. XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Döneminde Kâğıthane

Kâğıthane’nin İstanbul’un fethindeki rolüne dair Evliya Çelebi şu bilgileri vermiştir: kuşatma öncesi Fatih Sultan Mehmet, kumandanlarından Timurtaş Paşa’ya Kâğıthane ormanlarının içinden 50 parça kadirge yapmasını, Koca Mustafa Paşa’ya da Okmeydanı’nın arkasında Levent Çiftliği denilen yerde 50 kadirge ve 50 su kayığı yapmasını emretmiştir. Timurtaş ve Koca Mustafa Paşaların yaptırdıkları kayıklar ve kadirgeler on gün içinde hazırlanmıştı. Bunlar Kâğıthane Deresi’nden Haliç’e indirilmek suretiyle Tophane’den gelen gemilere katılmışlardı. Bu iki filo savaşta önemli bir role sahip olmuştur. Kâğıthane İstanbul’un fethine böyle kadirge ve kayıklarla hizmet etmiştir.⁸

Fatih Sultan Mehmet (1446-1481), 1453 yılında İstanbul’u fethettikten sonra, İstanbul’da çeşitli dini, sivil ve askeri nitelikli imar faaliyetlerine girişmiştir. Ancak bu imar faaliyetlerinin yanı sıra, yeşil alanların ve mesire yerlerinin de oluşturulmasına

⁶ Erdoğan Aydın, “Fatih ve Fetih” *DİA*, MEB. Yayınları, C.5, Ankara, 1997. s. 106.; Semavi, Eyice. *Tarih Boyunca İstanbul*, s. 29.

⁷ Anonim, *Daye Hatun Sıbyan Mektebi*, (Yayına Hazırlayan: Hüseyin Irmak) Kağıthane Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 9-10.

⁸ İ. Hakkı Konyalı, *Tarih Sohbetleri, Kağıthane-Sâdabad*, Yeni Asya Gazetesi, 13 Haziran 1974.

önem verilmiştir. Böylece Osmanlı İstanbul’unda birden çok bahçe ve mesire yerleri yeniden tanzim edilmiştir. Bu yerlerden biri olan Kâğıthane bölgesi askeri yönden de önemli bir yere sahipti. İstanbul’un fethiyle önemli bir mevki kazanmış olan bölgenin geniş çayırıkları askerlerin talim yapmasına da imkân verdiğinden, Kâğıthane askeri amaçla da kullanılmıştır. Talimin yanı sıra yeniçeri ocakları arasında cirit, güreş, çavken (polo) gibi yarışmalar düzenlenirdi. Bu durum İstanbul halkının Kâğıthane’ye ilgi göstermesinin sebeplerinden birini oluşturmaktaydı.

Kâğıthane bölgesinde doğanın verimliliği, suyunun ve havasının güzelliği burada ağıl ve bostan tesislerinin kurulmasına sebep olmuştur. Sarayın süt ve süt ürünleri ihtiyacının büyük bir kısmı da buradan temin edilir olmuştur. Ayrıca derenin iki yanındaki geniş çayırık, hayvanları otlatmak için uygun bir alan olmuştur. Bahar geldiğinde burada saraya ait atlar ve diğer hayvanlar otlatılırdı. Bu amaçla da II. Beyazıt (1481-1512) zamanında burada İstabl-ı Amire’ye ait ahırlar ve bir kasır yaptırılmıştır. Emir-i Ahur’lara ait bu kasırda, her yıl padişahlara ziyafet verilirdi. İmrahor Kasrı olarak bilinen yapı, ilk yapıldığında tek katlı ve ahşaptan olup, derenin Haliç’e döküldüğü yere yakın olarak inşa edilmiştir.

Bölgenin askeri amaçla kullanıldığına dair bir diğer örnek, At meydanındaki baruthanenin, 1490’da yıldırım düşmesi sonucu patlayıp yok olmasıyla II. Beyazıt’ın Kâğıthane’de bir baruthane inşa ettirmiş olmasını verebiliriz.⁹ Bundan sonrasını Evliya Çelebi şöyle aktarmaktadır: “Havanlar içine barutu döküp ameleler ağaçlarla barutu karıştırırlar. Allah göstermesin demir el havana dokunursa ateş çıkıp cümle ameleyi ebabil kuşu gibi havaya uçurur. Bir tehlikeli yerdir” dedikten sonra, bu manzaranın uzaktan seyredilmesini tavsiye eder.¹⁰

Kâğıthane bölgesinin bir diğer özelliği Kâğıthane deresi çamurudur. Top dökümü için gerekli kalıbın çıkarılması amacıyla uzun süre bu çamur kullanılmış. Sonraki dönemlerde, bu çamur bölgedeki tuğla ve kiremit harmanlarında da imalatta kullanılmıştır.¹¹

XV. Yüzyıl sonlarında, II. Beyazıt’tan sonra Yavuz Sultan Selim (1512 – 1520) döneminde de Kâğıthane bir hayli ünlüdür. Yavuz Sultan Selim’in nişancı olan

⁹ Münir Aktepe., “Kağıthane’ye Dair Bazı Bilgiler” *İsmail Hakkı, Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK., Ankara, 1976, s. 339.

¹⁰ Anonim, *Daye Hatun Sıbyan Mektebi*, s. 10.

¹¹ Semavi, Eyice. “Kağıthane - Sâdabad – Çağlayan”, *Taç Vakfı Dergisi*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, İstanbul, 1986, C. 1, Sayı, 1, s.29.

Tacizade Cafer Çelebi, “Hevesname” adlı eserinde, Kâğıthane bölgesinin İstanbul’un en güzel mesire yerlerinden biri olduğunu belirtir.¹²

Kâğıthane’nin has bahçeler arasına alınmasıyla birlikte bölge en parlak devrini Kanuni Sultan Süleyman ve sonrasında yaşamıştır. Kanuni döneminde Kâğıthane, hem bir mesire, hem toplantı yeri, hem de o döneme göre kısmen de olsa bir sanayi bölgesiydi. Sultan Süleyman’ın kuyumculara yönelik yaptığı bir kanunnameye göre her yirmi yılda bir, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bütün kuyumcu esnafı, Padişah’ın davetlisi olarak İstanbul’a gelirler ve yirmi gün süresince Kâğıthane’de eğlenirdi. Bu süre içinde Kâğıthane’de altı bin kadar çadır kurulur kuyumcular yaptıkları kıymetli eserleri teşhir ederlerdi. At Meydanı’nda başlayan ve Kâğıthane’de sonlanan şehzadelerin sünnet düğünleri için Kâğıthane çayırılığında müzik eşliğinde çeşitli eğlencelerin yanı sıra birçok spor etkinliği de yapılırdı. Halkın da büyük ilgi gösterdiği bu şenliklerde; kemankeşler ok atar, kalkan oynanır cirit, güreş, çavken (polo) gibi yarışmalar düzenlenirdi.¹³

III. Murat (1574-1595), zamanında gayrimüslimlerin İstanbul’da bir matbaa kurmalarına izin verilmesiyle, o dönemde Drepanikon olarak bilinen Kâğıthane’de, bir kâğıt imalathanesi kurulmuş, bundan sonra bu bölge (hem dere, hem de köy) Kâğıthane ismiyle anılır olmuştur.¹⁴ Fetihten çok önceleri de Osmanlı tarafından bilinen bir yerleşim yeri olan Kâğıthane Osmanlı’nın ilk plaj ve mesire yerlerinden biri olarak yeni bir hayat kazanmıştır.

IV. Mehmet’in (1648-1687) de bu bölgeyi avlanmak için uygun bulunduğu, yazın şehrin Batı tarafında yaptığı gibi, kışın da buralarda büyük avlar tertip ettirdiği bilinir.¹⁵ Ancak bölge yabancıların avlanmasına kapalı olup hatta I. Ahmet’in (1603-1617) bu konuda bir hükmü vardı. Kâğıthane mesiresine XVII. yüzyıl’dan bakan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde süreci bu şekilde belirtmektedir; “Arap ve Acem, Hint, Yemen ve Habeş seyyahları arasında bile emsalsiz mesiredir. Hava ve suyun güzelliği tariflerin üstündedir. Karadeniz boğazına yakın Levent Çiftliği denilen derelerden akan bir tatlı suyu vardır ki; bütün çamaşır yıkayanlar gömlek ve sarıklarını burada yıkarlar. Sabun sürmeden iki yıkamada temizlenir. Bazı Hint tüccarları mallarını bu Kâğıthane’ye

¹² Süyehl, Ünver. “Her Devirde Kağıthane”, *Vakıflar Dergisi*, S. X, İstanbul, 1973 s.437.

¹³ Haluk, Şehsuvaroğlu, *Kağıthane Mesiresi, Asırlar Boyunca İstanbul Sarayları Camileri Abideleri Çeşmeleri* Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, (t.y), s.55.; Uğur Aktaş, Sevengül Sönmez, “İstanbul’un Yeşilliği”, s.89.

¹⁴ Haluk, Şehsuvaroğlu, *Kağıthane Mesiresi, Asırlar Boyunca İstanbul Sarayları Camileri Abideleri Çeşmeleri*, s.55.; Uğur Aktaş, Sevengül Sönmez, *İstanbul’un Yeşilliği*, s.87.

¹⁵ Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul Manzaraları (1553 – 1839)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998. s. 23.

getirip bir kere suya Batırırlar. Temizlenmesi için bu kâfidir. Bu nehrin iki tarafı çınar, kavak ve salkım söğütleriyle süslüdür. Otu, yonca, tirfil, ayırık ve daha bu gibi şeylerden ibarettir. Tatil günleri, kayıklara binmiş binlerce genç ve ihtiyarlar sadık âşıklar, bu eğlence yerine gelip eğlenirler. Bazıları nehre girip yüzerler. İki taraftaki ağaçların kökleri su içinde balık ağı gibi örülmüştür. Bazı canlıların ayağına o kökler takılıp ‘hay beni denizin sahibi tuttu!’ diye feryat ederek korkusundan boğulur. Çok dikkat ister”.¹⁶

XVIII. Yüzyıl başlarına gelinceye kadar, Kâğıthane bölgesinin ağaçlıklı, çayırılı, yeşillik bir mesire, bir eğlence yeri, askeri alan, imalathanelerin de bulunduğu bir yer olduğu, padişahların av alanı olarak da kullandığı, bahçeler içinde köşklere ve bir de köyünün olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen şekilde XVIII. yüzyılın başlarına kadar ulaşan Kâğıthane deresi ve çevresi bu yüzyıldan başlayarak sistemli ve radikal değişimler sürecine girmiştir.

2.1.3. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kâğıthane

XVIII. Yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu için en göze çarpan özelliği, Avrupa ile ilişkilerde yeni bir sürece girilmiş olmasıdır. Avrupa karşısındaki yenilgiler İmparatorluk için koşulları son derece ağır antlaşmalarla neticelendirilmiştir. Özellikle Batıdan başlayan toprak kayıplarıyla askeri, ekonomik ve siyasi dengeler Batının lehine dönmüştür. Bu yeni durum, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batıya yeni bir gözle bakma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. 1718’de Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşmasından sonra, uzun yıllar süren savaşların yıkıcı etkileri sarılmaya çalışılmış bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde yeni bir süreç başlamıştır. Devlet o dönemde hem içeride hem dışarıda uzun zamandır göremediği bir huzur ortamına girmişti. Barış ve imar gerektiren bu dönemde, Batılılaşma etkilerinin de görülmeye başladığı bir atmosfere girilmiştir. XVIII. yüzyıl başlarında ve bilhassa Lale Devri olarak bilinen III. Ahmet’in (1703-1730) 27 yıllık saltanatının özellikle 1718’i izleyen 12 yıl, İstanbul için bir aydınlanma – yenilenme dönemi olmuştur. Halkın alt tabakalarına kadar yayılacak bir sanat ortamı oluşmuştur. Sadece on iki yıl sürece bu yeni anlayış, kentsel dokunun tamamıyla değişmesine ve özellikle sivil mimarinin büyük atılımına sahne olacak bir

¹⁶ Münir Aktepe. *Kağıthane’ye Dair Bazı Bilgiler*, s.342

şehir anlayışını meydana getirmiştir. Aynı şekilde bu devirde Kâğıthane'nin de durumu tamamen değişmiş ve önem kazanmıştır.¹⁷

Çoğu yayınlarda sadece eğlence ve safahat hayatı olarak ele alınan Lale Devrinde, Batıyla ilişkilerde ciddi girişimler oldu. Sultan III. Ahmet ve damadı Sadrazam İbrahim Paşa, İmparatorluğu eski gücüne kavuşturmak için Batı'nın tekniğini ve sanatını almaya kararlıydılar. Bu amaçla önce Viyana'ya (1719), ardından da Paris'e (1720) birer elçi heyeti gönderildi. 1720'de Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi, Fransa'da bulunduğu süre içinde askeri, bilimsel ve kültürel alanlarda incelemeler yapmış, dönüşünde izlenimlerini ayrıntılı bir rapor halinde padişaha sunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma sürecinde kilit rol oynayan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi İstanbul'a dönüşünde Versailles, Fontainebleau, Marly gibi Fransız Saray mimarisi ve bahçe peyzajına ait projeleri de beraberinde getirmişti. Bu projeler ile birlikte Fransız kent yaşamı ve sivil mimarisinin oluşturduğu öğelerin kapsamlı olarak ele alındığı ayrı bir gözlemi içeren ek bir raporu da Padişaha sunmuştur.¹⁸

Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi tarafından Sultan III. Ahmet'e ve damadı Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulan raporlar doğrultusunda İstanbul'da dönemin düşünce ve anlayış tarzına uygun düşen kapsamlı bir imar hareketi başlatılmıştır. Bu amaçla Boğaziçi geniş çapta iskâna açılmış, Haliç kıyılarının ve Kâğıthane vadisinin imarı bu hareketin odağını oluşturmuştur.¹⁹ Kâğıthane ve Haliç'teki bu tür mimarî düzenlemeler neticesinde Osmanlı mimarisinde Batılılaşma, Lâle Devri ile başlamış olur.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın büyük gayretiyle Kâğıthane'de başlatılan imar hareketi kapsamında Kâğıthane köyünden yeni yapılacak sarayın önüne kadar dere yatağı değiştirilerek, Cedvel-i Sim (Gümüş Çizgi) denilen bir kanal içine alındı.

¹⁷ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları* Oğlak Yayıncılık, s. 365.; Necla Arslan Sevin, *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.34.; Murat Akan, *Ruhunu Arayan Şehir İstanbul*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 512-13.

¹⁸ Betül Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*, Nobel Yayınları, İstanbul 2002, s.66.; Doğan Kuban, *Bir Kent Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004. s.531.; Doğan Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul ,1998, s. 32.; Eremya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırda İstanbul Tarihi*, s.211.; Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, s.201.; İsmail Doğan "Batılılaşma ve Eğitim", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1993, C. 25, S. 2, s. 713 – 728.; Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.127.; Murat Akan, *Ruhunu Arayan Şehir İstanbul*, s. 519.; Necla Arslan Sevin, *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, s. 35.; Suraya., Faroqhi, *Ortaçağdan Yirminci Yüzyılda Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 299.

¹⁹ Necdet, Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, s.365.; Necla Arslan Sevin, *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, s.190.; Sâdâbâd Tarihi Kentsel Sit Alanı 1/5 000 Ölçekli Koruma Amaçlı ve Etkileşim-Geçiş Alanı Nazım İmar Planı Raporu, Şehir Planlama Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 67.; Süyeül, Ünver. *Her Devirde Kağıthane*, s.435 -461.

Fontainbleou kanalını anımsatan Cedvel-i Sim kanalının uzunluğu 1100 m, genişliği 28 metreydi. Yatağı genişletilen ve değiştirilen derenin üzerine som mermerlerden rıhtımlar yapıldı. Bu rıhtımlardan birinin kenarına Sâdâbâd adı verilen büyük bir yazlık saray yapıldı. Ayrıca dere üzerine o devrin Fransız, Alman, İtalyan saraylarındaki gibi su oyunları meydana getiren iki kademedeki çağlayanlar, havuzlar ve fiskiyeler yapıldı. Düzenlenen bu bahçeye Hüsrevabad adı verildi.²⁰ Kâğıthane deresinin iki yanında iskâna açılan boş araziler devletin ileri gelenlerine verildikten kısa süre sonra her biri birbirinden göz alıcı yalı ve köşklerle bezenerek bu bölge bir eğlence merkezi haline gelmiştir.²¹

Sadrazam Damad İbrahim Paşa, Sâdâbâd Sarayı ve Camiyi inşa ettirdikten sonra 1722’de muhteşem bir açılış merasimi düzenlemiştir. Sultan III. Ahmet’in katıldığı açılış töreninde, Sadrazam İbrahim Paşa bu güzide eserinin tamamlanma işini, “Mübarek ola Sultan Ahmet’e devletle Sâdâbâd” diyerek söz konusu kasra Sâdâbâd ismini vermiştir.²² Dönemin ünlü şairleri de şiirlerinde Kâğıthane Deresi ve çevresini kapsayan bu bölgeye, "uğurlu/mamur yer" anlamına gelen "Sâdâbâd" adını kullanmışlardır.²³ Sâdâbâd’ın inşası döneminde çok yankı uyandırmıştır. Sefirler, krallarına yazdıkları raporlarda Sâdâbâd bölgesinde gerçekleştirilen imar faaliyetlerinden bahsetmişler. Hatta Paris’te yayınlanan Merkür Gazetesi’nde Sâdâbâd hakkında İstanbul’dan gönderilen bir yazı yayınlanmıştır.²⁴

Kısa zamanda Lale Devri eğlencelerine mekân olan Kâğıthane’deki bu şaşalı hayat fazla uzun süre devam etmemiştir. Türlü nedenlerle ve özellikle Saray çevresinin yaşayışlarına karşı halk arasında bir memnuniyetsizlik oluşmuştu. Buna paralel olarak bu dönemde memlekete getirilen yeniliklerle ani sosyal değişimlerin yaşanması halk,

²⁰ Uğur Aktaş, Sevengül Sönmez, *İstanbul’un Yeşilliği*, s. 91.

²¹ Betül Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul’da Etkileri*, s.66.; İbrahim Hakkı, Konyalı, Tarih Sohbetleri, *Yeni Asya Gazetesi*, 15.04.1974.; Münir Aktepe, *Kağıthane’ye Dair Bazı Bilgiler*, s.344.; Sedat Hakkı, Eldem, *Sâdâbâd*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Sanat Eserleri: 12, İstanbul 1977 s.6.; Sâdâbâd Tarihi Kentsel Sit Alanı Nazım İmar Planı Raporu, s. 67-68.; Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, s. 201-203.; Semavi Eyice, “Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi” *Atatürk Konferansları VII*, 1975, Ankara 1980, s.134.; “Süheyl, Ünver, *Her Devirde Kağıthane, Vakıflar Dergisi*, S.X, Ankara, 1973, s.435-61.; <http://www.kagithane.bel.tr/default.aspx> (01. 02. 2011). (10: 15)

²² Süheyl Ünver, *Her Devirde Kağıthane*, s.435-61.; Sedat Hakkı Eldem, *Sâ’dabâd*, s. 15.

²³ <http://www.kagithane.bel.tr/default.aspx> , (01. 02. 2011), (10:15).

²⁴ Ahmet Refik Altınay, *Lale Devri*, (Yayına Hazırlayan: Osman Okçu, Dursun Gürlek) Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.41.

ulema ve devlet adamları arasında saray çevresine karşı huzursuzluklar baş göstermişti.²⁵

İşte bütün bu sebepler dolayısıyla 27 Eylül 1730 yılında İstanbul'da bir ayaklanma oldu. Tarihimizde "Patrona Halil İsyanı" diye anılan hadise sonrasında isyancılar Sadrazam İbrahim Paşa'yı katledip, III. Ahmet'i tahtan indirdiler.²⁶ Tahta I. Mahmut (1730-1754) geçti. Sultan I. Mahmut, padişahlığının ilk günlerinde, kendisini tahta çıkaran isyancıların isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. Asiler İbrahim Paşa'nın zamanında yaptırmış olduğu saray ve köşklerin yıktırılması için Padişah'ı zorlayarak Kâğıthane'deki yapıların tamamen yakılmasını istediler.²⁷

Patrona Halil İsyanı sonrasında Kâğıthane'nin harap halde kalması uzunca bir süre devam etti. Ancak isyancıların tamamen ortadan kaldırılması ve taraflarının dağıtılmasından sonra I. Mahmut (1696-1754) 1743 yılında Sâdâbâd'ın onarım işine el atmıştır. I. Mahmut'tan sonra sırasıyla III. Selim (1789-1807) 1791'de, II. Mahmut (1808-1839), Sultan Abdülmecit (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1879), II. Abdülhamit (1879-1909) dönemlerinde Kâğıthane'nin imarı ve onarımıyla ilgili çalışmalar yapılmış. Fakat hiçbir zaman Lale devrindeki yapı ve ruh olgunluğuna eriştirilememiştir.²⁸

2.1.4. Cumhuriyet Dönemi ve Günümüzde Kâğıthane

1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra da mesire yeri olma özelliğini koruyan Kâğıthane'ye hanedan mensupları eski sıklıkla olmasa da gelmeye devam ediyorlardı. Ancak 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Kâğıthane'deki çoğu yapı işlevleri dışında kullanılarak tahrip olmuştu. Dere taşkınları sonucunda uzun yıllar boş kalan ve bakım görmeyen yapılar zamanla terk edilmişti. Bütün bu olumsuzluklardan saray ve cami de nasibini almıştı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir ihmale uğrayan Kâğıthane/Sâdâbâd bölgesi, 1940'lı yıllarda mesire yeri olmaktan çıkmış tamamen bir askeri bölge

²⁵ Mustafa Cezar, "Patrona Halil İsyanı" *Resimli Tarih Mecmuası*, İstanbul, 1954, C.5, s. 3109.; Süheyl Ünver, *Her Devirde Kağıthane*, s.435-61.; M. Orhan Bayrak, *İstanbul Tarihi*, İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul, (t.y), s. 83-84.

²⁶ Mustafa Cezar, "Patrona Halil İsyanı", s. 3109.; Uğur Aktaş, Sevengül Sönmez *İstanbul'un Yeşilliği*, s.91.

²⁷ M. Münir, Aktepe, "Kağıthane'ye Dair Bazı Bilgiler", s. 356-57.; M. Orhan Bayrak, *İstanbul Tarihi*, s. 84-86.

²⁸ Anonim, *Daye Hatun Sıbyan Mektebi*, s. 17.; Münir, Aktepe, *Kağıthane'ye Dair Bazı Bilgiler*, s.356-57.; Sedat Hakkı, Eldem, *Sâdâbâd*, s. 2 - 54 - 63.; Serim Denel, *Batılılaşma sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri*, O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi, Ankara 1982.s.21.; Uğur Aktaş, Sevengül Sönmez, *İstanbul'un Yeşilliği*, s. 93.

olmuştur. Harabe halindeki köşk ve kasırların yıktırılmasından sonra yerine askeri yapılar inşa edilmiş, çayırın büyük bir bölümü silah denemelerinin yapıldığı alana dönüşmüştü.²⁹

Bu arada Milli Savunma Bakanlığı'na tahsis edilen Sâdâbâd/Çağlayan Saray kompleksi 1943 yılında yıktırılır ve yerine 1952 yılında İstihkâm Okulu olarak kullanılan betonarme bir bina inşa edilir. İstihkâm okulu buradan taşındıktan bir süre sonra bina Bulgaristan'dan gelen mültecilere barınak oldu, daha sonra burası bütünüyle terk edildi. Uzun süre kullanılmayan bina 1998 yılından bu yana Kâğıthane Belediye Binası olarak kullanılmaktadır.³⁰

31 Mart 1955 tarihli Belediye Meclisi kararıyla Henry Prost'un tavsiye ettiği imar planı çerçevesinde bölge sanayileşmeye açılmış. Haliç kıyılarının özellikle Atatürk Köprüsü kuzeyinden Kâğıthane ve Alibeyköy derelerine kadar olan kısım, sanayi alanı olarak planlanmıştır.

Bölgenin sanayiye açılmasıyla birlikte hızla artan nüfusun sonucunda plansız şekilde yerleşim ve gecekondulaşma oluşur. Boş alanlar denetimsiz olarak arazi spekülâtorlerinin eline geçer. Kâğıthane Vadisine inen yamaçları üzerinde 1955 – 60'lı yıllar arasında göç dalgalarına bağlı olarak İstanbul'a yığılan nüfus, kent merkezine sığamaz olunca çevreye yayılmış, bir yandan eski yerleşim birimleri büyürken bir yandan da Gültepe, Kuştepe, Çağlayan, Hürriyet mahalleleri gibi yeni yerleşim merkezleri kurulmuş. Bu plansız yapılaşma sonucunda Kâğıthane yamaçları tamamen dolmuş ve mesiresi tamamen yok olmaya başlamıştır. Dere kenarına hızla kurulan fabrikaların kimyasal atıkları, arıtmasız olarak dereye bırakmasıyla dere tamamen kirlenmiştir.³¹

17.03.1975 tarihli Kâğıthane Belediyesi imar planında yerleşme alanları arasında kalan vadinin dinlenme, eğlence ve spor alanları olarak ayrılmasını uygun görülmüştür. Ancak bir program içeriğinde detaylı bir düzenlemesi yapılmamıştır.³²

²⁹ Anonim, *Kağıthane Rehberi*, İki Nokta Yayıncılık, İstanbul, 2003. s.54.

³⁰ Sedat Hakkı Eldem, *Sâdâbâd*, s.36.

³¹ Anonim, *Daye Hatun Sıbyan Mektebi*, s. 21.; Anonim.; *Kağıthane Rehberi*, s.56.; Anonim, *Kıtaların Denizlerin Yolların Tacirlerin Buluştuğu Kent İstanbul*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı) İstanbul 2003, s.232

³² Emel Ocak, *İstanbul'daki Tarihi Parkların Günümüz kullanım İşlevleri Açısından İrdelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı, Peyzaj Planlama Programı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.101.

1955'te nüfusu 5000'i bile bulmayan Kâğıthane kısa zamanda diğer illerden gelen göç dalgaları ile beslenerek hızla artan nüfus nedeniyle 1987 yılında Şişli belediyesinden ayrılarak ilçe olmuştur. 1990 yılına gelindiğinde Kâğıthane ilçesinin nüfusu 270.000'e yakındı. Bugün ise Kâğıthane'de 420.000 kişi yaşamaktadır.³³

Günümüzde Kâğıthane/Sâdâbâd bölgesinin tarihi dokusunu canlandırmaya yönelik büyük gelişmeler olmuştur. 1987'de devreye sokulan Haliç projeleri ile başlayan Kâğıthane vadisi ve çevresini koruma çalışmaları 1994 yılında yeniden gündeme gelerek Sâdâbâd Projesi'nin uygulanmaya başlamasıyla devam etmektedir. Büyükşehir Belediyesi Sâdâbâd'ı eski günlerine kavuşturacak ve yeniden diriltecek "Kâğıthane Sâdâbâd mesire alanı düzenleme inşaatı" adlı proje çalışmalarını 1998 yılından başlatmıştır. Proje çerçevesinde yapılan çalışmalarla eserlerin restorasyon çalışmaları tamamlanıp koruma altına alınmıştır.³⁴

³³ Anonim, *Kâğıthane Belediyesi 2010 Mali Yılı Performans Programı*, Kâğıthane Belediyesi Strateji Geliştirme Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 15- 16.

³⁴ Emel Ocak, *İstanbul'daki Tarihi Parkların Günümüz kullanım İşlevleri Açısından İrdelenmesi*, s.121.

3. HALİÇ SÂDÂBÂD CAMİSİ

3.1. Yapının Tarihçesi

Lale Devri'nde Kâğıthane'de gerçekleştirilen imar faaliyetlerinde Sâdâbâd Sarayı ile birlikte inşa edilen Sâdâbâd Camisi; Hayırabad,³⁵ Aziziye ve Çağlayan adıyla da bilinmektedir. Cami; İstanbul ili, Kâğıthane ilçesi, Topağaçlar Mevkii, 42 Pafta, 85 parselde yer almaktadır. (Foto: 1, 2, 3, 4, 5)

Sâdâbâd Camisi'nin yapım ve onarımıyla ilgili daha önce yapılmış araştırmalardan şu bilgilere ulaşılmıştır; ilk cami (H.1135/M.1722), Sultan III. Ahmet (M.1703-1730) döneminde inşa edilmiştir. Banisi Sultan'ın damadı ve Sâdrazam'ı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır.³⁶ (Foto: 2, 3, 4) İlk caminin kitabesinin bulunup bulunmadığı, mimari özelliklerine ve mimarına dair herhangi bir bilgi yoktur. 1730 yılında Patrona Halil ayaklanmasıyla Kâğıthane'deki diğer yapılarla birlikte tahrip olan cami, Sultan III. Selim (1789-1807) tarafından 1791 yılında başlatılan onarımlar sonucunda ibadete hazır hale getirilmiştir. III. Selim zamanında onarılan fakat zamanla bakımsızlıktan hasar gören yapıyı II. Mahmut (1808-1839) 1809 yılında Sâdâbâd Sarayı ile birlikte onarımdan geçirmiştir. Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde zamanın tahribatına uğrayan saray ve cami yıkılarak, bazı kaynaklarda Sarkis ve Agop Balyan tarafından H.1279/M.1862 yılında yeni baştan inşa edildiği ileri sürülmektedir.³⁷

Kaynaklardan edinilen bu bilgilerle beraber, araştırma sürecinde Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yapılan arşiv taramalarında yapıyla ilgili yeni belgelere ulaşılmıştır. Belgeler, Haliç Sâdâbâd Camisi'nin III. Ahmet dönemindeki ilk inşasından sonra çeşitli dönemlerde birçok kez onarımdan geçtiğini ve bu onarımların büyük bütçelerle ve detaylı bir şekilde gerçekleştirildiği bilgisini vermektedir. Ayrıca belgelerde, Osmanlı devletinde vakıf ve tesislerinin yönetiminden sorumlu kurum olan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin adı geçmektedir. Belgelerde adı geçen bu kurumun Sâdâbâd Camisi'nin inşaat ve onarım sürecinin idaresinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

³⁵ Ahmet Refik Altına, *Eski İstanbul Manzaraları (1553 – 1839)*, s. 25.

³⁶ Süheyl Ünver, *Her Devirde Kağıthane*, s. 449.

³⁷ Anonim, Kağıthane Rehberi, s.43.; M. Orhan, Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, Remzi Kitapevi Yayınları, Ankara, 1982, s.334.; Anonim, *Osmanlı Belgelerinde Kağıthane*, s.40.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1986, s.538-539. ; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*, Yeni Çığır Kitapevi, İstanbul, 1993. S.485.; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, s.261.; Selçuk Batur, "Sa'dabad Cami", *DBİA*, C6, İstanbul, 1994, s.386.; Semavi Eyice, "Çağlayan Camii", *DİA*, XIII, İstanbul 1993, s.179.

Cami'nin III. Ahmet dönemindeki ilk inşası hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılmamıştır. Ancak tasnifi yapılmış arşiv belgelerinde onarımların Abdülmecit (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamit (1876-1909) dönemlerinde gerçekleştirildiği bilgisine erişilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde Sâdâbâd Camisi'nin III. Ahmet devri ilk inşasına ait herhangi bir belge bulunamamıştır. Ancak I. Abdülhamit döneme ait 1780 tarihli bir masraf belgesinde, Sâdâbâd Camisi'nin ilk inşasının III. Ahmet döneminde gerçekleştirildiğine dair ifadeler rastlanılmıştır. Ayrıca bu belgede, cami görevlilerinin ücretlerinin III. Ahmet vakfı tarafından karşılandığı bilgisine ulaşılmıştır.³⁸ (bkz: Belge 1)

“Sultan Ahmed'in Sâdâbâd'da bina eylediği cami evkafından meşrut vazifelerle imamet, hitabet, devirhan ve dair cihetlerin tevcihi.” başlıklı tasnifi yapılmış belgede cami ile ilgili yazışmalar şu şekilde geçmektedir;

“Nezaret kullarından olan evkaftan (vakıflardan) merhum ve mağfur Sultan Ahmet han gazi hazretlerinin Sâdâbâd'da bina ve ihya buyurdıkları câmi-i şeriflerinin vakfından olmak üzere yevmi yirmi akçe vazife ile imam ve yevmi üç akçe vazife ileyevmi on altı akçe vazife ile hatip ve yevmi altı akçe vazife ile vaaz ve yevmi altı akçe vazife ile kayum mea (birlikte) ser cihetlerine muasafuf olan hafız Abdullah bin halife bin Muhammed Olup haric ve hizmeti gereği kalmakla yirmi akçe imamet ile üç akçe yapıyor.....”

Sâdâbâd Camisi'nin ilk inşasının III. Ahmet döneminde gerçekleştirildiğine dair bir diğer ifade III. Selim dönemine ait 1799 tarihli bir masraf defterinde geçmektedir.³⁹

Sâdâbâd Camisi'nin onarımına dair Sultan Abdülmecit dönemine ait 1856 tarihli bir keşif defterinde, caminin tamire muhtaç mahallerinin onarılması için kırk bin üç yüz on (40.310) kuruş verilip yapı onarımının tamamlanacağı önerisi geçmektedir.⁴⁰ (bkz: Belge: 2, -3)

“Mehmet Ağa çeşmesi ile Edirne'de Güzelce Baba Dergâhı ve Sâdâbâd Camisi'nin tamiri” başlıklı tasnifi yapılmış keşif belgesinde şu kayıtlar geçmektedir;

“Cennet mekân efendimiz hazretlerinin Sâdâbâd'da vâki olan câmi-i şerifin muhtac-ı tamiri olan mahallerinin tamirat müdürü efendi bendeleri marifetiyle icra olunan keşif ve muayenesinde kırk bin üç yüz on buçuk (40.310) gurus masrfla vücuda geleceği anlaşılmasıyla câmi-i şerif mezkurun dahi keşfini ticaret etmek üzere müdürü muma ileyh marifetiyle tamiri”

³⁸ BOA. C.EV, nr. 466/23571, Tarih: 8. S.29 /1194 (H), 14.02.1780 (M).

³⁹ BOA. C.EV, nr.656/33086, Tarih: 29/Ra/1214 (H), 31.08.1799/ (M).

⁴⁰ BOA. İ.MVL. nr.363/15882, vr.1,-2, Tarih: 01/R /1273 (H), 30.11.1856/ (M).

Sâdâbâd Camisi'nin Abdülaziz dönemi imar faaliyetleri hakkında daha önce yapılan araştırmalarda, Yapının 1863 yılında yıktırılıp, yeni baştan Sarkis ve Agop Balyan biraderler tarafından inşa edildiği ifade edilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki tasnifli arşiv belgeleri, Sâdâbâd Camisi'nin 1863 yılındaki durumuna ilişkin önemli detaylar içermektedir. Belgelerde, caminin 1863 yılında yeni baştan inşa edildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte inşaat işlerini gerçekleştiren mimar veya müteahhit hakkında da herhangi bir kayıt tespit edilememiştir.

Günümüz yapısının taç kapısı üzerinde Sultan Abdülaziz'in H.1279/M.1862 tarihli tuğrası bulunmaktadır. (Foto: 6, 7, 8.) Tuğranın altında Abdülfettah Efendi'nin (1814-1896) hattı ile şair Kamil'in on mısralık yapı kitabesi bulunur. Sultan Abdülaziz dönemindeki yenilenmeyi anlatan kitabede yapının tarihçesi hakkında önemli ipuçları elde etmekteyiz. Kitabe şu ifadeler yer almaktadır:⁴¹

Mehd-i devr-i zaman Abdül-aziz

Sahib-i hayr-ı hassan Abdül-aziz

Nerede gördiyse harabe bir mahal

Eyledi ihya heman Abdül-aziz

Var idi burada bir mescid dahi

Yaptı cami aldı şan Abdül-aziz

Yazdı kâmil kulları bir beyt ile

Tarihe nişan Abdül-aziz

Eyledi bünyad Sa'd-abad'da

Cami-i Zivayı han Abdül-aziz

Namakahu Abd'ül-fettah...

Kitabeden de anlaşıldığı üzere, Abdülaziz devrinden önce harap bir halde bulunan bu yapıyı Sultan, yeni baştan inşa ettirerek ibadete açtırmıştır. Kitabede yer alan “*Var idi burada bir mescid dahi Yaptı cami aldı şan Abü-aziz*” ibare, yapının yeni baştan inşa edildiği bilgisini vermektedir. (Foto: 8)

⁴¹ İknur Altun, “Bab-ı Âli Nallı Mescit”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 18,-19. Şura Kavalcı, Kâğıthane'de 18 ve 19. Yüzyıl Yapıları, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2003, s.79-80.; Anonim, Osmanlı Belgelerinde Kağıthane, s.257.

Sâdâbâd Camisi'nin Abdülaziz dönemine ait H.1280/1863 tarihli masraf defteri, yapının muhtemel inşasından sonra onarım faaliyetlerinin aynı tarihte devam ettiğini göstermektedir. Caminin onarım masrafına gösteren belgeden onarımın on dokuz bin yüz elli dört (19.154) kuruş bütçeyle karşılandığı öğrenilmektedir. Belgenin ilk sayfasında şu kayıtlar tespit edilmiştir;⁴² (bkz: Belge: 4)

“Sâdâbâd kasr-ı hümâyun pişegahında kain câmi-i şerifin derununda vaki mihrap yaldızı ve boyası ve Kürsü yaldızı ve boyaması ve cami mezburun derununda boya ve badanası ve mahfil-i hümâyun boya ve badanası marifeti bil tavsiye bir kıta defter tanzim ve takdim kılındı.”

Söz konusu belgeye göre yapının yenilenen bölümleri şu şekildedir;

Cami-i şerifin minberinin oyma ve yaldızı

Mihrap yaldızı

Kürsü yaldız ve süsü

Cami derunu boyası

Beyaz Badana

Câmi-i şerif pencerelerinin aşağı tarafları boyası

Son cemaat yerlerinin badanası

Mahfil-i hümâyun boya ve badanası

Müezin dairesi boya ve badanası

İmam dairesi badanası

Kapıların boyası

Merdiven parmaklıklarının boyası

Namazgah badanası

Cami-i şerif pencerelerinin mermerlerinin cilası

Nakliye ve hamaliyesi

Cami-i şerifin dışarık badanası

Yalnız on dokuz bin yüz eli dört (19.154) guruş

Sâdâbâd Camisi'nin tamir masrafını gösteren defterin ikinci sayfasında yapının mihrap yazısının Abdülfettah tarafından yapıldığı ifade edilmektedir;⁴³ (bkz: Belge:5)

⁴² BOA. H.H.d, nr.13867, vr.1, Tarih: 1280/(H), 1863/(M).

⁴³ BOA. H.H.d, nr.13867, vr.2, Tarih: 1280 (H), 1863 (M).

“Bir kıta Mücebince başı Abdülfettah Efendi marifetiyle tanzim kılınmış olan mihrap yazısı “

Yukarıda sözü edilen 1863 tarihli belgede yapıya ne düzeyde müdahalelerin yapıldığı ayrıntılılarıyla ortaya konmuştur.⁴⁴ (bkz: Belge: 4, -5)

Bu müdahaleler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Yapının hem iç hem dış cephe boya ve badanası
- Mahfili hümayunun boya ve badanası
- Müezzin ve imam dairesinin boya ve badanasının yapılması
- Son cemaat yerinin badanası
- Mihrap yazısı ve boyaması,
- Minberin oyma ve yaldızı
- Namazgâhın badanası
- Kürsü yaldızı ve süsü
- Pencere mermerlerinin cilası ve boyası
- Kapı ve merdiven korkuluklarının boyası
- Mihrap yazısı

Kayıtlardan hünkâr mahfilinin aynı zamanda müezzin ve imam dairesi olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Yapının taç kapısında yer alan kitabesinde olduğu gibi, mihrap ve kubbe yazısının da Ser Kenan Abdülfettah Efendi tarafından yazıldığını bu belgelerden öğrenilmektedir. (Foto: 24, 25, 26, 28, 29) Belgelerde, vaktiyle caminin bahçesinde bir namazgâhın olduğu da anlaşılmaktadır. Sözü edilen namazgâh 1970’li yıllarda caminin bahçesinde harap durumdayken bakımsızlıktan dolayı tamamen yok olmuştur.⁴⁵

Sâdâbâd Camisi ve Humabarahane’deki Mihrişah Valide Sultan Camisi ve Maltepe’deki çeşme yolunun tamir ve tefrişini gösteren H.1280/M.1863 tarihli belgeden anlaşıldığına göre caminin hünkâr dairesi için kanepeler, sandalye, ayna, konsol, mefruşat

⁴⁴ BOA. H.H.d, nr.13867, vr.1,-2, Tarih: 1280(H), 1863 (M).

⁴⁵ Sâdâbâd Tarihi Kentsel Sit Alanı Nazım İmar Planı Raporu, s.75.

ve seccade gibi eşyalar temin edilmiş ve bu masraflar yirmi bin dokuz yüz altmış dokuz (20.960) kuruş bütçeyle karşılanmıştır.⁴⁶ Belgede kayıtlar şu şekilde geçmektedir;

Atüfetli efendim hazretleri

“Vâlid-imâcid-i kesir’l-mehâmid-i hazret-i şehin-şâhı cennet-mekân efendimiz hazretlerinin hayrat-ı celilerinden Sâdâbâd’da vâki câmi-i şerifleriyle merhûme ihrişah Valide Sultan Hazretlerinin Humbarahâne derûnunda kâin câm-i şerifi mahfil-i hümâyunları için mübâyaa olunan kanepeler ve sandelye ve ayna konsol ile mefrûşat ve seccâde ve sire bahâsı olan yirmi bin dokuz yüz altmış dokuz ve Maltepe Karyesi’nde kâin çeşme tarikinin keşfi sânisini vechile tamire saf olunan sekiz bin dokuz yüz sekiz kuruşu i’tasıyla Hazinece muamele-i mukteziyelerin ifâsı istîzzânına dair Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celilesi’nin iki ıt’a takriri arz ve takdim kılınmış olmakla icrâ-yı icâbının nezâret-i müşârun-ileyhâya havalesi hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i seâveri terkin kılındı efendim.”

Fi 26.C. sene 1280

Sâdâbâd Camisi’nin Abdülaziz dönemi inşaat ve onarım işlerine ait belgelerden, cami minaresinin iki kez tamir gördüğü anlaşılmaktadır. Minarenin ilk onarımı H.1278/M.1861, ikinci onarımı H.1281/M.1865 yılında gerçekleştirilmiştir.

1861 tarihli tamir defterinde, yapının hasar gören minare külahının yenilenmesi, on bir bin dokuz yüz elli dört (11.954) kuruş bütçeyle karşılandığı belirtilmektedir. “Kâğıthane Kasrı bitişiğinde bulunan caminin minare külahının icra ettirilen keşif bedelini geçmemek ve sağlamlığına itina gösterilmek şartıyla tamir edilmesi” başlıklı tasnifi yapılmış belgede, caminin minare tamirâtı şu şekilde geçmektedir;⁴⁷ (bkz: Belge:6)

Atüfetli efendim hazretleri

“Meclis-i Vâla’dan vi’t-terkim meşmûl-i nigâh-ı âli buyurulmak için melfûfuyla arz ve takdim kılınan bir kıt’a mazbata meâlinden müsteân olduğu vchile Kâğıthane Kasr-ı Hümâyunu ittisâlinde kâin câmii şerifin minaresi külahının icrâ ettirilen keşfini tecâvüs etmemek ve metânetine dikkat kılınmaküzere on birbin dokuz yüz elli dört buçuk kuruş msrafla icrâ-yı tamiri hususunun Evkaf-ı Humâyûn Nezâret-i Celilesi’ne havâlesi tezekkür kılınmış ise de ol bâbda her ne vechile emr ü fermân-ı cenâb-ı Pâdişâhi müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezire-i senâveri terkîm kılındı.”

Fi gurre-i Muharrem sene 1278

⁴⁶ Anonim, Osmanlı Belgelerinde Kağıthane, s.256-257.; BOA. İ.DH, nr.35304, Tarih: 1280 (H), 1863 (M).

⁴⁷ Anonim, Osmanlı Belgelerinde Kağıthane, s.254-255.; BOA. İ.MVL, nr.450/20065, Tarih: 2 Muharrem, 1278 (H), 10.07.1861 (M).

Ma'rüz- çâker-i keminelidir ki

“Reisde-i dest-i tevkir olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle evrâk-ı ma'rûza manzûr-ı me'li-mevfûr-ı hazret-i Pâdişâhi buyurulmuş ve husûs-ı mezkûrun ol vech ile nezâret-i müşârûn-ı ieyhâya havâlesi müteallik ve şeref-sudûr buyurula er ü irâde-i senniye-i cenâb-ı iade kılınmış olmakla ol Bâbda emr ü fermân azret-i veliyü'l emridir.

Fi 2 Muharrem sene 1278 / (10 Temmuz 1861)

1865 tarihli bir diğer belgede cami minaresinin tekrar onarımdan geçtiği bilgisine ulaşılmıştır. “Kâğıthane’de Sâdâbâd Cami minaresinin tamir masraflarının itasına dair evkaf takriri” başlıklı tasnifi yapılmış belgede minarenin onarıma muhtaç olduğu tespit edilmiş ve onarım talimatının veriliğini anlaşılmaktadır.⁴⁸ (bkz: Belge:7)

Camiyle ilgili 1877 tarihli bir masraf belgesinde, Sâdâbâd Camisi’nin ihtiyacı olan kandil, süpürge gibi eşyaların Hamidiye Ambarı’ndan alındığı bildirilmektedir.⁴⁹ Belgedeki kayıtlar şu şekilde geçmektedir;

Tablo 3.1: Sâdâbâd Camisi’nin 1877 yılında ihtiyacı olan eşyaların listesi.

Para	Kuruş	Aded-i Eşya	Cins-i Eşya	Aded-i Te’kidi
26	10	3	Saplı hasır süpürgesi	Yalnız üç Aadeddir.
			Sapsız hasır süpürgesi	Yalnız dört adeddir.
	7	1	Kaba hasır	Yalnız bir adeddir.
30	9	2	Sünger	Yalnız iki adeddir.
10	3	0,5	Astar	Yalnız yarım topdur
10	4	1	Nalın	Yalnız bir adeddir
36	46	Yalnız kırk altı kuruş otuz altı parçadır		

Kaynak: Anonim, *Osmanlı Belgelerinde Kâğıthane*, Kâğıthane Belediyesi Kültür Yayınları, (Hazırlayan: Hüseyin İrmak) İstanbul 2007, s,261.

⁴⁸ BOA. M.V.L, nr.1031/28, Tarih: 22.N .1281 (H), 18.02.1865/ (M).

⁴⁹ Anonim, *Osmanlı Belgelerinde Kağıthane*, s.260,-265.; BOA. EV.d, nr.24127, Tarih: 21 Şaban, 1294 (H), 31.08.1877 (M).

“Bâlâda murakkam altı kalem eşyâ Hamidiye Abarı’ndan aynen verilmek üzere işbu pusula verildi.”

Fi 21 Şabân see 1294

(/Mühür)

“Bâlâda muhrrer (altı kalem eşyayı geriye bir şey bırakmayarak kâmilten ahzımı müş’ir işbu mahalle temhir kılındı.”

Fi sene 1294

Bende

Bende-i Hüda

Seyyid Süleyman

Tablo 3.2: Sâdâbâd Camisi’nin 1877 yılında ihtiyacı olan eşyaların listesi.

Para	Kuruş	Aded-i Eşya	Cins-i Eşya	Aded-i Te’kidi
			Billur Kandil	
			İşe Kandil	
			Şamandıra	
26	10	3	Saplı Hasır süpürgesi	
	12	4	Sapsız hasır süpürgesi	
			Meydan süpürgesi	
			Halı Süpürgesi	
	7	1	Kaba hasır	
30	9	2	Sünger	
			Cam fener	
			Kebir kâse kandil	
			Sagîr kâse kandil	
			Kadeh kandil	

			Kavata	
			Ağaç kova	
			Teneke Kova	
			Saplı yelpaze	
			İkili minare sırığı	
			Yekta minare kutusu	
			Zincir askı	
10	3	0,5 top	Astar	
			Küfe	
			Faraş	
10	4	1	Nalın	
			Kebir sehpa	
			Resim ipi	
			Kılıç ağı	
			Donanma ipi	
			Fener ipi	
			Kuyu kovası me'a ip	
			Fitul bahası	
			Eşya nakliyesi	
36	46		Yekun	

Kaynak: Anonim, *Osmanlı Belgelerinde Kâğıthane*, Kâğıthane Belediyesi Kültür Yayınları, (Hazırlayan: Hüseyin İrmak) İstanbul 2007, s,263.

“Bâlâda murakam altı kalem eşya Hamidiye Ambarı tarafından aynen verilmesi ifadesine dair bir kıt’a cedvelli pusula ahz olunduğu(nu) mübeyyin işbu mahalle şerh ve tembir kılındı.”

Fi 2 Şaban sene 1294 / (31 Ağustos 1877)

Ser-Kayyum-ı Cami

Bende-i Hüda

Seyyid Süleyman

Fi 21 Şaban sene (1)294 / (31 Ağustos 177)

Sultan Abdülaziz dönemi onarımı sonrasında Aziziye Cami olarak anılan yapı, II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde iki kez onarım geçirmiştir. Tasnifi yapılmış belgelerde yapının ilk onarımı 1884 yılında, ikinci onarımı ise 1905 ve 1907 yılları arasında gerçekleştirildiği bilgisine ulaşılmıştır.

1884 tarihli keşif ve masraf belgesinde Sâdâbâd Camisi'nin iç ve dış mahallerinin harap durumda olduğu, keşif yapılmaksızın acil bir şekilde yapının onarımının gerçekleştirilmesi gerekli görülmüştür. Belgelerde, Sâdâbâd Camisi'nin onarım işleri Evkaf-ı Hûmayun Nezareti'nce idare edildiği ve kurum adına memur Hacı Osman Efendi'nin görev aldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yapının onarım masraflarının Sultan II. Mahmut Han vakfı tarafından yirmi iki bin altı yüz kırk beş (22.645) kuruş bütçeyle karşılandığı da kayıtlarda geçmektedir.⁵⁰ (bkz: Belge: 8)

II. Abdülhamit devri ilk onarımın 1884 yılında gerçekleştirildiği bilgisine, “Sâdâbâd Camisi'nin dahil ve haricinde icrayı tamir” başlıklı tasnifi yapılmış belgeden öğrenilmektedir. Belgenin ilk sayfasındaki yazışmalar şu şekilde geçmektedir;⁵¹ (bkz: Belge: 8)

“Cüda mecid cenabı Padişahi Sultan Mahmut Hanı sani Hazretlerinin Hayratı celilelerinden Kâğıthanede vaki Sâdâbâd Cami-i şerifinin dahil ve haricinde tamire lüzum görünen mahalleri mesarrafatla tamir ve tesviye olunarak mesarifi vakıası mecdi yirmi kuruş hesabıyla yirmi iki bin altı yüz kırk beş kuruşa balığ olmuş olduğundan bahisle icabının icrası evkafı hümayunu tamirata memur esbaki izzetlü Hacı Osman Efendi tarafından memhuren ita kılınan defter ile istida olunmuş ve tamiratu merkumenin usul ve nizamına tevfikân şehri azası celilelerinden keşif yazısı bil icra ol babda tanzim kılınan bir kıta defterde gösterildiği üzere câmi-i şerifi mezkurenin masraf-ı tamiresi mecdi yirmi kuruş hesabıyla yirmi üç bin yedi yüz otuz yedi kuruşa balığ olup efendi-i muma ileyhin vermiş olduğu salif'ül arz defter yekuniylesa'yı hazineyi evrak zuhur eden bin doksan iki kuruş bi't-tenzil kusur-ı yirmi iki bin altı yüz kırk beş kuruşun sarf olduğu müşarünileyhden olunan ilamdan münakasa olmuş ve câmi-i şerif

⁵⁰ BOA. İ.Ş.D, nr.67/3928, vr.1, Tarih: 14.R.1301 (H), 11.02.1884/ (M).

⁵¹ BOA. İ.Ş.D, nr.67/3928, vr.1, Tarih: 14.R.1301 (H), 11.02.1884/ (M).

mezkurenin harablığı cihetle tamiri hususuna irade-i seniye-i cenab-ı hilafetpenahi şeref sunuh buyrulmasına mebni hemen tamiratına mübaşeret olunarak ale'l-usul keşfi evveli icra olunmaksızın tamirâtı ikmal olunduğu anlaşılmış olduğundan bu halde câmi-i şerif-i mezkurenin keşf-i sani defteri mucibince mesarif-i tamiriyesi olan saliful arz mecdi yirmi kuruş hesabıyla yirmi iki bin altı yüz kırk beş kuruşdan yirmi iki bin beş yüz kuruşunun bu makule hayrat-ı şerife tamir için gündelik mecdi yirmi kuruş hesabıyla ve ale'l- hesab suretiyle hazine-i evkaf dan evkaf memuru ita kılınmış olan yüz bin kuruşdan mahsubiyle baki yüz kırk bin kuruşun hazine-i merkumenin doksan altı senesi bütçesi tertibinden olmak üzere seym mecdi yirmi kuruş hesabıyla efendi-i muma ilye ita mesarif-i merkumenin müşarülye evkaf-ı celilesinde doksan yedi senesi mahaline mesarifi kaydı ve imla olunması zımında keyfiyetin arz ve istizanı mesarifatı umumiye idaresinden ifade olunmakla ve mezkur keşfi sani defterde dahi arz ve takdim kılınmakla rey ve irade-i aliye sedaret penahilerine tevafuk edeceği halde ol vechile icrayı icabı hususunda hususa buyrulması babında ve herhalde emrû ferman hazreti kabul emrindir.”

1884 yılı onarım belgesinin ikinci sayfasında ise şu yazışmalar geçmektedir;⁵² (bkz. Belge: 9)

“Evkafı hümayun nezaretinden şurayı devlete havale buyrulan işbu tavrî dahiliye dairesinde karait olundu istizan kılındığı üzere cennet mekân hakan efendimiz hazretlerinin Sâdââbad câmi-i şerifin tamirat-ı memuru esbakı Hacı Osman Efendi marifetiyle tamirat bi'l-icra mesarifi olan yirmi iki bin altı yüz kırk beş kuruşdan yirmi iki bin beş yüz kuruşun bu makule hayrat için mecdi yirmi kuruş hesabıyla efendi-i muma ilye ita kılınmış yüz bin kuruşdan mahsubiyle baki yüz kırk beş kuruşun doksan altı senesi tertibinde bitasviye olunmak üzere muma ilye ita ve mecmuu mesarifin hakını müşarüleyh hazretleri evkafında doksan yedi senesi mahaline Masraf kayd-ı hususunun nezareti müşrûnileyhaya havalesi bi't-tezkire keşf defteri leffen takdim kılınan emr-ü ferman hazreti”

Sâdâbâd Camisi'nin II. Abdülhamit dönemi ikinci onarımına ilişkin belgelerinde, 1900'lü yıllarda yapının onarıma muhtaç olduğu tespit edilmiştir. 1905 ve 1907 yıllarını kapsayan keşif, icra ve tamir defterlerinden yapının tekrardan başlanılan onarımının 1907 yılında tamamlandığı öğrenilmektedir.⁵³ (bkz: Belge: 10, 11, 12, 13, 14)

Sözü edilen tasnifi yapılmış belgelerden biri, “Kâğıthane karyesindeki Sâdâbâd Cami'nin tamiri” başlıklı keşif defteridir. Belgede yapının onarımı münakasa (ihale

⁵² BOA. İ.Ş.D, nr.67/3928, vr.2, Tarih: 14.R.1301 (H), 11.02.1884/ (M).

⁵³ BOA. İ.EV, nr.37/1322/L-05, vr.1, Tarih: 17.L.1322 (H), 24.12.1904 (M). ; BOA. B.E.O, nr.2792/209328, vr.1,-2, Tarih: 02.S.1324 (H) 27.03.1906 (M).; BOA. İ. MVL, nr.450/20065, Tarih: 02.M.1278 (H) 10.07.1861 (M).

usulü) ile Koçu Kalfa adında bir müteahhide on iki bin üç yüz (12.300) kuruşla havale edildiği belirtilmiştir.⁵⁴ (bkz: Belge: 10)

“Evkafı Hümayun-u nezaret-i şurayı devlete havale buyrulan 15 sene 266? tarihi dört yüz yirmi dokuz numaralı takriri mefufuyla maliye dairesinde karait oldu mal-ı takrirden cennet mekân Sultan Mahmut han hazretleri vakfindan Kâğıthane karyesinde vaki olup muhtac-ı tamir olan Sâdâbâd câmi-i şerifinde keşif münakasası tamiratından mada tamirâtı mukteziye mecdi on dokuz kuruş hesabıyla on bin sekiz yüz seksen beş kuruşda müteahhidi Koço Kalfa uhdesinde takrir ederek müteahhidi merkum ale'l usul kefalet ve kontratıyla zabt etmiş olduğundan bahisle tamirâtı mukteziyenin müteahhidi ve kurşun (füruşun) tamiratının dahi kurşun (füruşun) müteahhidi marifetiyle icrası için iki kalem ceman on iki bin iki yüz iki kuruşa üç yüz yirmi borcası dahilinde tesviyesin istidat kılınmış ve evrak-ı keşfe lede'l- tedkik usul-ü dairesinde ceryan edeceği anlaşılaraq tervic-i işar münasip görünmüş olmakla ber muceb-i istindat icrayı icabında nezaret-i müşarün ileyhaya havalesi tezekkür (tezkir) ve keşif defteriyle münakasa pusulası ilafen takdim kılındı ol babda emrû ferman hazreti”

Belgenin ikinci sayfasında da yazışmalar şu şekilde geçmektedir;⁵⁵ (bkz: Belge:11)

“Devletlü efendim Hazretleri evkafı hümayun nezaret-i celilesinden varid olup şurayı devlete havale olunan tezkire üzerine maliye dairesinden kaleme alınan ve mefufıyla arz ve takdim kılınan mazbatada cennetmekân Mahmut Hanı sani Hazretleri vakfindan Kâğıthane karyesinde kain Sâdâbâd Câmi-i şerifinin ber muceb keşif ve münakasası mecdi 19 kuruş hesabıyla on iki bin iki yüz iki kuruş ile icrayı tamiri ve meblağı üç yüz yirmi senesi evkaf bütçesi dahilinde tesviyesi hususunda nezaret-i müşarün ileyhaya havalesi lüzumu gösterilmiş olmakla ol babda her ne vechile irade-i seniye cenabı hilafet penahi buyrulur ise manzuru münifi infaz edileceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim”

Maruzu çaker-i keminelidir ki;

“Reside-i dest takdim olup mefufeleriyle manzura buyrulan iş bu tezkire-i samiye-i sadaret penahileri üzerine mucebince irade-i seniyei hilafet penahi uyurulmuş olabada emrû ferman hazret-i hüvel emrindir.”

Sâdâbâd Camisi'nin II: Abdülhamit dönemi tamirine ait 1907 tarihli bir diğer keşif belgesinde şu kayıtlar geçmektedir;⁵⁶ (bkz: Belge: 14)

“Keşfi ve münakasası mücebinde mesaraf-ı tamiriyesi olan on iki bin iki yüz guruşun üç yüz on yedi ...borca senedin tesviyesiyle müteahhidi Koço kalfa marifetiyle maktuen tamiri taht-ı iradei seniye Hazret-i Hilafet Penahide olan cennet mekân Sultan Mahmut Han-ı sani hazretlerinin cümleten hayrat-ı celilerinden Kâğıthane karyesinde vaki Sâdâbâde câmi-i şerifinin

⁵⁴ BOA. İ.EV, nr.37/1322/L-05, vr.1, Tarih: 17.L.1322 (H), 24.12.1904 (M).

⁵⁵ BOA. İ.EV, nr.37/1322/L-05, vr.2, Tarih: 17.L.1322 (H), 24.12.1904 (M).

⁵⁶ BOA. Ş.D, nr.174/28, Tarih: 12.R.1325 (H), 11.02.1907/ (M).

hariç ez keşf daha muhtaç-ı tamiratın mahalleri zuhur etmiş olmasını led-el keşf evvel ki münakasa Mecidi on dokuz guruş hesabıyla dört bin yetmiş beş guruşla müteahhidi merkuma havale olunmuş olduğundan tamiratu mezkurenin dahi müteahhidi merkum marifetiyle maktuen icrası zımında meblağı mezkurun evvel ki mesaraf-ı maktuasına ilaveten üç yüz yirmi bir senesi borcası dahilinde sarfına mezuniyet itası zımında keyfiyet huzuru sami-i sedaretpenahiden arz-ı mesarifat-ı idaresinden ifade-i keşf-i defterile münakasa pusulası takdim kılınmakla ol babda emr-ü fermanı hazret-i emrimdir.”

..... Evkaf-ı hümayun

Sâdâbâd Camisi'nin onarımıyla ilgili arşiv belgelerin yanı sıra çeşitli dönemlerde İstanbul'a gelen gezginlerin, Kâğıthane/Sâdâbâd bölgesindeki yaşamı ve anıtları resmettikleri gravür ve fotoğraflar yapı hakkında aydınlatıcı bilgiler içermektedir. De l'Espinasse ve Thomas Allon tarafından çizilen iki gravür Sâdâbâd Camisi'nin Abdülaziz dönemi öncesi durumuna dair önemli ipuçları vermektedir. Gravürler Sâdâbâd Camisi'nin en erken tarihli görsel verilerini yansıtması bakımından da önemlidir. Caminin bütününe ait ayrıntılı görüntülerin olmadığı gravürlerde minareye ait önemli ipuçları dikkat çekmektedir. De l'Espinasse'ye ait XVIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen gravür, Sâdâbâd'ın Patrona Halil İsyanı sonrasında restore edilmiş halini göstermektedir.⁵⁷ (Foto: 77) Sâdâbâd Cami minaresine ait önemli bir detayın yer aldığı gravürde, silindir gövdeli minarenin şerefe altının mukarnas dolgulu olduğu ve sivri bir külahla sonlandığı görülmektedir. Cami minaresine ait bir diğer tasvir, Thomas Allon'nun 1839 tarihli “Kâğıthane Eğlenceleri” adlı gravüründe yer almaktadır.⁵⁸ Burada da minarenin silindir gövdeli, şerefe altının mukarnas dolgulu ve sivri bir külahla sonlandığı görülmektedir. (Foto: 78) Gravürlerdeki veriler göz önüne alındığında minarenin, günümüz yapısından farklı olarak tamamen klasik formda olduğu anlaşılmaktadır.

Sâdâbâd Camisi'nin Abdülaziz dönemi inşa faaliyetleri sonrasına ait fotoğraf ve kartpostallar, minarenin XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Abdülaziz döneminde yeni baştan inşa edildiğini kanıtlar niteliktedir. (Foto: 79, 80, 81, 82)

I. Dünya savaşı ile birlikte terk edilen Kâğıthane'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar camiye de yansımıştır. Savaş sonrası süreçte plansız yapılaşma ve arazi işgalleri dere yatağının keyfi olarak değiştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Bunun

⁵⁷ Anonim, *Gravürlerle Türkiye İstanbul 1*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Sevim) , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.181. ; Necla Arslan Sevin, *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, s.190 -191.; Sedat Hakkı, Eldem, *Sâdâbâd*, s.48.

⁵⁸ Anonim, *Gravürlerle Türkiye İstanbul 1*, s.179.; Necla Arslan Sevin, *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, s.384.

sonucunda doğal yapıya aykırı bu oynamalar, vadide sık sık su baskınlarına sebep olmuştur. Cami de bu baskınlardan nasibini almıştır. Daha evvel 1904 yılında onarım gören cami minaresi, 1939 yılında gerçekleşen depremde tekrar hasar görmüştür. Minarenin şerefesindeki sütun ve sütun başları ile yapılmış gölgelik, 1940 tamiratında sökülmüş, 1997 yılına dek yerine takılmamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında caminin kandilleri, kapı ve pencere kanatları yağmalanmış, camları kırılmış, kristal avizesi, kubbe ve kurşunları parça parça sökülüştür.⁵⁹

1950'lerin sonlarından itibaren bölgeyi eski ihtişamına kavuşturulacak projeler öne sürülmüş ve bu projeler kapsamında Sâdâbâd Camisi'nin hünkâr mahfili ve konut bölümlerinin tamamı, son derece bilgisiz bir onarım geçirmiştir.⁶⁰

1970'li yıllarda da harap bir durumda olan caminin kubbe alemi çalınmış, pencere pervazlarının bir kısmı düşmüş, kubbesi içten parçalanmış, zemininde altın bulma ümidiyle kazılar yapılmış ve her yağmurda su baskınlarına uğramaya devam etmiştir. Bu yıllarda caminin bahçesinde bulunan namazgâh tamamen yok edilmiş, mermer süs havuzundan ve minare şerefesinden geriye kalan parçalar ise 1997 yılında Kâğıthane Belediyesi tarafından koruma altına alınmıştır. (Foto: 74, 75, 76) Caminin hasar gören minaresi İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1981 yılında onartılmıştır.⁶¹ (Foto: 63, 64, 65)

Yapı, geçirdiği olumsuz koşullar sonrasında 1994 yılında İstanbul I. Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu'nun ve 6109 sayılı kararı ile I. grup korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

1997 yılı Aralık ayında "Kâğıthane - Sâdâbâd Cami ve Çevre Düzenleme İkmal İnşaatı" Projesi çerçevesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Sâdâbâd Camisi'nin restorasyonu başlatılmıştır. Restorasyon 1998 yılında tamamlanmıştır.

Onarım çalışmalarında cami için büyük risk taşıyan su taşkınlıklarını önlemek için dere suyu camiden uzaklaştırılmıştır. Cami'nin 1987'de dereye yapılan keyfi yatak değiştirmeleri ile tamamen yok edilen biri Hünkâr İskelesi, diğeri Vezir İskelesi olmak üzere iki iskele yeniden kurulmuştur.⁶² (Foto: 2)

⁵⁹ Anonim, *Kâğıthane'de Geçmiş ile Bugün*, (Hazırlayan: Hüseyin Irmak) Kâğıthane Belediye Başkanlığı Tarih Dizisi, İstanbul 2002, s. 22.; Sâdâbâd Tarihi Kentsel Sit Alanı Nazım İmar Planı Raporu, s.68.

⁶⁰ Anonim, *Kâğıthane Rehberi*, s.43.; Sâdâbâd Tarihi Kentsel Sit Alanı Nazım İmar Planı Raporu, s.72.

⁶¹ Sâdâbâd Tarihi Kentsel Sit Alanı Nazım İmar Planı Raporu, s.75.

⁶² Anonim, *Osmanlı Belgelerinde Kâğıthane*, s.257.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yapı İşleri Müdürlüğü ve İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivlerinde Sâdâbâd Camisi'nin 1997-1998 yılı restorasyon çalışmalarını ve masraflarını belgeleyen tutanaklar tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmalar esnasında çekilen fotoğraflara da ulaşılmıştır. Fotoğraflar, yapının onarım sürecini yansıtmaya bakımından belge niteliğindedir.

Belgelerde yapıda başlatılan çalışmalar şöyle özetlenebilir;

- İlk olarak örtü sisteminden başlanılmıştır. Kurşun kaplamaları tamamen yenilenmiştir. (Foto: 56, 57, 58, 59, 60)
- İç ve dış sıvalar horasan harcıyla yeniden yapılmıştır. (Foto: 51, 52, 53)
- İç mekânda alçı malzemeli silmeler, profiller, kornişler orijinaline uygun olarak yeniden yapılmıştır. (Foto: 29, 30, 31, 32)
- Caminin kubbesinde ve pandantiflerde mevcut olan kalem işleri de ortaya çıkarılmak şartıyla sadece bir bölümü bırakılarak tamamen yeniden yapılmıştır. (Foto: 38, 39, 40, 41, 42)
- Elektrik ve tesisat işleri de projeye uygun olarak yenilenmiştir.
- Caminin döşemesi de altıgen tuğla ile yapılmıştır.
- Tüm doğramaları yeniden ele alınmıştır. Tüm kapılar taklit künde-kârî tekniğiyle yapılmıştır. Pencere doğramaları orijinaline uygun olarak yapılmıştır.
- Dış cephede yapılan horasan sıva üzerine dönemine uygun olacağı düşünülen aşı rengi boya ile boyanmıştır. (Foto: 48, 49, 50, 51)
- Minare şerefesinin üzerinde yer alan üçlü kemer formu daha önceden düşmüş ve parçalanmıştır. Bu parçalar Kâğıthane Belediyesinin bahçesinde durmaktadır. (Foto: 75, 76)

Restorasyon masraflarını belgeleyen tutanakların yanında yapının ısıtma sisteminin, döşemelerinin (toprak temaslı döşeme, kat arası döşeme, çatı döşemesi) iç – dış kapı, dış pencere, iç ve dış duvarlarının yenilendiğine dair tutanaklar da tespit edilmiştir. (Foto: 6, 7)

Sâdâbâd Camisi'nin restorasyonu konusunda kurallara ne kadar uyulduğu hakkında bir yorum yapmaktan çok harap olmaya yüz tutmuş böyle tarihi bir yapıya

işlevsellik kazandırmaları bakımından yaptıkları bu çalışmayı takdir etmek gerekmektedir.

3.2. Yapının Mimari Özellikleri

3.2.1. Kütle ve Plan Şeması

Çağlayan'da Kâğıthane Deresi kıyısında, Kâğıthane Belediyesi'nin arazisi içinde yer alan Sâdâbâd Camisi, üç ana bölümden oluşmaktadır.⁶³

- 1- Ana ibadet mekânı, harim
- 2- Harimin kuzeyinde yer alan hünkâr mahfili ve konut bölümleri
- 3- Batı cephesinde bulunan minare

Yapı ana hatlarıyla simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Bu simetriği bozan; tek minareli olması ve hünkâr mahfilinin doğu cephesinde yer alan giriş bölümünün varlığıdır. Yapının harim bölümü ile mahfili arasında hiçbir ilişki kurulamamıştır. Bağımsız gibi duran iki kütle birbirine yapııştırılmış gibidir.⁶⁴ (Foto: 3, 4, 50)

Harim mekânı, 11,50 x11,50 m. ölçülerinde ve kare planlıdır. Kare alan, kuzey yönde üç açıklıklı son cemaat yerine, oradan da giriş holüne bağlanmaktadır.

Harim bölümünün üzeri tek kubbe ile örtülüdür. Her hangi bir kasnağa oturmeyen kubbe, doğrudan duvarların üzerine oturmaktadır. (Foto: 56) Kubbenin zeminden yüksekliği 19,90 m.dir. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmış olup dört köşede dışa doğru uzanan sekizgen planlı kuleler yer almaktadır.⁶⁵ (Çizim: 1, 2) (Foto: 58, 59, 60)

Geniş pencere açıklıkları ile yapı, oldukça aydınlık durumdadır. Harim mekânın doğu, batı ve güney cephelerinde iki sıra olarak, üçerli pencere dizisi yer almaktadır. Güney cephede ise, alt sıra pencerelerin yerini mihrap almıştır. Mihrap dışarıya doğru çıkıntı yapmamaktadır. (Çizim: 3, 5) (Foto: 54)

Son cemaat yeri, giriş holü ile harim mekânı arasında yer almaktadır. Basık kemerlerle üç bölüme ayrılmış alandan, harim ile giriş holüne birer kapı ve yanlarda

⁶³ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, s.261. Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*, s.485- 487.

⁶⁴ Anonim, *Kağıthane Rehberi*, s. 42. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.455

⁶⁵ Semavi Eyice, "Çağlayan Camii", s.179.; Selçuk Batur, "Sa'dabad Cami", s.3867.

birer pencereyle geçiş sağlanır.⁶⁶ Mahfile, son cemaat yerinin batısındaki merdivenle çıkılmaktadır. (Foto: 19) Mahfilin hünkâr ve konut bölümleriyle bağlantısı olan iki kapı bulunur. (Foto: 20, 21) Mahfildeki üçlü pencere düzenlemesinin orta açıklığı harime açılan balkon şeklindedir. (Çizim: 2) (Foto: 22, 23)

Dışarıdan yapıya bakıldığında ana kitleden ayrı gibi duran iki katlı hünkâr mahfili, sade cepheleri ve kiremit örtülü çatısıyla, bağımsız bir yapı olarak kuzeyden bitştirilmiştir.⁶⁷ Mahfilinin kuzey cephesi ortaya doğru çıkıntı yapıp “U” biçiminde küçük bir avlu oluşturmaktadır. Yapının ana girişi bu cephede yer almaktadır. Üç açıklıklı giriş cephesinin ortasında taç kapı yanlarında birer pencere bulunmaktadır. (Çizim: 3, 4, 6) (Foto:5)

Mahfilin kuzeyinde yer alan taç kapıdan doğrudan giriş sofasına ulaşılmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve 4,40x8.6 m. boyutundaki giriş holünün doğusunda hünkâr mahfiline, batısında da konut bölümüne geçiş sağlayan birer kapı bulunmaktadır. Giriş holünün güneyinden, üç açıklık aracılığıyla son cemaat yerine de geçilmektedir. (Foto: 5, 17,18)

Hünkâr mahfiline dışarıdan da giriş sağlanmıştır. Yapının doğu cephesinde yer alan giriş, dört sütunlu revak şeklindedir. Bunun üzerine cumba şeklinde çıkma yapan bir bölüm oturtulmuştur. “Mahfilin giriş holünün kuzeyinde küçük bir oda, güneyinde ise birinci kata götüren helezonik bir merdiven ile tuvalete veya abdest alma yeri olarak kullanıldığı anlaşılan küçük bir odacık yer almaktadır. Bu giriş holü, batısındaki bir kapı ile caminin giriş holüne bağlanmaktadır. Hünkâr mahfili bölümünün zemin kat planı, birinci katta da aynen tekrarlanmıştır. Burada orta holün kuzeyindeki odanın hünkâr odası olarak, galerinin doğu açıklığının da hünkâr locası olarak düşünülmüş olması muhtemeldir. Mahfilin zemin ve birinci katları bugün imam konutu olarak kullanılmaktadır.”⁶⁸ (Çizim: 2) (Foto: 50, 51)

Mahfilin batı kanadındaki birimler ise günümüzde müezzin konutu olarak kullanılmaktadır. Burası da doğudaki imam dairesi gibi benzer bir plan şemasına sahiptir. Müezzin konutuna yapının giriş holünden ve batı cephesindeki kapılardan girilmektedir. (Çizim: 2) (Foto: 17, 55)

⁶⁶ Selçuk Batur, “Sa’dabad Cami”, s.387.

⁶⁷ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1986, s.538.

⁶⁸ Selçuk Batur, “Sa’dabad Cami”, s.387.

3.2.2. Malzeme

Yapıda genel olarak; taş, tuğla, alçı, ahşap ve metal malzeme kullanılmıştır.

Caminin duvarlarında ve minarede düzgün kesme taş, hünkâr mahfli duvarlarında tuğla, (Foto: 34) ana taç kapısında ise mermer kullanılmıştır. (Foto: 6, 7)

İşlemesi kolay olan karstik taş malzeme özellikle pencere silmeleri, su basmanı silmeleri, plasterler ve saçaklarda kullanım alanı bulmuştur. (Foto: 52, 53)

Metal malzeme, özellikle dış cephede kullanım alanı bulmuştur. Yapının kubbesi, köşe kuleleri, minarenin şerefe örtüsü ve külahı kurşun kaplamalıdır. (Foto: 56, 58,) Minare ve ana kubbe üzerindeki âlemler pirinç malzemedir yapılmıştır. (Foto: 61, 62)

Yapıda taştan sonra en çok kullanım alanı bulan malzeme ahşaptır. Harim mekânını örten kubbe ve köşe kulelerinin iç dolgusu, (Foto: 57, 59, 60) mihrap (Foto:33), minber (Foto: 30), vaaz kürsüsü (Foto: 28), kapı, pencere kanatları, son cemaat yeri ikinci katı korkulukları ve bu kata çıkış sağlayan merdivenler ahşap malzemeyle yapılmıştır. (Foto: 22, 23) 1998 yılı restorasyonu sonrasında ahşap malzemeler yenilenmiş olup hiçbiri orijinal değildir.

Ana ibadet mekânının güneybatısında oldukça sade korkuluklu, üzerinde “La İlahe İllallah” yazılı bir levha ve yarım daire kemerli alınlığa sahip ahşap bir minber bulunmaktadır.⁶⁹ Minber, bileşik kaş kemerli köşk kısmı, onun üzerinde konik külah ve yine bileşik kaş kemerli köşk altı kuruluşu ile sade bir görünüme sahiptir. (Foto: 27, 30)

Vaaz kürsüsü ise harim mekânının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Kürsü 1,01x 1,01m.lik kare korkuluğu olan ve 1,99 m yüksekliğinde prizmatik bir kütleyle sahiptir.⁷⁰ (Foto: 27, 28)

Başka bir kaynakta adı geçmesine ve hiçbir kalıntı bulunmamasına rağmen camide çini kullanıldığını, Sedat Hakkı Eldem’in “Sâdâbâd” adlı eserinden öğrenmekteyiz.⁷¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan Maliye defterine dayanarak şöyle denmektedir.

Cami Şerif’e Vazolunan çini hesabı:

⁶⁹ İlnur Altun, *Bab-ı Âli Nallı Mescit*, s.22.

⁷⁰ Abdullah Saat, *İstanbul Selâtin Camilerindeki Vaaz Kürsüleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya, 2008, s.79-80.

⁷¹ Sedat Hakkı, Eldem, *Sâdâbâd*, s.154.

Şevketlü Efendimizin Mehfel-i Hümaunu, 180

Mihrab-ı Şerif'e, 250

Mahfel- Şerif'e, 190 fi. 30 = 18,870

Ref'a Penah iin çini, 12 fi, 150 = 1800

3.2.3. Cepheler

Sâdâbâd Camisi'nin harim kısmının dış cepheleri simetrik bir özellik gösterir. Bu simetriyi bozan güney cephesindeki alt orta pencerelerin mihrabın varlığı sebebiyle kapatılmış olmasıdır ve kuzey cephesinin de hünkâr mahfilinin varlığı sebebiyle alt pencerelerin kapanmış olmasıdır. (Çizim: 3, 5) (Foto: 5, 54)

Harim bölümünün zemin ile alt kat pencereleri arasında yer alan bölüm, büyük bloklar halinde kesme taştan örülmüş ve dışarıdan sıvasızdır. Cephe sekizgen planlı köşe kuleleriyle sınırlanmakta ve pencereler arası profil silmelerle geçilmektedir. Silmeler cephe yüzeyini yatay olarak bölmekte ve diğer cepheleri dolanmaktadır. Harimin her cephesi ortada iki plaster ile dikey olara üç parçaya bölünmüştür. İki kademeli bir düzen içinde ele alınan cephenin her kademesinde üçer pencere yer almaktadır. Pencerelerin boyutları aynı olmasına rağmen ortada yer alan pencerelerin silmeleri daha geniş tutulmuştur. Düz olarak tasarlanan orta bölümde pencerelerin üzerinde basık dairesel kemerli sağır alınlıklar bulunmaktadır. Bu kemerlerin yan bölümleri ise iç bükey olarak tasarlanmıştır.⁷² (Çizim: 6, 7) (Foto: 52, 53)

Dış görünümü daha da hareketlendirmek amacıyla, harimin dört ana kemeri dışarıda yayvan kavisli alınlıklar halinde belirtilmiş ve içleri rölyef olarak motiflerle bezenmiştir.⁷³ (Foto: 56) Cephe silmelerle yatay olarak da bölünmüştür. Alta su basman seviyesi, ortada pencere altlığı ve üstteki saçaklar cephe yüzeyini yatay olarak bölmekte ve bütün cepheleri dolanmaktadır. Böylece düşey etki yataylıkla dengelenmiştir.⁷⁴ (Çizim: 5, 6, 7) (Foto: 50, 54)

Harim cephesinde su basman seviyesi, pencere alt hizasına kadardır. Su basman seviyesi ve pencere altlığı dikdörtgen bir biçimde dışa doğru çıkıntı yapmaktadır. Saçak

⁷² Semavi Eyice, "Çağlayan Camii", s.386.; Selçuk Batur, "Sâ'dabad Cami", s.387.

⁷³ Semavi Eyice, "Çağlayan Camii", s.179.

⁷⁴ İlknur Altun, *Bab-ı Âli Nallı Mescit*, s. 20.; Şura Kavalcı, *Kâğıthane'de 18 ve 19. Yüzyıl Yapıları*, s.79-80.

görevini karşılayan silme ise ötekilere oranla daha çok çıkıntı yapmakta ve küçük yivli konsollarla alttan desteklenmektedir. (Çizim: 7) (Foto: 54)

Kubbe dışarıdan görünüm olarak kasnak gibi hiçbir eleman bulunmadığı için doğrudan saçak kornişine oturtulmuştur. Köşe kulelerine kadar düz inen kubbe eteği, cephe kısmında sağır ve basık bir kemer oluşturacak şekilde bir dalgalanma gösterir. Bu uygulama alt orta pencerelerde de daha basit bir şekilde tekrarlanmıştır. (Çizim: 3, 4, 5) (Foto: 56)

Harim bölümüne nazaran daha geniş tutulmuş olan hünkâr mahfili, yan kanatlara doğru açılarak kuzey girişin önünde “U” biçiminde küçük bir avlu oluşturur. İki katlı mahfil, harim bölümünün üst pencerelerinin alt sınırına kadar gelir. Kat ayırımı, cepheyi çevreleyen iç ve dış bükey silmelerle sağlanmıştır. Dış cephede basık kemerli pencereler de ana yapıyla bütünlük sağlayan silmelerle belirgin hale getirilmiştir. Mahfilin su basman seviyesi harim bölümüyle aynı seviyededir. (Çizim: 2, 4) (Foto: 5)

Minare, hünkâr mahfilinin batı cephesine bitişik olarak yapılmıştır. Alt katta minarenin solunda minareye geçiş sağlayan bir kapı yer almaktadır. Kapı açıklığının çevresi silmeyle kuşatılmıştır. Kapının sağında da bir pencere açıklığı vardır. Üst katta minarenin sağında ve solunda üçer pencere kompozisyonu yer alır. (Çizim: 4, 5) (Foto: 48, 49)

Yapının kuzey cephesinde yer alan taç kapı tamamen mermerden yapılmıştır. Kapının iki yanında plastırlar, üstte yatay silmeler uzanmaktadır. Kapının üzerinde yapının kitabesi ve üzerinde ise “C” ve “S” kıvrımlarından oluşan akantus yapraklarıyla bezenmiş oval bir tuğra yer almaktadır. (Foto: 7, 8)

Giriş cephesinin ikinci katında ise simetrik üç adet pencere kuruluşu yer alır. Pencereler diğerlerinden farklı olarak yuvarlak kemerlidir. Çıkıntı yapan bu bölümde ise altta ve üstte ikişer adet pencere bulunmaktadır. Bu pencereler diğer cephelerde olduğu gibi basık kemerlidir. Kuzey cephesinin alt kısımları boş bırakılmış üst kısımlarında ise üçer pencere kompozisyonu yer alır. (Çizim: 4) (Foto: 5)

Yapının doğu cephesinde hünkâr mahfiline geçiş sağlayan revaklı bir giriş bölümü yer almaktadır. Giriş cephesi, kare dört kolon üzerine cumba şeklinde çıkıntı yapmaktadır. Giriş kapısının sağında bir, solunda üç pencere açıklığı vardır. Üstte çıkıntı yapan cumbanın cephesinde üç, yanlarda ise ikişer pencere açıklığı vardır. (Foto:50)

3.2.4. Minare

Yapının tek şerefeli minaresi batı cephede konut bölümü ile son cemaat yerinin birleştiği noktadadır. Minarenin en önemli özelliği, şerefeye her biri 100 taş basamaktan oluşan iki ayrı helezonik merdivenle çıkılmasıdır. İki kişi aynı anda birbirini görmeden şerefeye çıkabilir. Minareye caminin içinden ve dışından iki şekilde girilmektedir. (Çizim: 4, 5) (Foto: 54, 55)

Kesme taş malzemeyle yapılmış olan minarenin kare kaidesinde daha büyük boyutlu kesme taş kullanılırken, silindirik gövde de daha küçük boyutlu taş malzeme kullanılmıştır. Kaide ile silindirik gövde arasında papuç elemanı yer almaktadır. Silindirik gövdeden şerefeye dört sıra, mukarnası andıran motif dizisiyle geçilmiştir. Minarenin şerefesi, üç dilimli Gotik kemerlerle bir birine bağlanan on iki adet sütunçeyle çevrelenmiş olup kapalı bir balkon görünümündedir. Şerefenin dilimli ve kurşun kaplı çatısı ana kubbedeki gibi dalgalı bir şekilde yapılmıştır. Şerefeden sonra gelen petek kısmında “ok ve yumurta” motifleri görülmektedir. Petek kısmı kısa tutulmuştur. Minarenin külah formu, harim mekânın köşe kulelerine benzer bir şekilde ele alınmıştır. Külah Hint mimarisinden esinlenerek dilimli soğan formunda yapılmıştır. Minare aelemle sonuçlanmıştır. (Çizim: 4, 5) (Foto: 61, 62)

3.2.5. Örtü sistemi

Harim bölümünün üzeri kubbe ile örtülüdür. Dört köşeye yerleştirilen köşe kulelerinin örtü sistemi de ana kubbenin örtü sistemiyle aynı özelliği gösterir. Kubbe ve köşe kulelerinin iç dolguları ahşaptan olup bunların üzeri kurşunla kaplanmıştır. (Çizim:3), (Foto: 56, 57, 58, 59, 60) Son cemaat yerini de içine alan Hünkâr mahfilinin üzeri ise bütünüyle kırma çatıyla örtülmüş, kiremitle döşenmiştir. (Çizim: 3) (Foto: 5)

Yapının kubbesi dışarıdan görünüm olarak kasnak gibi hiçbir eleman bulunmadığı için doğrudan saçak kornişine oturtulmuştur. Köşe kulelerine kadar düz inen kubbe eteği, cephe kısmında sağır ve basık bir kemer oluşturacak şekilde bir dalgalanma gösterir. Bu uygulama alt orta pencerelerde de daha basit bir şekilde tekrarlanmıştır. (Çizim: 3, 4, 5) (Foto: 56)

3.2.6. Mimari Plastik

Sâdâbâd Camisi, mimari plastik öğeleri ve kalem işi süslemeleri bakımından oldukça zengin bir yapıdır. Batılı bezeme öğeleri ile klasik Osmanlı motiflerin ve beğenilerin birlikte yorumlandığı süslemeler, Eklektik/Seçmeci bir yaklaşımı sergilemektedir.

Caminin süslemesi daha çok mimari elemanlarla sağlanmıştır. Mimari süsleme öğelerine, harim mekânının iç ve dış yüzeylerinden başka, ana giriş kapısı ve minarede rastlanmaktadır. İç ve dış yüzeylerdeki kat kornişleri, silme, plaster, kemer, kapı ve pencere söveleri gibi mimari plastik öğeleri cephelere hareketli bir görünüm kazandırmaktadır.

Süslemenin ağırlık kazandığı kubbeli ana mekânın iç ve dış cephesinde yuvarlak kemerler kullanılmıştır. (Foto: 4) Sadece içte mihrap nişini sivri kemer çevrelemektedir. (Foto: 33) Hünkâr mahfilinde ise ağırlıklı olarak basık kemer kullanılmıştır. Sadece içeriye çıkıntı yapan ana giriş cephesinde yuvarlak kemer kullanılmıştır. (Çizim: 4, 5, 6, 7) (Foto: 5, 48, 49, 50, 51)

Ana kemerde kullanılan yuvarlak kemerler silmelerle çevrelenmiştir. İç mekânda, dışta olduğu gibi ortadaki kemerlerin silmeleri daha geniş tutulmuştur. (Foto: 23, 24, 32) Cephe ortada plastırlarla üçe bölünmüştür plastırları basık kemerli alınlıklar sınırlar. Bunun bitiminde kubbe başlamaktadır. Yuvarlak kemerlerin bittiği yerde, silmeler cepheleri dolandır ve yatay etki verir. (Çizim: 4, 5, 6, 7) (Foto: 52, 53)

Yapının ana giriş kapısı yuvarlak kemerlidir. Kemerin ortasında üzengi taşı yer alır. Kemer iç ve dış bükey silmelerle hareketlendirilmiştir. Kapının iki yanında plaster yer almaktadır. Tamamen mermerden yapılmıştır. Kemerin üzerinde nesih yazılı kitabesi yer alır. Kitabesinin üzerinde Abdülaziz'in oval tuğrası bulunur ve bu tuğrayı akantus yaprakları ve kıvrık dallı motifler çevreler. (Foto: 5, 6, 7, 8)

Caminin minaresinde, gövdeden şerefeye geçişte mukarnası andıran, dört sıra küçük konsolla geçilmektedir. Şerefenin çevresinde on iki tane küçük kolon yer almaktadır. Bu kolonların arasına demir parmaklıklar yerleştirilmiştir. Bu parmaklıklar korkuluk görevi görmektedir. Kolonların arasında yukarıda üçlü kemer sistemi yer alır. Kemerlerin içi süsleme amacıyla oyulmuştur. Petek kısmında “ok ve yumurta” motifleri görülmektedir. (Foto: 48, 49)

Caminin cephelerindeki hareket, mimari plastik öğeleriyle sağlanmıştır. Bunlar, kat kornişi, silme, plaster, kemer, kapı ve pencere söveleridir. İç cephede kullanılan silmeler dış cephede de tekrarlanmıştır. Su basman seviyesi ve cepheyi iki katlı hale getiren profilli silmeler diğerlerine göre daha geniş ve sade tutulmuştur. (Foto: 52, 53, 54, 55)

Harim mekânının üç açıklı cephesinde yer alan pencerelerin silmeleri geniş tutulmuştur. Kemer taşları üzerine kabartma motifleri işlenerek daha belirgin hale gelmesi sağlamıştır. Pencere silmeleri üzerine işlenen üzüm salkımı motifleri, saçak profillerini alttan destekleyen yivli küçük konsollar ve kubbe eteğindeki basık alınlığın içerisindeki yuvarlak rozetler antik etkilidir. (Foto: 56)

3.2.6.1. Kalem İşi Bezemeler

Sâdâbâd Camisi, kalem işi süslemeleri bakımından da oldukça zengin bir yapıdır. Batılı bezeme öğeleri ile Osmanlı klasik motiflerin bir arada uygulandığı kalem işi bezemeleri Eklektik/Seçmeci yaklaşımı sergilemektedir. Yapının kalem işi bezemeleri 1998 yılında yenilenmiştir. Bezemeler özellikle kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerde ve mihrapta görülmektedir. Kalem işleri; sıva üstü ve ahşap üstü olmak üzere iki farklı teknikte uygulanmıştır. Sıva üstünde kalem işi tekniği, kubbe ve kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerde, ahşap üstü kalem tekniği ise mihrapta uygulanmıştır.

Yapının taç kapısındaki kitabenin yanı sıra mihrap ve kubbe yazısının da Ser Kenan Abdülfettah Efendi tarafından yazıldığı arşiv belgelerinden öğrenilmektedir.⁷⁵ (bkz. Belge: 4, 5)

Sâdâbâd Camisi'nin kalem işi bezemelerinde, Barok-Rokoko gibi Batılı üslup öğeleri ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Barok kıvrımlı yapraklar, çerçeveler, stilize ve natüralist üslûpta bitkisel motifler gölgelendirilerek işlenmiştir.

Harim mekânını örten kubbeye yoğun bir bezeme yer almaktadır. Kubbenin ortasında sekizgen bir yıldız yer alır. Sekiz köşeli yıldızla sınırlandırılmış alan içerisine altın yaldızla istifli celî sülüs hattıyla Âyetel Kürsî yazılmıştır. Yıldızın her ucundan kubbe eteğine doğru genişleyerek uzanan dilimler eklenmiştir. Yeşil zemin üzerine uygulanan bu dilimler arasında daha ince dilimler oluşturulmuştur. Bu dilimler birbirine

⁷⁵ BOA. H.H.d, nr.13867, vr.1,-2, Tarih: 1280(H), 1863 (M).

benzer kompozisyonlarla oluşturulmuştur. Her geniş dilimin ortasında yeşil çizgiyle sınırlandırılmış alanın içine tamamen natüralist üslûpta gül, papatya, sümbül gibi çiçeklerden ve yapraklardan oluşan bezeme yerleştirilmiştir. Bu çiçeklerin tasarımı her dilimde değişmiştir. Geniş dilimin etrafındaki ince dilimlerde ise Barok karakterli “C” ve “S” kıvrımlardan oluşturulan stilize yaprak motifleri, gölgelendirilip, renklendirilerek üç boyutluluk izlenimi verecek şekilde yapılmıştır.⁷⁶ (Foto: 38, 39)

Kubbedeki geniş dilimin ortasında Barok bir çerçeve içinde yeşil somaki mermer taklidi motif dikkat çekicidir. Bu dilimlerin bittiği yerde de on altı adet altıgen baklava dilimine benzer çerçeve kubbe eteğini dolanmakta olup, içi stilize bitkisel desenler ile bezenmiştir. Çok çeşitli renklerin yer aldığı kubbe bezemesinde kahverengi, yeşil, açık mavi, oksit sarı, beyaz renkleri ve tonları kullanılmıştır. (Foto: 38, 39)

Pendantiflerdeki yuvarlak çerçevelerin içi natüralist üslûpta çiçek ve yapraklarla bezenmiştir. Çerçevenin etrafı Barok karakterli bitkisel motifler gölgeli bir şekilde boyanarak işlenmiştir. (Foto: 42)

Mihrapta yoğun bir bezeme yer almaktadır. Mihrabın çevreleyen silmelerin hepsi birer pervaz gibi bezenmiştir. Mihrabın üzerindeki kitabede, Kuran-ı Kerim’in Bakara suresinin 144. ayeti şu şekilde geçmektedir; "Gerçekten senin, yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Artık seni, hoşnut olacağın bir kibleye çevireceğiz haydi (bundan böyle) yüzünü Mescit-i Haram'a (Kâbe'ye) doğru çevir".⁷⁷ (Foto: 34, 35)

Ahşap üzerine kalem işi tekniğiyle süslenen mihrap nişini çevreleyen ilk bordürde mavi, beyaz ve sarı renklerin kullanıldığı kıvrık dal ve çiçek motifleri görülür. İkinci bordürde ise kufi yazı⁷⁸ ile yazılmış Kelime-i Tevhit yer alır. Bitkisel motiflerden oluşan üçüncü bordürden sonra asma yapraklı, beyaz lotus çiçekli dördüncü bordür, mihrabı çevreler. Geniş tutulmuş mavi renkli bordür sivri kemeri oluşturur. Bu bordürde kufi yazı ile yazılmış Besmele yer alır. Mihrabın iki köşesinde birbirinin aynı bezeme bulunmaktadır. Ortada, bordo renkli somaki mermer hissi verilmiş bir bezeme ve etrafında kıvrımlı yaprak ve dallardan oluşturulmuş, beyaz ve gri renklerle tonlandırılmış motifler yer almaktadır. Mihrabın mukarnaslı kavsara kenarında yine aynı anlayışta bezeme bulunmaktadır. (Foto: 33, 35, 36)

⁷⁶ Oktay, Hatipoğlu, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezîyatı*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2007, s. 76.

⁷⁷ Hamdi Döndüren, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2010. s.22.

⁷⁸ Selçuk Batur, "Sa'dabad Camii", s.388.

Sâdâbâd Camisi'nin 1863 yılı onarımına tarihlenen kalem iş bezemeleri, sonraki devirlerde birçok kez tadilat görmüştür. Yapının geçirdiği onarımlarda kalem işlerinin orijinalliğini ne kadar koruduğu tam olarak bilinmemektedir. Ne yazık ki yapılış tekniği bakımından çok dayanıklı olmayan bu bezemeler, çoğu kez yok edilmiş veya orijinal örneklerin üzerine onarım yapılan dönemin üslubuna ait başka bezemeler de işlenmiş olabilir. Ayrıca, tahribi kolay, korunması zor olan bu bezemeler bilinçsizlik, yangın, nem, is gibi çeşitli sebeplerden dolayı da günümüze ulaşmamaktadır. 1998 yılı onarımı öncesinde çekilen fotoğraflarında, pandantiftteki kalem işi bezemelerin oldukça harap durumda olduğu görülmektedir. Onarımlarda beyaz bir astar çekilerek yeniden yapılan kalem işi bezemeleri zayıf bir işçilik örneği göstermektedir. (Foto: 30, 31, 32)

3.2.7. Üslup

XVIII. ve XIX yüzyılda Osmanlı Batılılaşma dönemi mimarisi, Barok ve Ampir gibi Avrupa'dan gelen üslupların etkisi altında kalmıştır. Bu üsluplarla inşa edilen yapıların yanında özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında belirli bir üsluba bağlı kalmayan yapılar da inşa edilmiştir. Aynı özellikleri ve karakterleri taşımayan bu binalar bir üslup çerçevesi içinde tanımlanamaz. Bu yüzden literatürde Eklektik, Seçmecî, Melez ve Karma üslup olarak geçmektedir.⁷⁹

Literatürde kullanılan "Eklektik" terimi, felsefede birbirinden ayrı düşünce parçalarını yeni bir düşünce bütününe kaynaştırma, bütüne kavuşturma yöntemidir.

Sanatta ise, başka çağların sanatlarına yönelip onların üsluplarından seçilen öğeleri yeni bir tasarım için kullanılma eylemidir.

Eklektik üslup ise, değişik sanat üsluplarından alınan biçimlerin farklı bir anlayış ve tasarım içinde bir eserde kullanılmasıyla ortaya çıkmış olan üsluba verilen isimdir.⁸⁰

Gotik üsluptan Hint mimarisine kadar her şeyi karıştıran ve Avrupa'yı sarmış olan Eklektik üslup, Osmanlı Devri Türk sanatında özellikle XIX. yüzyılın sonlarına doğru Sultan Abdülaziz döneminde etkili olmuştur.⁸¹

⁷⁹ Celal Esad, Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, MEB., Yayınları, İstanbul 1995-59. s.54.

⁸⁰ Oktay, Hatipoğlu, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*, s. 159.

⁸¹ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.239.; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 283.

Abdülaziz döneminde Eklektik/Seçmeci yaklaşımla inşa edilmiş yapılarda, Türk-İslam sanatlarından alınma bazı motif ve unsurlarla, çeşitli Batı sanatlarından alınan biçimlerin kaynaştırılarak tek bir yapıda uygulandığı görülmektedir.⁸²

Söz konusu üslup çerçevesinde şekillenen yapılardan birisi de Sâdâbâd Camisi'dir. Klasik Osmanlı anlayışı ile Arap, Hint ve Batılı üslup öğelerinin bir arada kullanıldığı Sâdâbâd Camisi, belli bir anlayışın ürünü olmaktan çok, çeşitli kültürlerin yansımalarının görüldüğü bir yapıya sahiptir. Yapı, bu özelliğiyle bütünsel olarak Eklektik/Seçmeci bir karakteri yansıtmaktadır.

Eklektik/Seçmeci yaklaşımın en belirgin yansıması, caminin minaresinde görülebilmektedir. Minarenin kare kaideli, silindirik gövdeli olması ve şerefeye mukarnası andıran motif dizisiyle geçiş sağlanması klasik Osmanlı minare geleneğine uygun özelliktedir. Ancak şerefenin formu, Türk minare geleneğine tamamen yabancı üsluptadır.⁸³ Şerefede, Arap ve Batılı öğeler bir arada kullanılmıştır. Etrafı sütunlarla çevrili şerefenin balkonumsu görünümü, Arap ve İran coğrafyasında görülen bir özelliktir. Şerefenin sütunları arasındaki üçlü kemer uygulaması Gotik, alt konsollarda ve petek bölümünün üst kısmında görülen “ok ve yumurta” motifleri, Neo-klasik üslubu özelliklerindedir. Hint mimarisinden esinlenerek soğan formunda şekillenen minarenin külahı da dönem zevkini yansıması bakımından dikkat çekicidir. (Foto: 47, 48)

Yapının taç kapısı üzerinde yer alan Abdülaziz'in tuğrasını çevreleyen kıvrık dallı akantus yapraklar (Foto: 8) harim cephesinde ikinci kat orta penceresinin yuvarlak kemerinde görülen üzüm salkımı ve yaprakları, (Foto: 41, 46) birinci kat orta pencere kemerinde, kubbe eteğindeki konsollar (Foto: 37, 38) Neo-klasik üslubunu yansıtmaktadır. Taç kapının üzerinde yer alan kitabenin bloklanması Ampir üslubunu yansıtmaktadır. (Foto: 8)

Yapıda Barok üslubun etkileri, özellikle kubbeye geçişi sağlayan pandantifler ve kubbe içindeki kalem işi bezemelerde görülmektedir. (Foto: 38, 42) Mihrap bezemesinde Barok-Rokoko bezeme unsurları ağırlıklı olarak kullanılmıştır. (Foto: 33) Camin dört köşesinde Hint mimarisini andıran dilimli soğan kulecikleri dikkat çekicidir. Harimin üzerini örten kubbe eteği ile dört köşede yer alan köşe kulelerinde ve minarenin şerife örtüsünde görülen dalgalanma da Barok karakterlidir. (Foto: 56, 58,

⁸² Semavi, Eyice, “Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı”, *Türkler Ansiklopedisi C.15*, Ankara, 2002. s.288.

⁸³ Semavi Eyice, “Çağlayan Camii”, s.179.

62) Barok özelliğinin görüldüğü ana ibadet mekânı iç cephelerinde silme ve plastırlarla dikey ve düşey etkiyle hareketli bir görünüm sağlanmıştır. (Foto: 23, 24)

Harimin dış cephesinde pencere kemerleri üzerinde iki farklı taş bezeme örneği vardır. Biri ok ve yumurta diğeri üzüm salkımından oluşan kabartmalar antik kökenli süsleme öğeleridir. Saçak kornişinde ve köşe kuleleri çevresinde kullanılan küçük konsollar da klasik kökenlidir.⁸⁴ (Foto: 52, 53, 56)

⁸⁴ Selçuk Batur, “Sa’dabad Cami”, s.388.

4. DÖNEM YAPILRIYLA KARŞILAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde Sâdâbâd Camisi plan, yapısal ve süsleme özellikleri bakımından XIX. yüzyılda inşa edilmiş dönem eserleriyle karşılaştırması yapılacaktır.

4.1. Kütle ve Plan Şeması

Yapı ana hatlarıyla tek kubbeli harim mekânı, kuzey kısmında iki katlı hünkâr mahfili ve hünkâr mahfilinin batı kanadına bitişik minareden oluşmaktadır. Yapının tanımlandığı bölümde bu özelliklere detaylı bir şekilde değinilmektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sâdâbâd Camisi gibi başkent İstanbul'da inşa edilen dönem eserlerine değinmek gerekirse, Barok üsluptan Ampir üsluba geçişi simgeleyen ve 1826 yılında tamamlanan Sultan II. Mahmut'un yaptırdığı ana hacmi pandantiflerle duvarlara oturan tek kubbeli **Tophane Nusretiye Camisi**, (Foto: 10) plan şemasından çok zengin dekoratif öğeleriyle dikkati çeken 1853 tarihli **Ortaköy** (Foto: 12) ve **Dolmabahçe Camisi** (Foto: 11) Sâdâbâd Camisi ile ortak özelliklere sahip önemli yapılarıdır.

Sâdâbâd Camisi, yukarıda sözü edilen yapıların yanında **Küçük Mecidiye Camisi** (1848), **Altunizade Camisi** (1866), **Aksaray Valide Camisi** (1871), Konya **Aziziye Camisi** (1872), **Bab-ı Ali Nalı Mescit** (1876), **Kasımpaşa Güzelce Cami** (1876) ve **Yıldız Hamidiye Camisi** (1885) gibi dönemin diğer önemli yapılarıyla da benzer özelliklere sahiptir.

Sâdâbâd Camisi ile aynı yüzyılda inşa edilen bu mimari eserler, XIX yüzyılda Osmanlı coğrafyasında özellikle İstanbul'da gelişen Batı etkili mimariyi yansıması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Batılılaşma döneminde inşa edilen selâtin camileri, klasik dönem yapılarına oranla daha küçük boyutlu olup, kare planlı, üzeri örtülü ve aydınlık bir harim mekânına sahiptir. Bu özelliğiyle Sâdâbâd Camisi, özellikle **Dolmabahçe** ve **Ortaköy Cami**'lerinin yapı biçimlerinin sade bir tekrarı niteliğindedir.⁸⁵

Sâdâbâd Camisi esas hacmi kubbeyle örtülmüş bir kare prizmayı andırmaktadır. Hünkâr mahfili doğu-batı doğrultusunda gelişmiş ve minaresi ana yapıdan kısmen

⁸⁵ Semavi Eyice, "Çağlayan Camii", s.179.

kopuk haldedir. Bu durum aynı yüzyılın eserleri olan **Tophane Nusretiye Camisi**, **Dolmabahçe**, **Ortaköy Camisi** ve **Aksaray Valide Camisi**'nde daha belirgin halde gözlenebilmektedir.

Sâdâbâd Camisi'nin kuzey yöndeki üç açıklı giriş cephesi, Batılılaşma dönemi çoğu yapısında görülen bir özelliktir. **Ortaköy Camisi** (Foto: 12, 13) ve **Küçük Mecidiye Camisi**'nin (Foto: 66) üç açıklıklı giriş cephesi, Sâdâbâd Camisi'ndeki gibi yuvarlak kemerlidir.

XIX. yüzyıldan itibaren bütün selâtin camilerinde olduğu gibi yapı; harim ve hünkâr bölümü olmak üzere iki kısımdan oluşur. Hünkâr bölümüne Hünkâr mahfili, hünkâr köşkü, hünkâr kasrı, hünkâr dairesi de denilmektedir. Bu kısımlar kütle ve etkinlik açısından camilerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

1826 tarihli **Nusretiye Camisi**'nin kasır kuruşu dikkat çekicidir. Batı ve doğu cephelerde dışa taşkın olarak inşa edilen kasrın kuzey cephe giriş hizasındaki girintisinde üzeri üç kubbeyle örtülü ve üç adet kemerin bulunduğu revak yer almaktadır. (Foto: 10)

Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılan **Ortaköy Camisi**'nin, hünkâr mahfili ile harim bölümü Sâdâbâd Camisi'ndeki gibi ölçü olarak birbirine eşittir. Ortaköy Camisi'nin harim bölümüne nazaran daha geniş tutulmuş olan iki katlı hünkâr dairesi, yan kanatlara doğru açılarak kuzey girişinin önünde "U" biçiminde küçük bir avlu oluşturur. (Foto: 12) Sâdâbâd Camisi'nin hünkâr dairesi ise daha küçük boyutlu olduğu için bu kısım küçük bir alan oluşturmaktadır. (Foto: 5)

Abdülmecit zamanında 1848 yılında Beşiktaş Yıldız Parkı girişinde yaptırılan **Küçük Mecidiye Camisi**'nin hünkâr kısmı diğerlerinden farklı olarak, doğu ve batı kanatları öne doğru yarım daire şeklinde çıkıntı yapar. (Foto: 66)

Abdülmecit döneminde 1855 yılında inşa edilen **Dolmabahçe Camisi**'nin de kuzey tarafında hünkâr mahfili yer almaktadır. Yine Yıldız'daki 1885 tarihli **Hamidiye Camisi**'nde de hünkâr mahfili uygulanmıştır.

Bu dönemde hünkâr mahfiline dışardan revaklı bir giriş bölümüyle de geçiş sağlanmaktadır **Nusretiye**, **Dolmabahçe**, **Ortaköy** ve **Küçük Mecidiye Cami**'lerinin hünkâr mahfiline geçiş sağlayan revaklı girişler, Sâdâbâd Camisi'nden farklı olarak

yapının batı cephesinde yer almaktadır. Bu değindiğimiz yapılar hünkâr kuruluşu ile birlikte plan şemalarında da otak özellikler göstermektedir.

Batılılaşma döneminde en önemli değişiklikler camilerin son cemaat yerlerinde yapılmıştır. İkinci katına hünkâr mahfilinin yapılması ile son cemaat yerleri iki katlı görünüme bürünmüştür.⁸⁶ Bu özellik Sâdâbâd Camisi'nde de görülmektedir. Giriş holü ile harim mekânı arasında yer alan son cemaat yerinden, harim ile giriş holüne birer kapı ve yanlarda ikişer pencereyle geçiş sağlanır. Bu üç açıklıklı geçiş düzenlemesi üst katta bulunan hünkâr mahfilinde de uygulanmıştır. Son cemaat yerinin üç açıklıklı geçiş düzenlemesi **Ortaköy Camisi'nde** (Foto: 6) ve **Küçük Mecidiye Camisi'nde** (Foto: 6) de görülmektedir. Sâdâbâd Camisi'nin hünkâr mahfilindeki üç açıklığın orta açıklığı harim mekânına doğru yarım daire şeklinde taşkındır. **Ortaköy Camisi** (Foto: 6) ve **Küçük Mecidiye Camisi'nde** ise iki yandaki açıklıklar yarım daire şeklinde harime doğru çıkıntı yapmaktadır.

Camilerde son cemaat yerinin dışında giriş sofası olarak adlandırılan ek bölüm. Özellikle iç avlusu olmayan Sâdâbâd Camisi gibi yapılarda, cemaatin hava şartlarından korunmasına yöneliktir.⁸⁷ Yukarıda değinilen Batılılaşma dönemi mimari eserlerin hepsinde giriş holü bulunmaktadır.

4.2. Mimari Plastik

Sâdâbâd Camisi'nin süslemeleri dönemin mimari plastik özelliklerine paralellik göstermektedir. Hem mimari formda, hem süslemede Doğulu ve batılı unsurların bir arada kullanıldığı yapı, bütünsel olarak Eklektik/Seçmeci bir karakteri yansıtmaktadır. Cami'nin süslemesi daha çok mimari elemanlarla sağlanmaktadır. Mimari plastik öğelere, harim mekânının iç ve dış yüzeylerinden başka, ana giriş kapısı ve minarede de rastlanmaktadır.

Batılılaşma dönemi camilerinin dış cepheleri düzenleme açısından birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Bu dönem camilerinin ortak özelliği olan ferah ve aydınlık mekân düzenlemesi, Sâdâbâd Camisi'nde geniş ve yüksek pencerelerle sağlanmıştır. Yapıdaki geniş ve yüksek pencereler ışığı caminin içine taşıyacak biçimde

⁸⁶ Selçuk, Batur, "Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları* 2, İstanbul, 1970, s. 98.

⁸⁷ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, s.261.

düzenlenmiştir. Bu özelliğiyle aynı dönem eserlerinden olan **Ortaköy Camisi**'ne benzemektedir. Ana ibadet mekânının üç açıklık cephe düzenlemesi ve güney cephe alt sıra pencerelerin yerini mihrabın alması da ortak özelliklerdendir. Ayrıca harim mekânın hem iç hem dış cephesinde kullanılan basık kemerli alınlık **Ortaköy Camisi**'nin harim mekânında da görülmektedir. (Foto: 24, 25)

Batılılaşma dönemi cami kubbelerine bakıldığında, kubbeye destek olarak kullanılan yarım ve çeyrek kubbelerden vazgeçilmiştir. Bunun yanında herhangi bir kasnağa oturmeyen doğrudan duvarların üzerine oturan kubbeler de yapılmıştır. Sözü edilen kubbe uygulaması Sâdâbâd Camisi'nde de görülmektedir. Kubbe dışarıdan görünüm olarak kasnak gibi hiçbir eleman bulunmadığı için doğrudan saçak kornişine oturtulmuştur. Bu kubbe düzenlemesi, **Küçük Mecidiye Camisi** (Foto: 66) ve Kasımpaşa **Güzelce Camisi**'nde de (Foto: 72) uygulanmıştır.

Batılılaşma Dönemi'ne geçildikten bir süre sonra kullanım amacını yitiren ağırlık kuleleri, Sâdâbâd Camisi'nde de biçimsel anlamda zenginleştirilerek daha görsel bir amaç için kullanılmıştır. Yapının dört köşesinde yer alan köşe kuleleri Hint mimarisinden esinlenmiş gibi dilimli soğan formundadır. (Foto: 56) Sâdâbâd Camisi'nin köşe kuleleri daha çok **Aksaray Vâlide Camisi**'ndeki köşe kulelerine benzemektedir.

Yapının kuzeyinde yer alan giriş cephesi, ortada kapı yanlarda birer pencere ile üç açıklıklı bir düzenlemeye sahiptir. Bu açıklıklar yuvarlak kemerlidir. Yuvarlak kemerli üç açıklıklı giriş cephesi, **Ortaköy Camisi** (Foto: 13) ve **Küçük Mecidiye Camisi**'nde (Foto: 9) de görülmektedir.

Sâdâbâd Camisi'nde yer alan en ilginç unsurlardan birisi de, yapının taç kapısı üzerinde yer alan Sultan Abdülaziz'in tuğrasıdır. Yeşil zemin üzerine sarı yıldızlı kabartma şeklinde mermer uygulaması ve tuğrayı çevreleyen kıvrık dallı akantus yaprakları **Küçük Mecidiye Camis** (1848 – Abdülmecit Tuğrası) (Foto: 15), **Ortaköy Camisi** (1853 – Abdülmecit tuğrası) (Foto: 14), **Aksaray Pertevniyal Vâlide Camisi** (1871 – Abdülaziz tuğrası) (Foto:16), giriş taç kapılarında da uygulanmıştır.

Batılılaşmanın etkisiyle birlikte özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren yapılan minarelerde, değişik sanat üsluplarından alınan biçimlerin farklı bir anlayış ve tasarım içinde uygulandığı görülmektedir. Eklektik/Seçmeci yaklaşımla ele alınan bu

minareler Antik sanattan, Gotik mimariye, Hint ve İran üslubundan, klasik Osmanlı mimarisine kadar birçok unsuru üzerinde barındırmaktadır.⁸⁸

Sözü edilen minarelerden biri Sâdâbâd Camisi'nde bulunmaktadır. Minare, son devir camilerinin hemen hepsinde olduğu gibi Hünkâr mahfilinin batı cephesine bitişik olarak yapılmıştır. Geleneksel minare formundan farklı olarak ele alınan minare, Eklektik/Seçmeci yaklaşımın en belirgin yansımasının görüldüğü yerdir. Minarenin kare kaideli, silindirik gövdeli olması ve şerefeye mukarnası andıran motif dizisiyle geçiş sağlanması klasik Osmanlı minare geleneğine uygun özelliktedir. Ancak şerefenin formu, Türk minare özelliklerine tamamen yabancı üsluptadır.⁸⁹ (Foto: 55, 61, 62)

Sâdâbâd Camisi'nin minaresi, biçimlenişi ve taşıdığı dekoratif öğeler bakımından en çok Beşiktaş Yıldız Parkı girişinde yer alan **Küçük Mecidiye Camisi'nin** minaresine benzemektedir. (Foto: 67) XIX. yüzyılda Eklektik/Seçmeci karaktere sahip benzer minareler; Sultanahmet'te **Bab-ı Ali Nallı Mescit** (Foto: 68, 69), Konya'da **Aziziye Camisi** (Foto: 70, 71) ve Kasımpaşa'da **Güzelce Camisi**'nde de görülmektedir. (Foto: 72, 73) Sâdâbâd Camisi'nin düzgün, küçük kesme taştan olan minare kaidesi ve gövdesi sıvasız olup **Küçük Mecidiye Camisi**, **Bab-ı Ali Nallı Mescit** ve **Güzelce Camisi**'ndeki gibi sakıflı tarzdadır.

Yukarıda sözü edilen minarelerin tamamı kapalı şerefe özelliğine sahiptir. Sâdâbâd Camisi'nde olduğu gibi **Küçük Mecidiye Cami** minaresi gövdeden şerefeye dört sıra, mukarnası andıran motif dizisiyle geçiş sağlanmaktadır. Şerefe kısmı ince sütunlarla çevrili üç dilimli Gotik kemerlerle bir birine bağlanmış ve üzeri örtülüdür. Minare şerefesi üzerindeki petek kısmı kısa tutuluş olup şerefe Sâdâbâd Cami minaresinden farklı olarak külah olmadan bir alemle sonlanmaktadır. **Bab-ı Ali Nallı Mescit** minaresinin ince sütunlarla çevrili şerefesi ise kemerlerle bağlı olmadan şerefe örtüsünü taşımaktadır. Şerefe üzerindeki petek kısmı daha kısa tutulmuş olup soğan formunda bir külah ve alemle sonlanmaktadır. Konya **Aziziye Cami** çifte minaresi ise yivli silindirik bir gövdeye sahiptir. Şerefeye, Batılı bezemelerin yoğunlukta olduğu motiflerle geçiş sağlanmaktadır. Şerefe, dilimli kemerlerle birbirine bağlı ince sütunlarla çevrili olup üstte örtüyle sonlanmaktadır. Kasımpaşa'da **Güzelce Cami** çifte

⁸⁸ Burhaneddin Duman, *17. Yüzyıl Sonundan İtibaren İstanbul Camilerinin Minareleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1975, s.37.

⁸⁹ Semavi Eyice, "Çağlayan Camii", s.179.

minaresinin şerefe bölümü oldukça ilgi çekicidir. Bu kısım antik kökenli kemerlerle birbirine bağlanmış ince sütunlarla çevrilidir.

4.1.1. Kalem İşi Bezeme

Osmanlılarda özellikle klasik dönemde çok geniş bir uygulama alanı bulan kalem işi bezemler, Batılılaşma döneminde, Batılı bezeme unsurlarının etkisiyle şekil değiştirmiş ve mimari bezemede daha önemli bir unsur haline gelmiştir. Batılı bezeme öğeleri ile klasik Osmanlı motiflerin bir arada kullanıldığı Sâdâbâd Camisi'nin kalem işleri, mimari formda olduğu gibi bezemede de Eklektik/Seçmeci bir karakteri yansıtmaktadır.

Batılı bezeme unsurlarının klasik motiflere göre yorumlanmasıyla süslenen mihrap, Osmanlı Batılılaşma dönemi mimarisi adına nitelikli bir örnek olarak gösterilebilir. Mihrabın kavsara kemerinde ve mihrabı çevreleyen silmelerin biri üzerinde bulunan kufî yazılar (Foto: 35, 36), **Yıldız Hamidiye Camisi**'nde görülen kufî yazıları ile benzer bir niteliğe sahiptir.⁹⁰ (Foto: 37)

Yıldız Hamidiye Camisi'nin kalem işi bezemelerinde, ağırlıklı olarak oryantalist bir etki hâkimdir. Hint esinlenmelerinin yanı sıra, Mağrip-Endülüs mimarlığına dayanan anlayışta uygulanmıştır.⁹¹ Sâdâbâd Cami kalem işi bezemeleri bu yapıya göre daha sade bir özelliktedir.

Batılılaşma döneminde sıkça görülen natüralist üslupta çiçek bezemeleri, vazolar içinde veya kurdeleyle bağlanmış buketler şeklinde, sıva üzerinde kalem işi uygulaması Sâdâbâd Camisi'nde de uygulanmıştır. **Üsküdar Altunizade Cami** (1866) kubbesinde yer alan vazo içinde natüralist üslupta işlenmiş çiçek bezemeleri, (Foto: 43, 44, 45) Sâdâbâd Cami bezeme örneklerine göre kompozisyon ve işçilik bakımından daha niteliklidir. (Foto: 38, 39, 42)

⁹⁰ İrvin Cemil, Schick, "II. Abdülhamid Döneminde Kufî Yazının Canlanması ve İttihadî İslâm Politikası" *Osmanlı Kitabeleri Sempozyumu*, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, 17-18 Aralık 2010.; Oktay, Hatipoğlu, *XLIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*, s.78.

⁹¹ Turgut, Saner "19. Yüzyıl Osmanlı Eklektisizminde Elhamra'nın Payı", *Osman Hamdi Bey Ve Dönemi-Sempozyum* 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.134-145.

Sâdâbâd Camisi'nin kubbe içindeki kalem işi bezemelerinde görülen Barok bir çerçeve içinde yeşil somaki mermer taklidi motif, (Foto: 38) **Dolmabahçe Camisi**'ndekiyle aynı anlayışın ürünüdür.⁹² (Foto: 46, 47)

⁹² Oktay, Hatipoğlu, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşî Tezyinatı*, s. 76.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bugüne kadar İstanbul ve İstanbul'daki tarihi eserlerin tanıtıldığı pek çok yayında ele alınan Sâdâbâd Camisi, bu yayınlarda genel olarak tanıtılmış; ancak yapının bütünü ile ilgili ayrıntılı bir çalışma tam olarak yapılamamıştır. Yapının ilk inşasından günümüze kadar geçen süre içerisinde, çeşitli nedenlerle birçok kez onarım geçiren cami, gerek konumu gerekse inşa süreci açısından oldukça dikkat çekicidir.

Tez kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda Sâdâbâd Camisi'nin yapısal özellikleri yerinde incelenmiştir. Arşiv araştırmaları neticesinde bulunan, caminin geçirdiği onarımlardan bahseden bilgi ve belgeler bundan önceki çalışmalara ek olarak caminin onarımlarıyla ilgili yeni bilgiler ortaya koymaktadır.

Arşiv belgeleri ve konuyla ilgili kaynaklardan, Sâdâbâd Camisi'nin ilk defa 1722 yılında III. Ahmet döneminde inşa edildiği, daha sonra birçok kez onarımdan geçtiği ve neticede 1863 yılında Abdülaziz döneminde yeni baştan inşa edildiği bilgisine erişilmiştir. Daha önceki çalışmalarda yapının Abdülaziz dönemi mimarları olarak Sarkiz ve Agop Balyan biraderler anılmıştır. Ancak Abdülaziz dönemi onarımına ait incelenen arşiv belgelerinde yapının Sarkiz ve Agop Balyan biraderler tarafından inşa edildiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Bu nedenle tez kapsamında yapının mimarı veya müteahhidi hakkında bilgi verilememiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Balyan'lar tarafından inşa edilen eserlerle birçok yönden ortak özelliğe sahip olan Sâdâbâd Camisi'nin Balyan'lar tarafından inşa edilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde adı geçen yapıyla ilgili, tasnif yapılmamış belgelerin derinlemesine incelenmesi konuyla ilgili ihtilafların ortadan kalkmasına büyük bir katkıda bulunacaktır.

İlk yapıldığı XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kâğıthane/Sâdâbâd bölgesinde önemli bir ibadethane olan Sâdâbâd Camisi, geçirdiği onarım ve inşa faaliyetlerine rağmen günümüzde de aynı misyonu korumakta ve bölgedeki ahaliye hizmet vermeyi sürdürmektedir. Caminin bulunduğu Kâğıthane bölgesinin Lale Devri'nden bu yana sosyal canlılığını yitirmeden varlığını devam ettirmesi caminin her dönem önemini korumasını sağlamıştır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı'dan etkilenme sürecinin yansımasının görüldüğü Sâdâbâd Camisi, klasik Osmanlı anlayışı ile Arap, Hint ve Batılı üslup öğelerinin bir arada kullanıldığı, belli bir anlayışın ürünü olmaktan çok, çeşitli

kültürlerin bir arada görüldüğü bir niteliğe sahiptir. Seçmeci bir karakter olarak yorumlanabilecek bu yaklaşım Osmanlı yenileşme hareketini ve onun ruhunu, ne kadar Batılılaşmak isteyip ne denli Osmanlı kalmayı yeğlediğini yansıtmaya açıktır. Yapının genel mimari formu, Osmanlı Batılılaşma sürecini anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Batıdan olduğu kadar Doğu'dan da etkilenmenin yansımasının görüldüğü Sâdâbâd Camisi, Batı sanatının gönüllü bir taklidinden ibaret olmayıp Osmanlı dünyasındaki farklı kültürlerden kaynaklanan çeşitliliğin ve birikimin görülebildiği bir yapıdadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde imkânlar çerçevesinde yapılan araştırmalar sonucunda yapıyla ilgili edinilen bilgiler ne yazık ki tasnifi yapılmış belgelerle sınırlıdır. Yapının ilk inşâ dönemine ve onarımlarına ait geniş kapsamlı bilgiler tasnifi yapılmamış belgelerin ele alınarak konu ile ilgili yeni belgelerin gün ışığına çıkarılmasına bağlıdır. Tasnifi yapılmamış belgelerin ele alınması, yapı hakkındaki ihtilafları ortadan kaldırması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Gelecekte bugün tasnifi yapılmayan belgeler üzerinde çalışma imkânı sağlandığında cami hakkında daha kapsamlı sonuçların ortaya konulması mümkün olacaktır. Batılılaşma dönemi Osmanlı mimarisinin miraslarından biri olan Sâdâbâd Camisi'ni tanıtan bu çalışma bundan sonra yapılacak çalışmalara basamak teşkil etmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Uğur, SÖNMEZ, Sevgül, *İstanbul'un Yeşilliği*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- AKTEPE, M. Münir, *Kâğıthane'ye Dair Bazı Bilgiler*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.311-333.
- ALPARSLAN, Ali, *Osmanlı Hat Satı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Eski İstanbul Manzaraları (1553–1839)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Bu Şehr-i İstanbul ki*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Lale Devri*, (Yayına Hazırlayan: Osman Okçu, Dursun Gürlek) Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- ALTUN, İlknur, *Bab-ı Âli Nallı Mescit*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.
- ANONİM, *Daye Hatun Sıbyan Mektebi*, (Yayına Hazırlayan: Hüseyin İrmak), Kâğıthane Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- ANONİM, *Gravürlerle Türkiye İstanbul 1*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Sevim) , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- ANONİM, Kâğıthane Belediyesi 2010 Mali Yılı Performans Programı, Kâğıthane Belediyesi Strateji Geliştirme Müdürlüğü, İstanbul, 2010.
- ANONİM, *Kâğıthane Rehberi*, İki Nokta Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- ANONİM, *Kâğıthane'de Geçmiş ile Bugün*, (Hazırlayan: Hüseyin İrmak) Kâğıthane Belediye Başkanlığı Tarih Dizisi, İstanbul 2002.
- ANONİM, *Kıtaların Denizlerin Yolların Tacirlerin Buluştuğu Kent İstanbul*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı) İstanbul 2003, s.232.
- ANONİM, *Osmanlı Belgelerinde Kâğıthane*, Kâğıthane Belediyesi Kültür Yayınları, (Hazırlayan: Hüseyin İrmak) İstanbul 2007.

- ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi*, Milli Eğitim. Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995-59.
- ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2004.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999
- AYDIN Erdoğan, “Fatih ve Fetih” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997. s.105-136.
- BATUR, Afife, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1038-1067.
- BATUR, Selçuk, “Sâdâbâd Cami”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.386-388.
- BATUR, Selçuk, “Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine”, *Anadolu Sanatı Araştırmaları 2*, İstanbul, 1970, s.97-104.
- BAYRAK, M. Orhan, *İstanbul Tarihi*, İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul, (t.y).
- BAYRAK, M. Orhan, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, Remzi Kitapevi Yayınları, Ankara, 1982.
- CAN, Selman, *Bilinmeyen Aktörleri Ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2010.
- CEZAR, Mustafa, “*Patrona Halil İsyanı*”, Resimli Tarih Mecmuası, C. 5, İstanbul, 1954, s. 3109-3136.
- ÇELEBİ, Evliya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yayına Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, C.1, İstanbul, 2008.
- DENEL, Serim, *Batılılaşma sürecinde İstanbul'da Tasarım Ve Dış Mekânlarda Değişim Ve Nedenleri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2010.

- DUMAN, Burhaneddin, *17. Yüzyıl Sonundan İtibaren İstanbul Camilerinin Minareleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1975.
- ELDEM, Sedat Hakkı, *Sa'dabad*, Türk Sanat Eserleri:12, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1977.
- EYİCE, Semavi, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Ankara, 2002, s.284-308.
- EYİCE, Semavi, "Çağlayan Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul, 1993, s.178-179.
- EYİCE, Semavi, "İstanbul'da Bir Eski Eser Cinayeti", *Sanatsal Mozaik Dergisi*, S.23, Temmuz, İstanbul 1997, s.50-53.
- EYİCE, Semavi, "İstanbul Halkının ve Padişahların Ünlü Mesiresi: Kâğıthane", İstanbul Armağanı III, Gündelik Hayatın Renkleri, İstanbul, 1997. s.75-95.
- EYİCE, Semavi, "Kâğıthane, Sâdâbâd, Çağlayan", *Taç Vakfı Dergisi*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, C. 1,S.1, İstanbul, 1986, s.29-36.
- EYİCE, Semavi, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları İstanbul, 2006.
- EYİCE, Semavi, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", Atatürk Konferansları VII, 1975, Ankara 1980, s.89-182.
- FAROQHİ, Suraiya, *Ortaçağdan Yirminci Yüzyılda Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç) Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002
- SCHİCK, İrvin Cemil, "II. Abdülhamid Döneminde Kûfi Yazının Canlanması ve İttihadi İslâm Politikası" *Osmanlı Kitabeleri Sempozyumu*, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, 17-18 Aralık 2010.
- HATİPOĞLU, Oktay, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2007.
- KAVALCI, Şura, *Kâğıthane'de 18. Ve 19. Yüzyıl Yapıları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2003.

- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Tarih Sohbetleri Kâğıthane-Sâdâbâd*, Yeni Asya Gazetesi, 9 Nisan-24 Temmuz 1974.
- KÖMÜRÇİYAN, Eremya Çelebi *XVII. Asırda İstanbul*, (Çev.: Hrand Andreasyan,) Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- KUBAN, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- KUBAN, Doğan, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32.
- OCAK, Emel, *İstanbul'daki Tarihi Parkların Günümüz kullanım İşlevleri Açısından İrdelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı, Peyzaj Planlama Programı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- SAAT, Abdullah, *İstanbul Selâtin Camilerindeki Vaaz Kürsüleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- SANDALCI, *Max Fruchtermann Kartpostalları*, Koçbank Yayınları, İstanbul, 2000.
- ŞEHSUVAROĞLU, Haluk, “*Kâğıthane Mesiresi*”, *Asırlar Boyunca İstanbul Sarayları Camileri Abideleri Çeşmeleri*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, (t.y).
- SEVİN, Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul: 18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
- SEVİN, Necla Arslan, *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul, 1993.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balya Ailesi*, İnkılap ve Aka Kitabevi Yayınları, İstanbul, 198.
- ÜNVER, Süheyl, “Her Devirde Kâğıthane”, *Vakıflar Dergisi*, S. X, İstanbul, 1973. s. 435-461.

İnternet Kaynakları

<http://www.kagithane.bel.tr/default.aspx> (0.1 02. 2011), (10: 15).

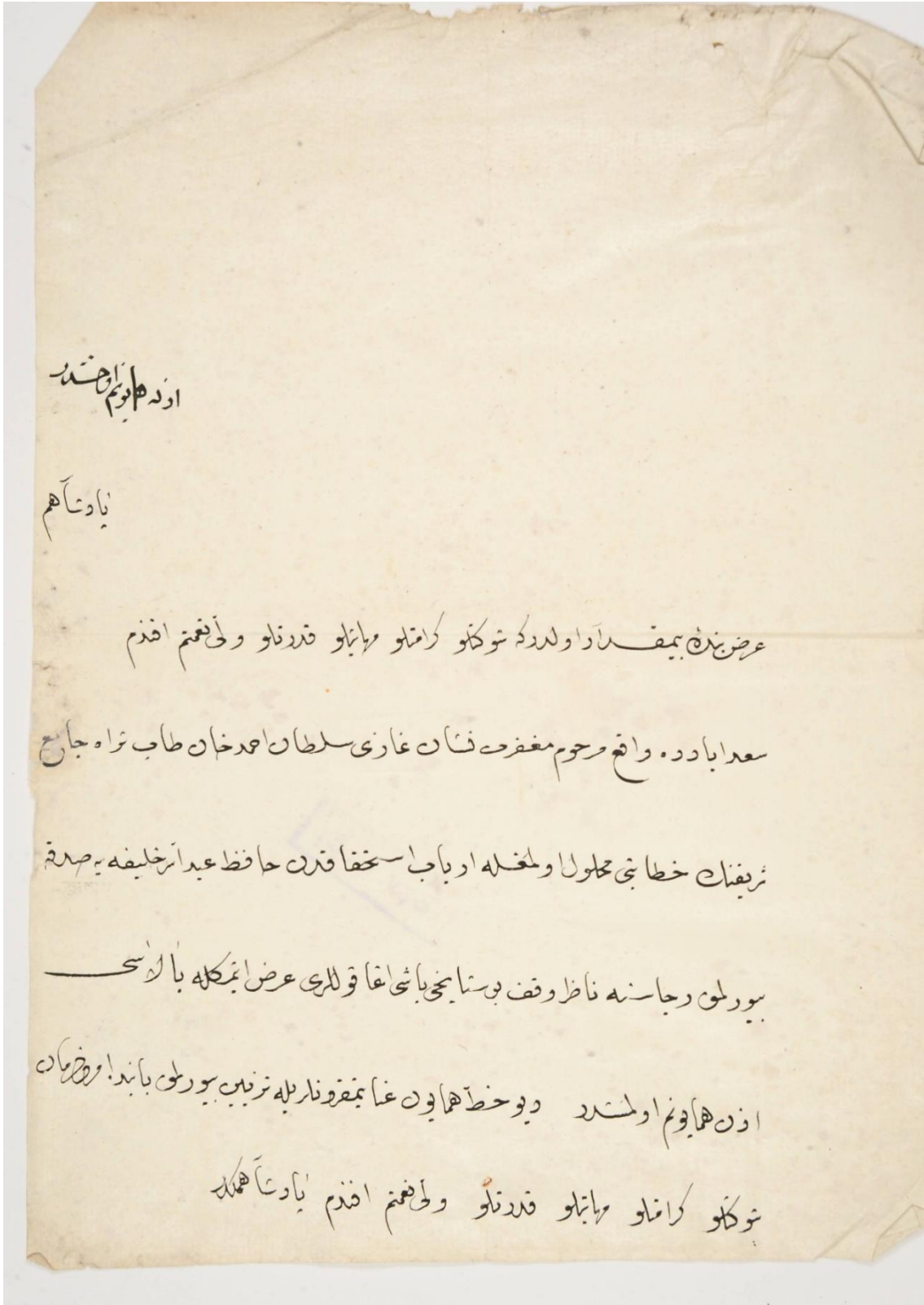
<http://thegate.boyut.com.tr/index.asp?ct=459,460&a=69988#> (0.1. 05. 2011) (11: 30).

<http://www.geolocation.ws/v/P/716217/konya-aziziye/en> 14.12.2011, (19:40)

http://iycip.blogspot.com/2010/12/blog-post_24.html , 14.12.2011, (19:30)

BELGELER

Belge 1: BOA, C.EV, nr.466/23571, Tarih: 8. S.29 /1194 (H), 14.02.1780 (M).

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

اوقاف همایون نظامیه بهرینک ^{صلاحت} مملکتی مجلس والای اعطا بویلد دین قلم تقریریه قوم قیوت فی سبیلہ صلواتی بینه واقع جوب محمد علی ^{بن}
 طریق خراب اولیغند تعیری خصوصی مذکور محله اطمینان طرزده استقامت اولید کشف و ماضی اولدورده غیره عیسوی قورسود بلا سبیلک ایله یوز
 عروش مجلس اعصاب سندی به اغا اوزرنده تقریریه ^ک قونظر افریه بلاقتمنه اولیغنه بنا. طریق مذکورک معمری موسی الیه معرفت تویری
 و نظامیه اوقاف همایون محلی اوقافده اوزرنده کانه طرفت علییه قادر دده کونچله باا درگاه سربقک بعضی محلهی محتاج تعمیر اولدورده نکی تعویذ
 زیاده صکره فی مطایه ایامک اوزره درگاه شریف مذکورک دین بک بسوز غوسیه بلعمریه یعنی بنیاد احمد افری معمری بولنیغنه درگاه
 مذکورک بموجب تعویذ مذکور اولقدار مصلحت موسی الیه معرفت اجرای تعیری وضعکاره افری حضرت بک حدیاباره واقع احیکورک اولدورده
 جامع سربقک محتاج تعمیر اولدورده محله بک تعمیرت میری افری بنیادی معرفت اجرای افری کشف و معاینه سربقک اوجوز اولدورده غوسیه غوسیه
 وجود کلچا کلاسیک جامع سربقک ^ک دخی کشفی تجاوزه ایامک اوزره میری الیه معرفت تعیری واسکاره واقع اولوب مدت دافره و یوز
 خراب و محتاج تعمیر اولدورده دروندره ارای صلاه و تعمیر فرزند اولدورده سنج ساری خانقاهی جامع سربقک وضاره سید مکتب الطیف اهل محله
 واقع اولدورده استقامتی کشف و ماضی بالاجرای سبیلی بک غوسیه اوقاف مرتجیس هاجی بانی قلم اوزرنده تقریر اجمیله معمری
 مذکورک دخی اولقدار معرفت تعیری خصوصیه استقامت و تقایر مذکورده باید اولدورده و جوب بولورده بعضی بک و تعویذ بقدرت تعیری
 خزینه اوقاف همایون تویری لازم کلچیکه دیوکار خزینه قوروز بک اگر چه سبیلی زمانیه بوغیر ده تویری امور خیریه دده بولنیغنه بنا. بوجوب
 بعضی دفتر بک دفعه بوجوب حاصلدره تقاض و محوب اوقاف اوزره بیعت اوقافده بولور بک خزینه قوروز معرفت هاجی اجرای تعیری صفیه
 نمونه اوقاف بک نظامیه مت ایله موالیم مجلس والای کونظر افریه اولدورده نوجور الیه نیته دکالستین سغه بولور ایضاً حقنه اولدورده
 دیوارندی
 امیر اوقاف
 احمد رشید اوقاف
 دیوارندی
 امیر اوقاف
 احمد رشید اوقاف
 دیوارندی

İ.MVL 363/15882

L

İ.MVL.00363

OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI

4

عظمتنا
 در سائره قوم قوشاچیه ای صلاحه کدره بنده واقع محمد اغا حسرتک غیره قورشوده بلا سیت یکوز وادنه در کاتنه طریقه قادیرونه
 کوزلی بابا در کاهنت در سیت سیزه و سدابدم واقع جامع شریفه کزیت او جیوز اولدی ییجه و سکارم مت و قیره دینو خطیب
 و مطل قلاوه شیخ سلای قاتقاه جامع شریفه و ساره سید کتکت دض بنده ان یک غریسه صافه اجرای تعمیراتک اوقافها بونه
 نقت به بیسه عدلیه قصه لای مجلس والایک بر فطنه بظلمت مکتوف تقاریر ایه نظره عالی بولمده ایچره سون والایه اسراک
 قاضی اولمده اولیایه هر بیجه اسرارام سیه حفظه پادشاهی متعلد و تر قصور بیر بیور ایس ایا کادره حکمه مبارت اولمده هی
 سینه نکره شاری سیم اولمده افشع ساعده

دیده دست قلم اولدی بنو نوزده سیه حدیثی قیوه اودنه مولفه نظره بولمده
 بجز اولدی اولدی در بیجه بنده حال مولفه نیک و اولمده در قاضی اولدی
 نظاره مبارکله سوزای سینه در فطنه بولمده در فطنه بولمده در فطنه بولمده
 اولمده دزدانه وقتیه سیه جوی سیه اصفه بولمده بولمده بولمده بولمده
 ساعده

İ.MVL 363/15882

2

İ.MVL.00363

حدایار قهرمانین بیگانه کانه جمع شریفک درون و افق محراب باکدی ز دیویا ک و کذا کورسی بالدرتوبو
 و جمع مهورک درون بود و بدانی و محفل همایون بود و بدای معرفت عین انام با التوسیر بر فطم در نظم و تقدیم فلسفی

جمع شریف شریفک اویم و بالدرتوبو	۴۹۶۸
مخواب با زینیه چار هیوبه ای بالدرتوبو	۰۶۰۰
کورسی بالدرتوبو و نورس	۰۱۰۰
جامع درونی بویا ک	۱۰۵۰
یار بدانی	۰۸۰۰
جمع شریف بخیره لربیک اشعه طرفلری بویا ک	۶۶۹۸
صوبه جماعت شریفک بدانی	۰۶۹۰
فیوض شریفک اشهر برتوبو و بویا ک	۰۶۰۷
محفل همایون بویا ک و بدانی	۰۱۸۶
مستلک بدانی	۶۰۰۰
مؤخره دائره شریف بویا ک و بدانی	۰۱۵۰
بدانی	۱۲۱۲۱
امام دائره بدانی	۰۰۸۴
فیوض شریفک بویا ک	۰۰۲۱۸
نردبان بر مقلض شریفک بویا ک	۱۶۰۰
بغیر مقلض شریفک فتح بدانی و صواصی	۰۰۸۸
نماز گاه بدانی	۰۰۵۴
جامع شریفک بخیره لربیک سر مرزیا ک جدای	۱۶۶۹۴
نقله و صحافی	۰۰۱۵۶
جامع شریفک در شانله بدانی	۰۰۲۰۰
نقله و صحافی	۰۰۴۰۰
جامع شریفک در شانله بدانی	۰۰۱۰۰
نقله و صحافی	۰۰۰۵۸
جامع شریفک در شانله بدانی	۰۱۲۶۸
نقله و صحافی	۱۶۶۵۶
جامع شریفک در شانله بدانی	۰۶۰۰
نقله و صحافی	۰۰۵۰۰
جمع کل	۱۹۱۵۶

۱۴۸۰

باید اوده حضور به بوزار ای دره بخیره و شریفک

عظمتو اقدم حقیقی

بسم والایده بالقریم سول کلام عالی بیولده ایچینه مقبوله عصبه و قدیم قنانه برظفم و عظیم ماننده سینه اولدنی و جهده کاغذخانه قهرمانی انصاف و کرامت
جامع شریف سادسه کلاهک اجرا انیز بیلده کهن تجاوز ایتمک و سائنه وقت قلمه اوزره اونه بیلک طغوز بوز الی سناجیه غرضه عظیم اجری نومی
خصمت اوقاف هم بونه نفع جدیدنه حواله سی نکر قلمه البرج اوج بجه هیز و جهده اوردنانه جناب یارکشی متعلقه و تر ضرور بیولور البرج الی کورد حرکت
اولدنی باینم نکره تاوری شیخ قندی اقدم بیولور السلام

۲

سرودمه جا کیک زهره
 رسیده دست تو زاد لاله ایسه نکره سایه اصفاز بید اولدنه سرودمه مقدر بیولور
 حیفنا یارکشی بیولور و خصوص سکر دک اولدجه نظامت سالیبا حواله سی متعلقه
 دهر فطردر بیولور لاله اولدانه سناجیه بیولور خطای بنفسه اولدنه ادرق
 اولدنی بیولور سناجیه اعادة قلمه اولدانه ادرق اولدانه حیفنا اولورک
 سالیبا حواله سی

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

تاریخ
نظامت الایضیه
جلد

حضور معارف و خواجه صاحب مدرسه

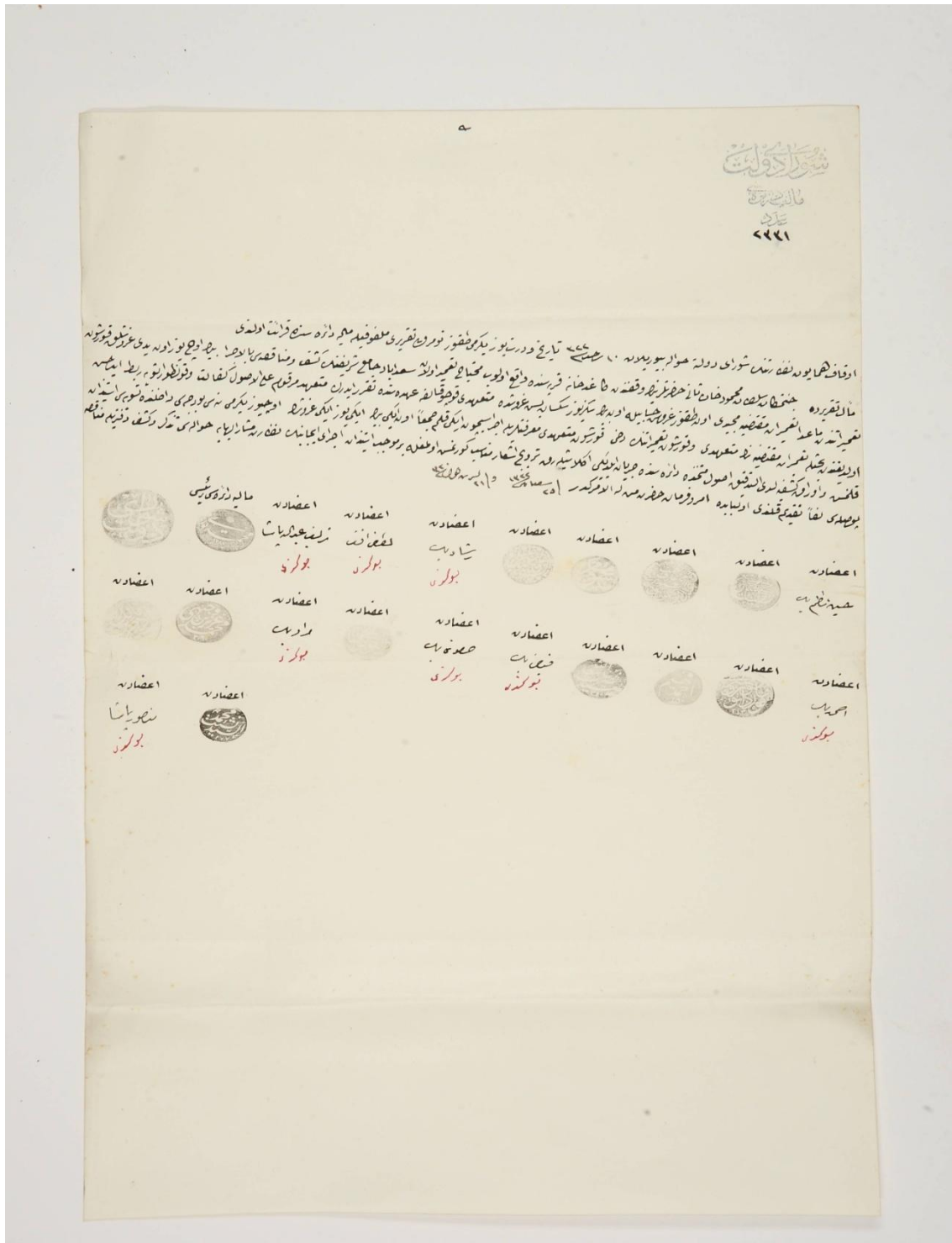
۴۰

جدید بنیاد استیضاتنامه که در مورد خانگی حضرت نیک خیرات جدید لرزده کاغذ خازنه واقع سعادت باطن جمیع شریفک داخل و خارجند تعمیره لزوم کو بنیاد
مجلسی معرفت تعمیر و تسویه اولاد و مضافی واقعه میجر میجر غرضه حبیبی بیک ایقوز قره سید عزتیم باغ اولاد اولادینده بنیاد جمیع بیک ایقوز
اوقاف و کتب و تعمیره موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه افسد لرزنده در تالیف استیضاتنامه تعمیرات موقوفه ناک اصول و کتب و تعمیره سببی
کتاب تالیف با اقرار اولاد به تنظیم قضا به بر قلمه دفتره کورنیک اوزره جمیع شریف مذکورک مضاف تعمیر میجر میجر غرضه حبیبی بیک ایقوز و جمیع
اوقوز بری غرضه باغ اولاد افسد موقوفه و سبب اولادین سلف العصر دفتره کورنیک ایقوز لرزنده سببی غرضه افسد لرزنده سببی غرضه افسد لرزنده سببی غرضه
با تری قصه میجر میجر بیک ایقوز قره سید عزتیم صرف اولادین امانه موقوفه اولادین امانه موقوفه اولادین امانه موقوفه اولادین امانه موقوفه اولادین امانه موقوفه
سببی تعمیره حضوره اراده سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه
اکتافه اولادینده جمیع شریف مذکورک کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه
ایقوز قره سید عزتیم بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز
اعه قلمه اولادین بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز بیک ایقوز
افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه
مضافات عمومی اداره سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه
اولادین اجرای ایجابی حضوره سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه سببی غنوم و کتب و تعمیره افسد لرزنده موقوفه

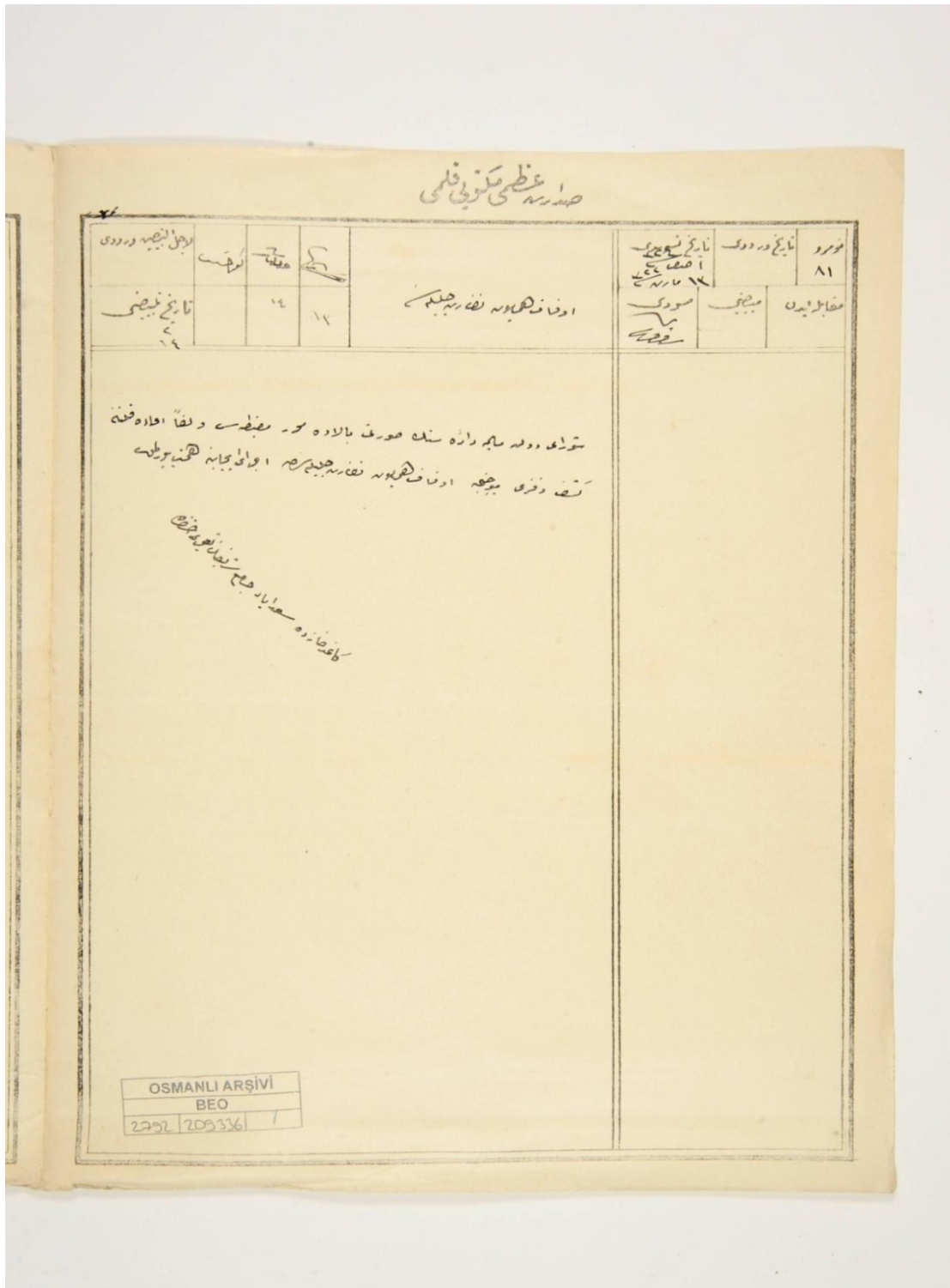

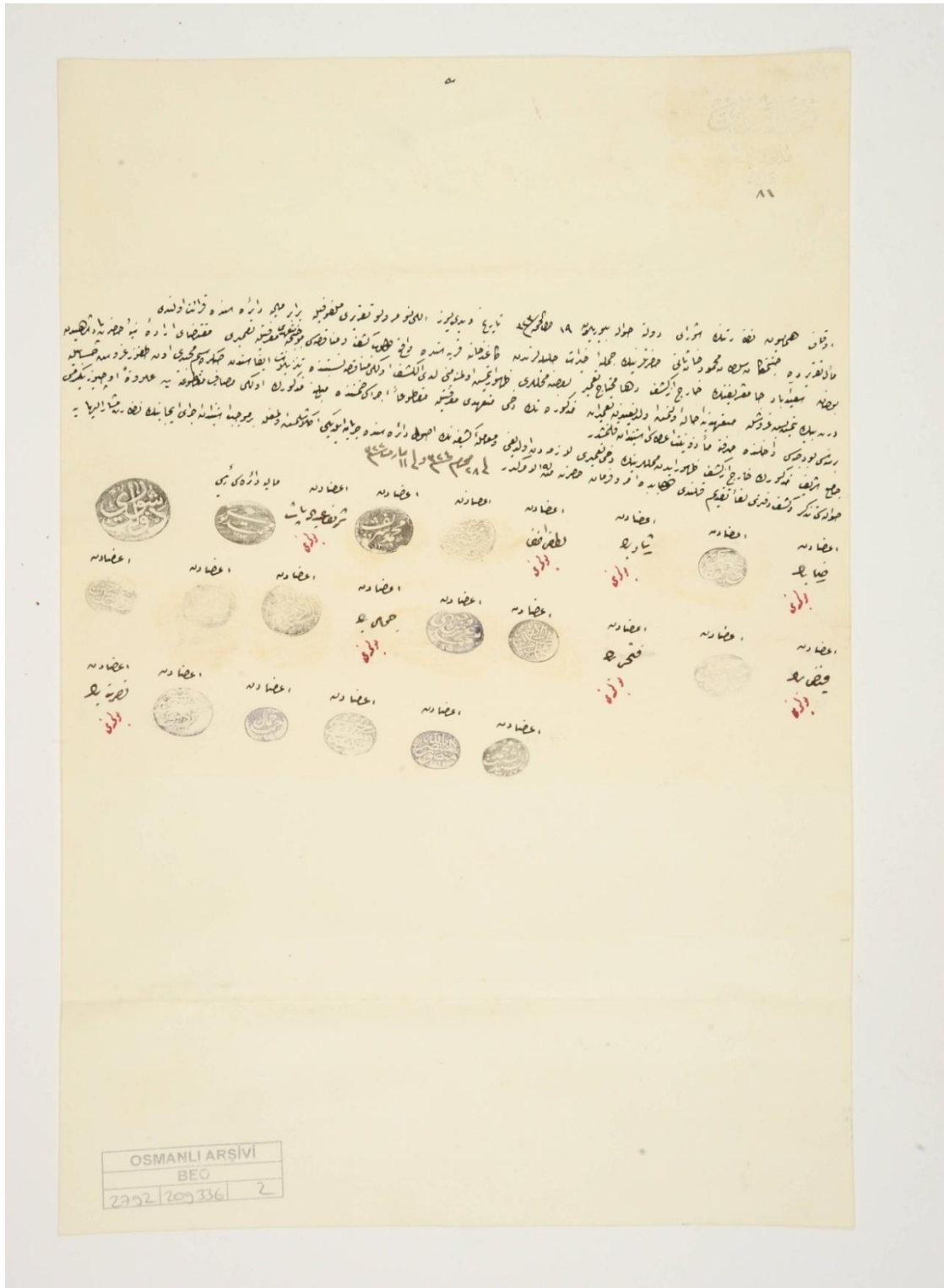
İ.Ş.D. 67/3928

1

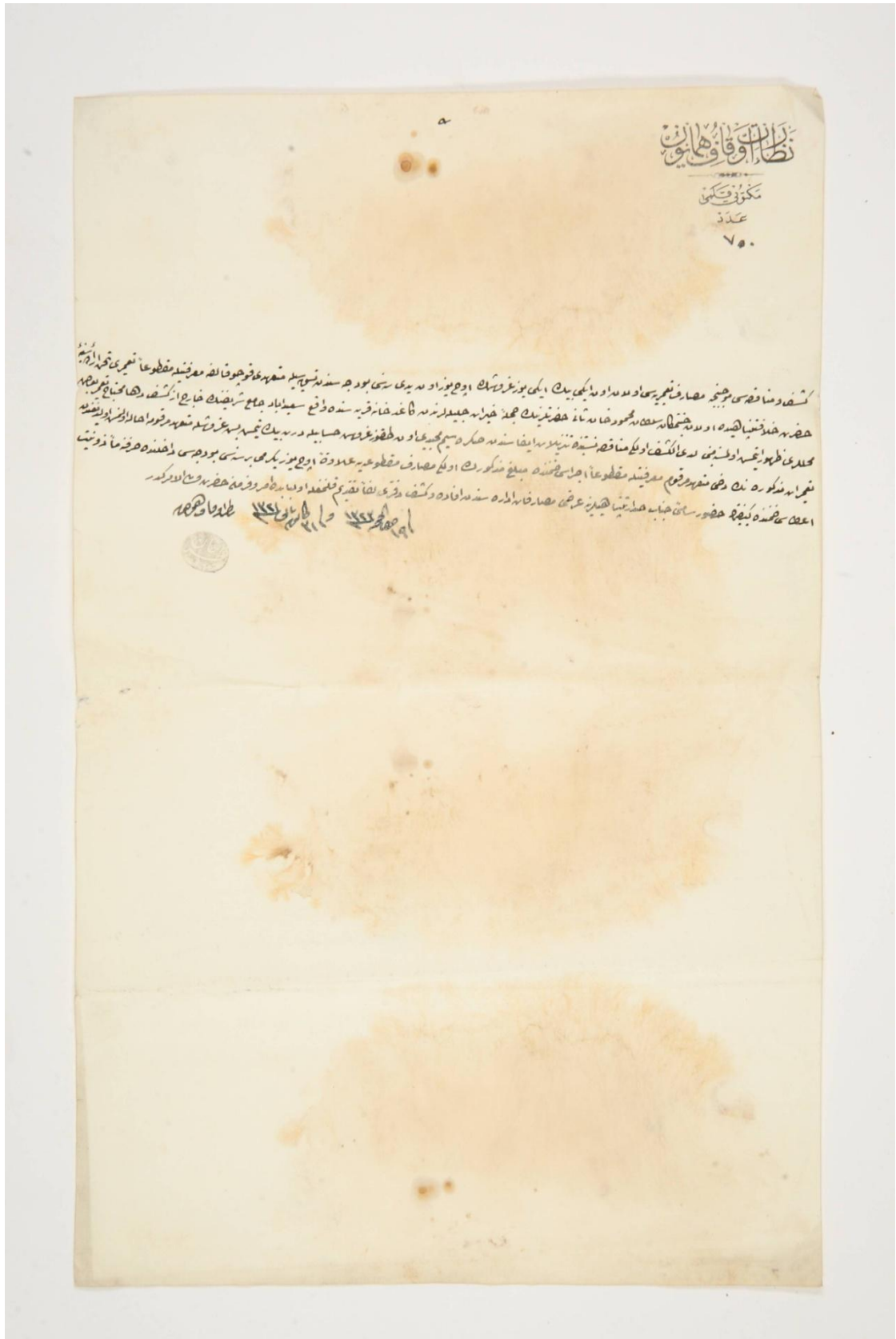

Belge 12: BOA. B.E.O, nr.2792/209328, vr.1, Tarih: 02.S.1324 (H), 27.03.1906 (M).

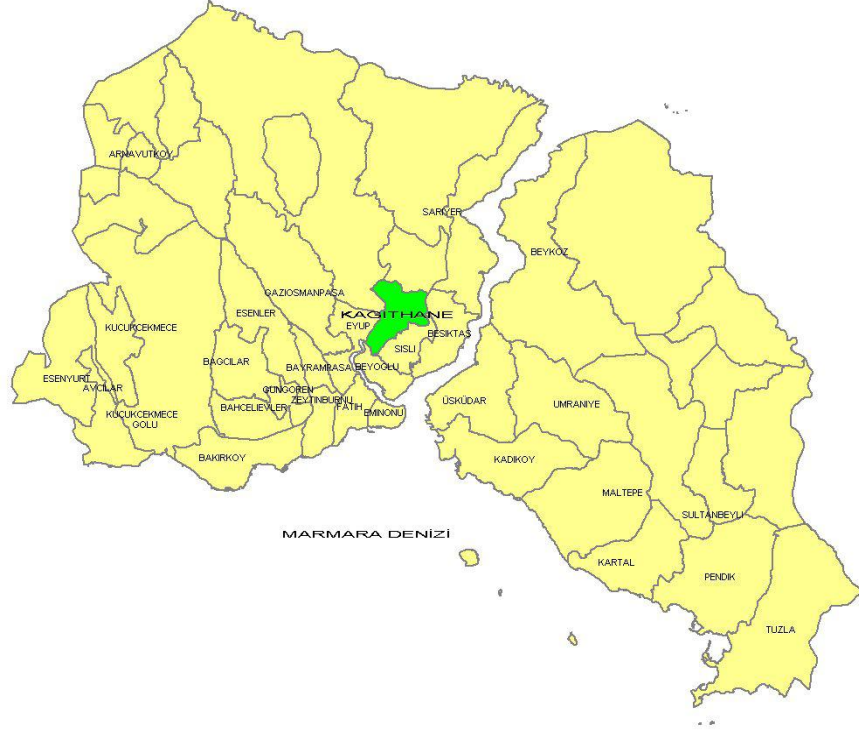

Belge 14: BOA. Ş.D, nr.174/28, Tarih: 12.R.1325 (H), 11.02.1907/ (M)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Kâğıthane İlçesinin Konumu.

Fotoğraf 2: Halic Sâdâbâd Camisi, Genel görünüm.

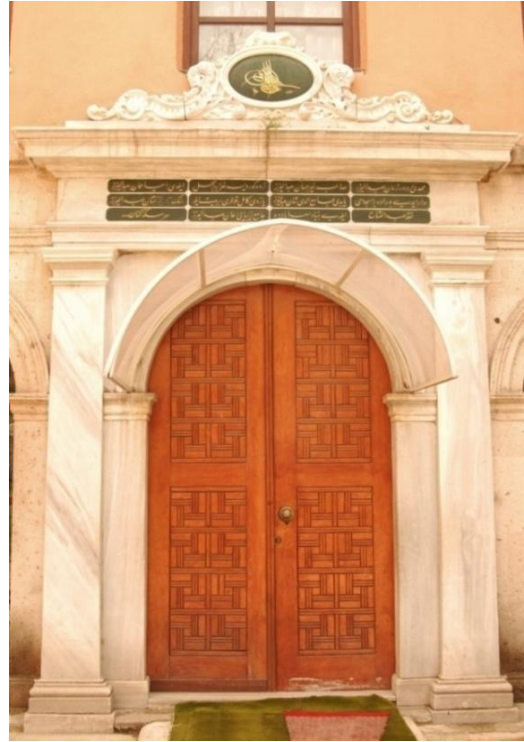
Fotoğraf 3: Haliç Sâdâbâd Camisi, Genel görünüm.

Fotoğraf 4: Haliç Sâdâbâd Camisi, Genel görünüm.

Fotoğraf 5: Haliç Sâdâbâd Camisi, Kuzey giriş cephesi.

Fotoğraf 6: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarımı öncesi Taç kapı görünümü.. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)

Fotoğraf 7: Haliç Sâdâbâd Camisi, Taç kapı görünümü.

Fotoğraf 8: Haliç Sâdâbâd Camisi, Taç kapı üzerinde yer alan yapı kitabesi.

Fotoğraf 9: Küçük Mecidiye Camisi, Kuzey giriş cephesi.

Fotoğraf 10: Nusretiye Camisi, Kuzey giriş cephesi.

Fotoğraf 11: Dolmabahçe Camisi, Kuzey giriş cephesi.

Fotoğraf 12: Ortaköy Camisi, Kuzey giriş cephesi.

Fotoğraf 13: Ortaköy Camisi, Üç açıklıklı giriş cephesi.

Fotoğraf 14: Ortaköy Camisi, Taç kapı üzerinde yer alan yapı kitabesi.

Fotoğraf 15: Küçük Mecidiye Camisi, Taç kapı üzerinde yer alan yapı kitabesi.

Fotoğraf 16: Aksaray Valide Camisi, Taç kapı üzerinde yer alan yapı kitabesi.

Fotoğraf 17: Haliç Sâdâbâd Camisi, Giriş holü.

Fotoğraf 18: Haliç Sâdâbâd Camisi, Giriş holü.

Fotoğraf 19: Haliç Sâdâbâd Camisi, Son cemaat yeri.

Fotoğraf 20: Haliç Sâdâbâd Camisi, Hünkâr mahfili.

Fotoğraf 21: Haliç Sâdâbâd Camisi, Hünkâr mahfilinden imam ve müezzin odalarına geçiş.

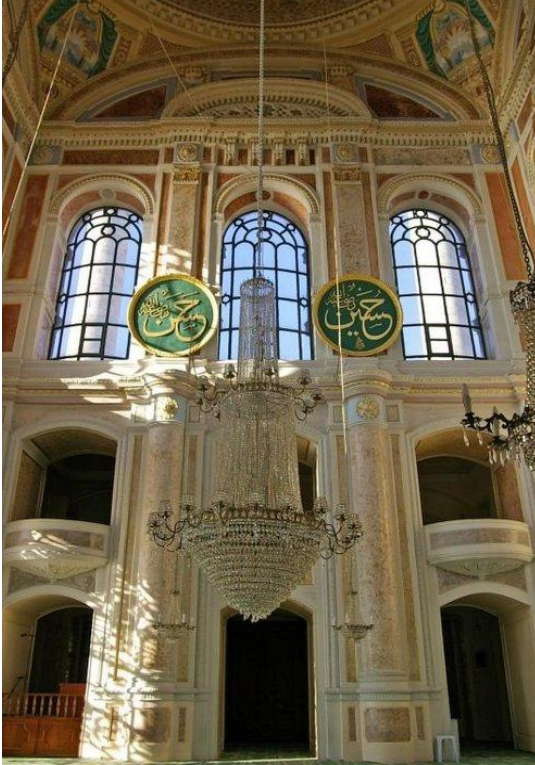
Fotoğraf 22: Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânına geçiş.

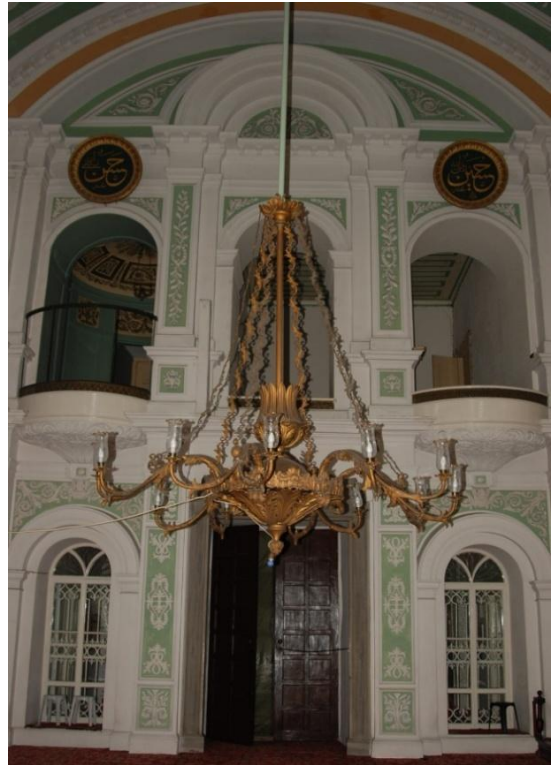
Fotoğraf 23: Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânına geçiş.

Fotoğraf 24: Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânı mihrap cephesi.

Fotoğraf 25:Ortaköy Camisi, Harim mekânına geçiş.

Fotoğraf 26:Küçük Mecidiye Camisi, Harim mekânına geçiş.

Fotoğraf 27: Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânı.

Fotoğraf 28: Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânı.

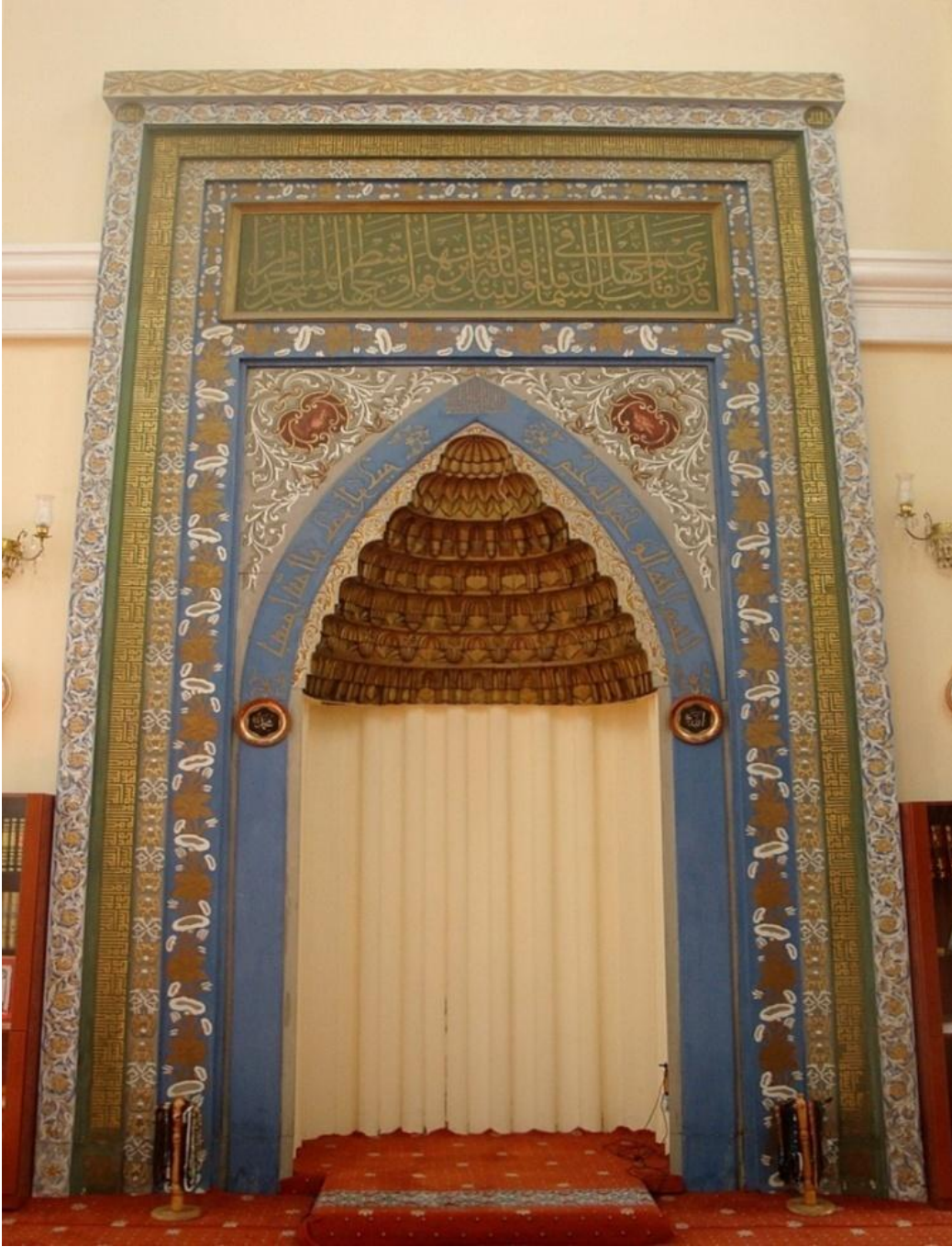
Fotoğraf 29: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesine ait minber görünümü. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)

Fotoğraf 30: Haliç Sâdâbâd Camisi, Minber görünümü.

Fotoğraf 31: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi iç mekân görünümü. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi).

Fotoğraf 32: Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim mekânı görünümü.

Fotoğraf 33: Haliç Sâdâbâd Camisi, Mihrap görünümü.

Fotoğraf 34: Haliç Sâdâbâd Camisi, Mihrap yazı kuşağı.

Fotoğraf 35-36: Haliç Sâdâbâd Camisi, Mihrapta yer alan Kelime-i Tevhit kufi yazı kuşağı.

Fotoğraf 37: Yıldız/Hamidye Camisi, Kubbede yer alan kufi yazı kuşağı.

Fotoğraf 38: Haliç Sâdâbâd Camisi, Kubbe görünümü.

Fotoğraf 39: Haliç Sâdâbâd Camisi, Kubbe iç bezemesi.

Fotoğraf 40: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi pendantif görünümü.
(Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)

Fotoğraf 41: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarımı esnasında yapılan kalem işi bezeme çalışmaları. (Kaynak: Kâğıthane Belediye Arşivi)

Fotoğraf 42: Haliç Sâdâbâd Camisi, Pendantif görünümü.

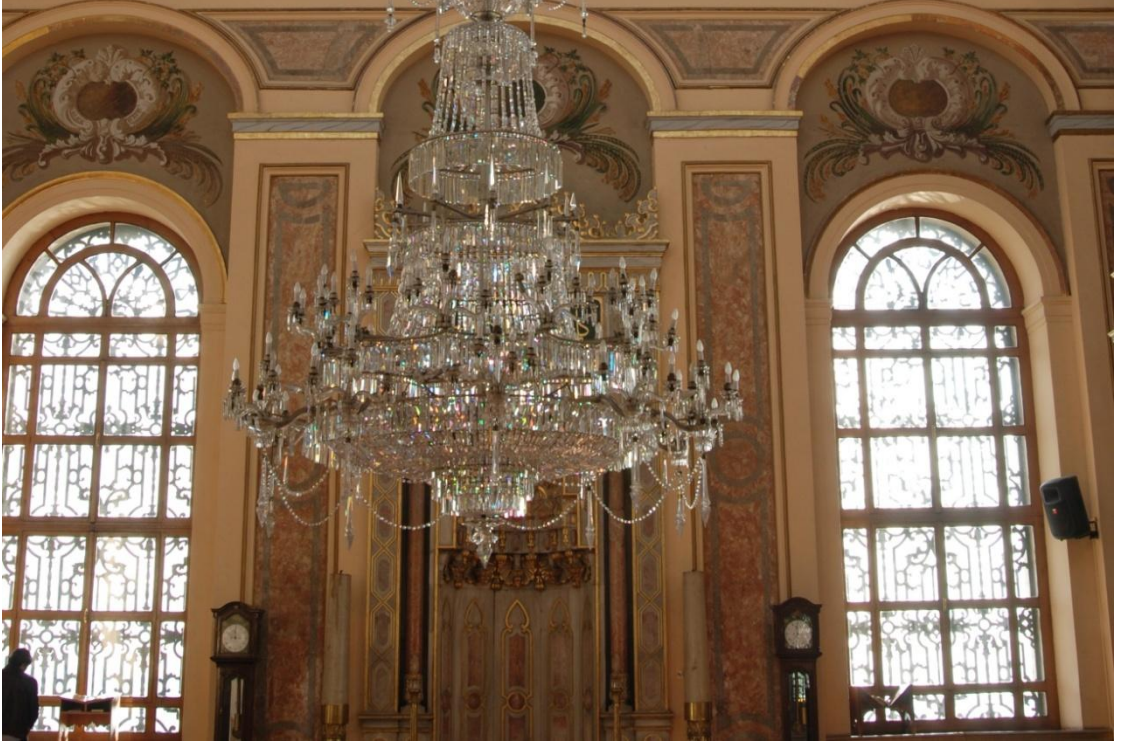

Fotoğraf 43: Üsküdar Altunizade Camisi, Kubbe iç bezemesi.

Fotoğraf 44: Üsküdar Altunizade Camisi, Kubbe kalem işi bezemesi detay.

Fotoğraf 45: Üsküdar Altunizade Camisi, Pandantif kalem işi bezemesi.

Fotoğraf 46: Dolmabahçe Camisi, Harim mekânı mihrap cephesi.

Fotoğraf 47: Dolmabahçe Camisi, Pencere üstü kalem işi bezemesi.

Fotoğraf 48: Haliç Sâdâbâd Camisi, batı cephesi.

Fotoğraf 49: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi batı cephesi. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)

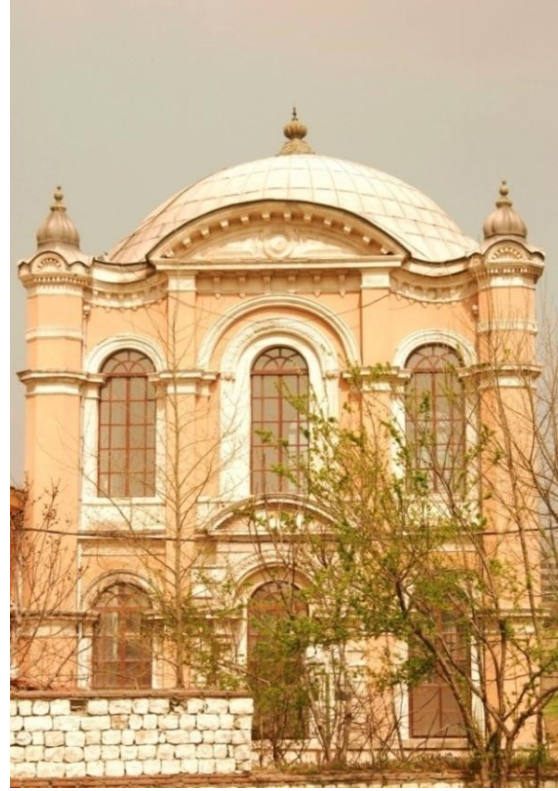
Fotoğraf 50: Haliç Sâdâbâd Camisi, doğu cephesi.

Fotoğraf 51: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi güneydoğu cephe görünümü. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)

Fotoğraf 52: Haliç Sâdâbâd Camisi, harimin doğu cephesi.

Fotoğraf 53: Haliç Sâdâbâd Camisi, harim batı cephesi.

Fotoğraf 54: Haliç Sâdâbâd Camisi, güney cephesi.

Fotoğraf 55: Haliç Sâdâbâd Camisi, kuzeybatı cephesi.

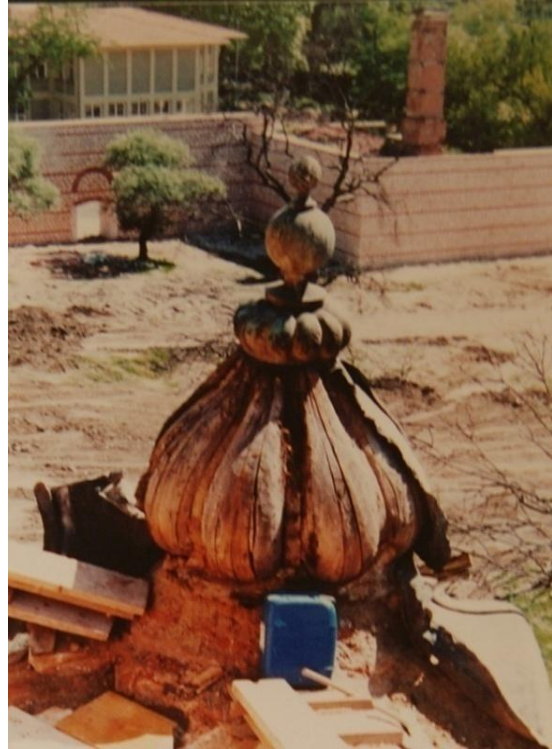
Fotoğraf 56: Haliç Sâdâbâd Camisi, kubbe ve köşe kuleleri.

Fotoğraf 57: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi kubbe. (Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)

Fotoğraf 58: Haliç Sâdâbâd Camisi, köşe kuleleri.

Fotoğraf 59,-60: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarım öncesi köşe kuleleri.

(Kaynak: Şura Kavalcı Özel Arşivi)

Fotoğraf 61,-62: Haliç Sâdâbâd Camisi, kuzeybatı cephede yer alan minare.

Fotoğraf 63,-64: Haliç Sâdâbâd Camisi, minarenin 1981 yılı onarımına ait görüntüler. (Kaynak: İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)

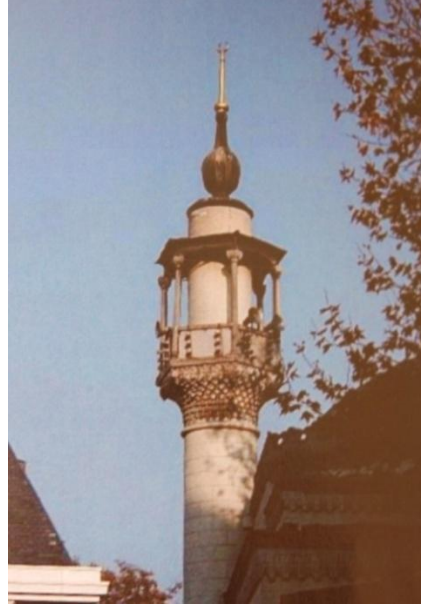
Fotoğraf 65: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1981 yılı onarımı esnasında minare şerefesi. (Kaynak: İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)

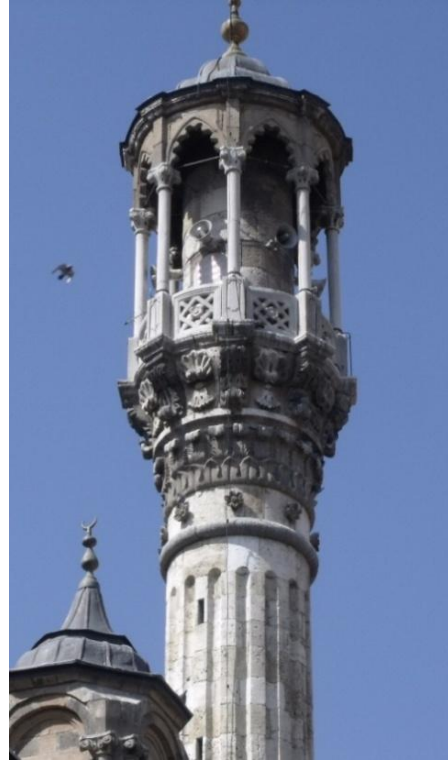
Fotoğraf 66: Küçük Mecidiye Camisi, Kuzeybatı Cephe görünümü.

Fotoğraf 67: Küçük Mecidiye Camisi, Minare detayı.

Fotoğraf 68,-69: Bab-ı Ali Nallı Mescit, Minare görünümü. (Kaynak: İlknur Altun, *Bab-ı Ali Nallı Mescit*, s48, -68)

Fotoğraf 70: Konya Aziziye Camisi, Minare görünümü.

(Kaynak:<http://www.geolocation.ws/v/P/716217/konya-aziziye/en> 14.12.2011, (19:40))

Fotoğraf 71: Konya Aziziye Camisi, Minare detayı.

Kaynak:http://iycip.blogspot.com/2010/12/blog-post_24.html , 14.12.2011, (19:30))

Fotoğraf 72: Güzelce Camisi, Güney cephesi.

Fotoğraf 73: Güzelce Camisi, Minare detayı.

Fotoğraf 74: Haliç Sâdâbâd Camisi, Kâğıthane Belediyesi müzesinde bulunana camin mermer süs havuzu.

Fotoğraf 75: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarımı sonrasında sökülen minare şerefesine ait kemer parçaları.

Fotoğraf 76: Haliç Sâdâbâd Camisi, 1998 yılı onarımı sonrasında sökülen minare şerefesine ait şerefe sütun parçaları.

Fotoğraf 77: Kâğıthane/Sâdâbâd Cami minaresin detayı, De l'Espinasse tarafından çizilmiş 1790 tarihli gravür. (Kaynak: Uğur Aktaş, Sevgül Sönmez, İstanbul'un Yeşilliği, s.89)

Fotoğraf 78: Kâğıthane Eğlenceleri – Haliç Sâdâbâd Cami Minare Detayı, Thomas Allom tarafından çizilmiş 1839 tarihli gravür. (Kaynak: M.Orhan Bayrak, İstanbul Tarihi, s. 79).

Fotoğraf 79: Aziziye / Sâdâbâd Camisi, XIX. yüzyıl'ın sonuna tarihlenen fotoğraf. (Kaynak: Yıldız IRCICA Arşivi).

Fotoğraf 80: Aziziye Cami, XIX yüzyılın sonuna tarihlenen kartpostal. (Kaynak: Serim Denel, *Batılılaşma sürecinde İstanbul'da Tasarım Ve Dış Mekânlarda Değişim Ve Nedenleri*, s. 230).

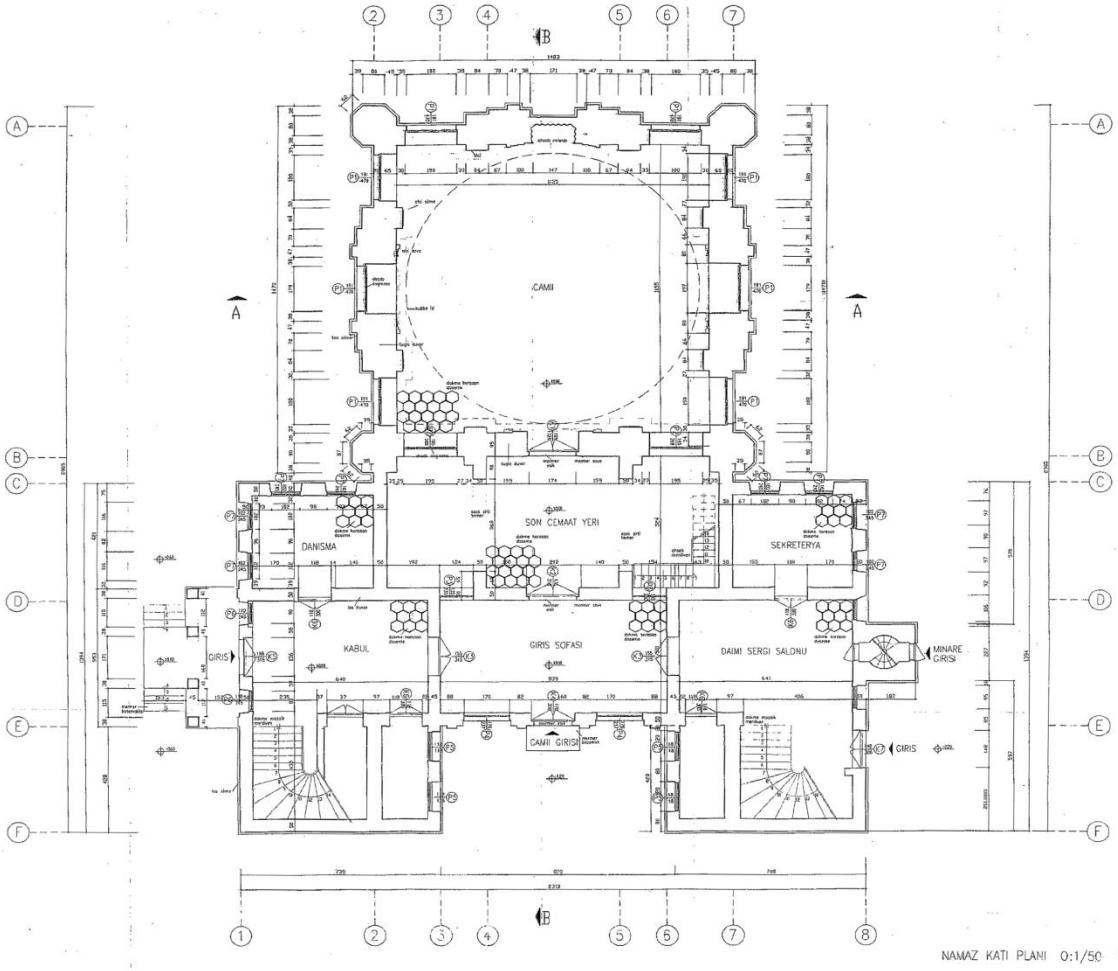

Fotoğraf 81: Sâdâbâd Camisi, XX yüzyılı başına tarihlenen kartpostal, Editör: Max Fruchtermann. (Kaynak: Kâğıthane Belediye Arşivi).

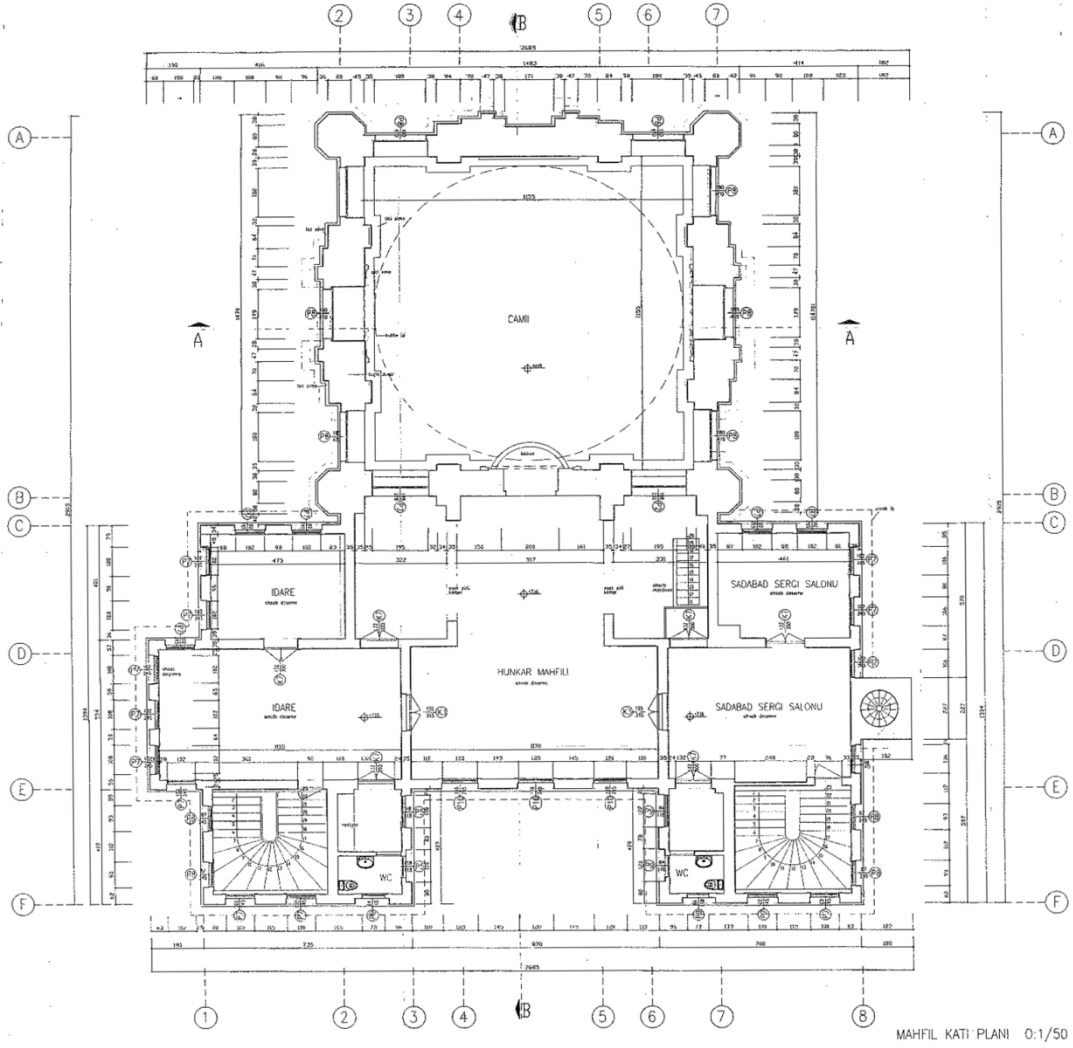

Fotoğraf 82: Çağlayan Cami, 1927 yılına tarihlenen kartpostal. Editör; Georges Papantoin (Kaynak: Kâğıthane Belediyesi Arşivi).

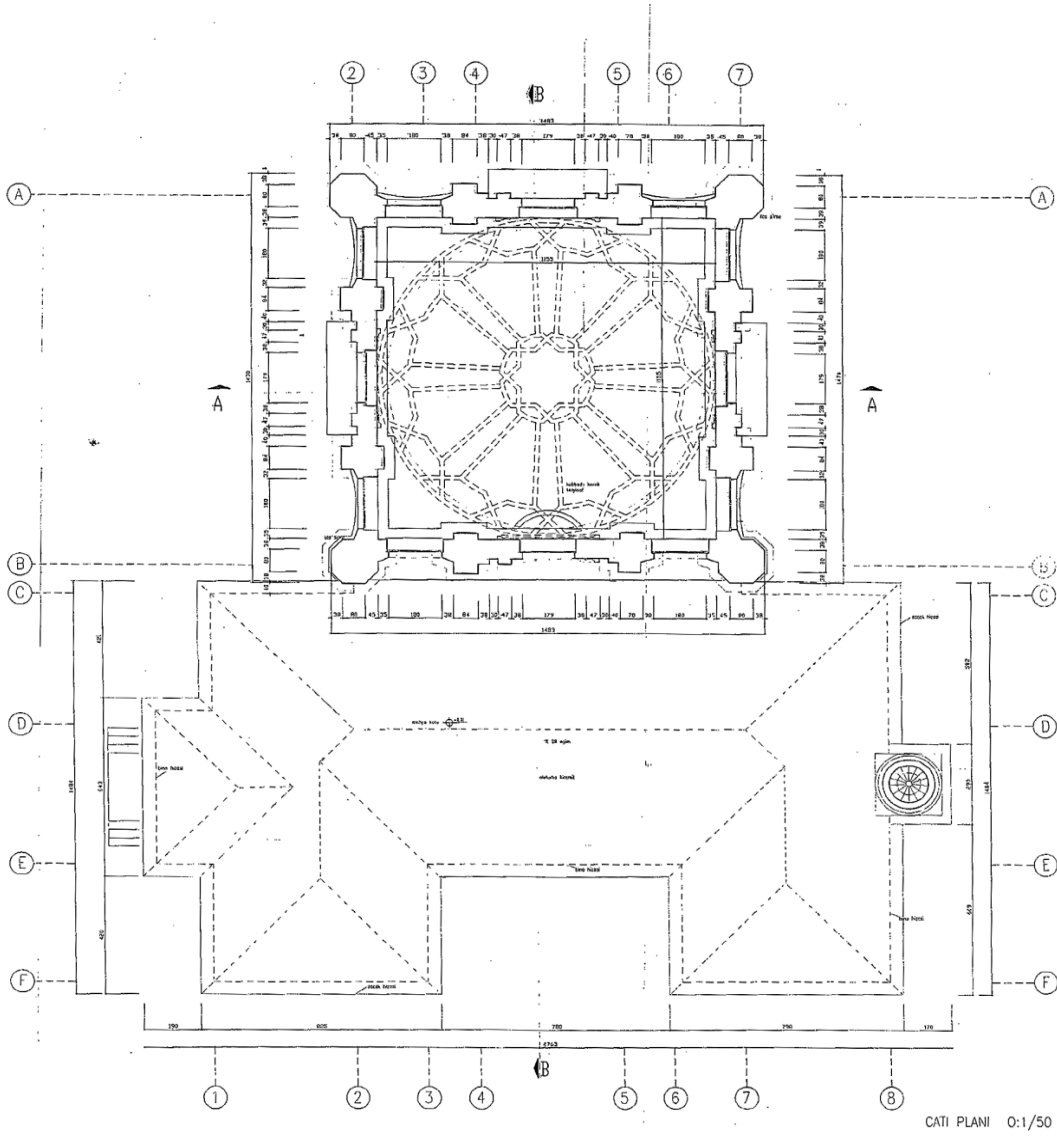
ÇİZİMLER

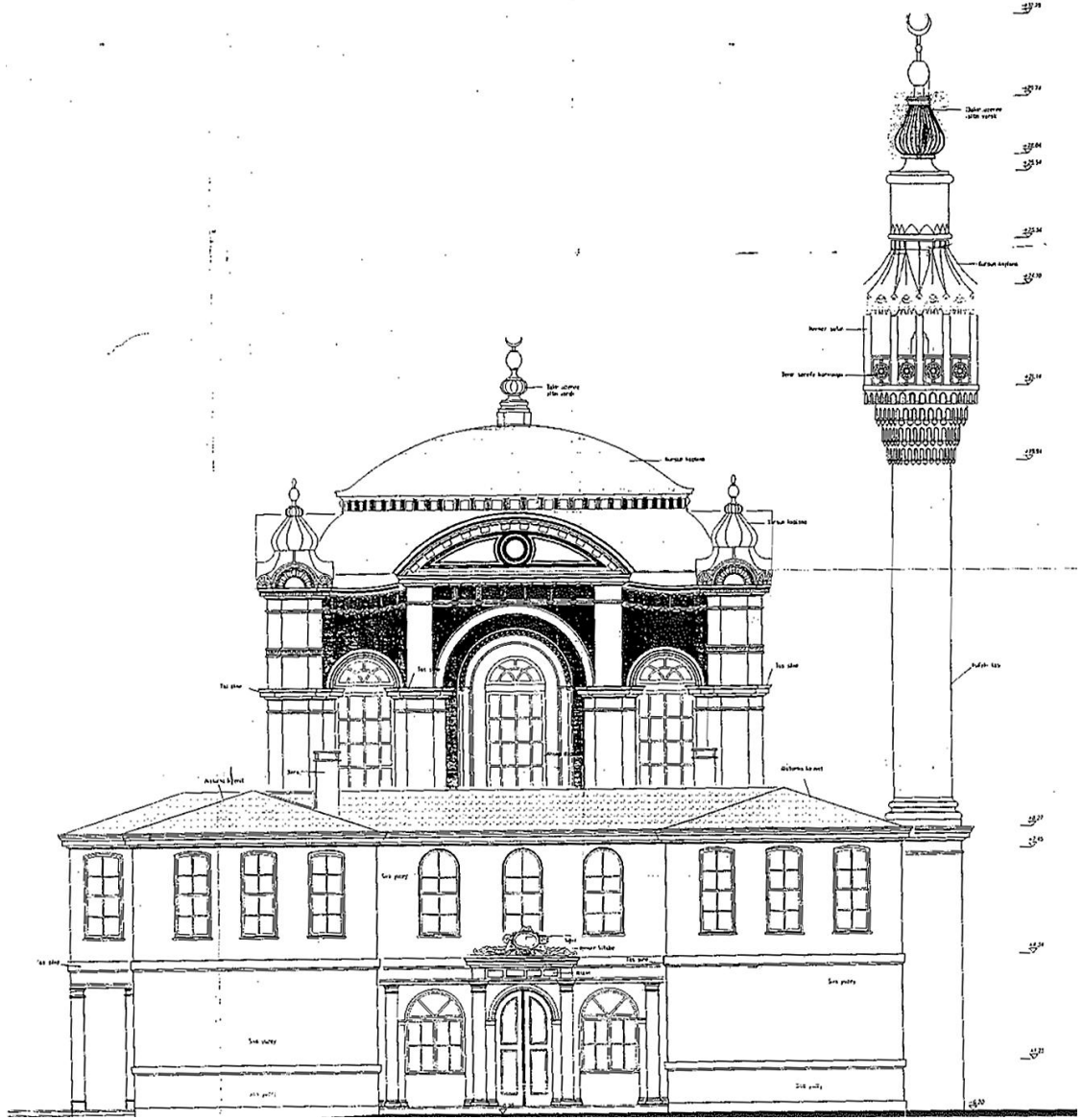
Çizim 1: Haliç Sâdâbâd Camisi, Harim Planı. (İ.B.B Yapı İşleri Müdürlüğü Arşivi)

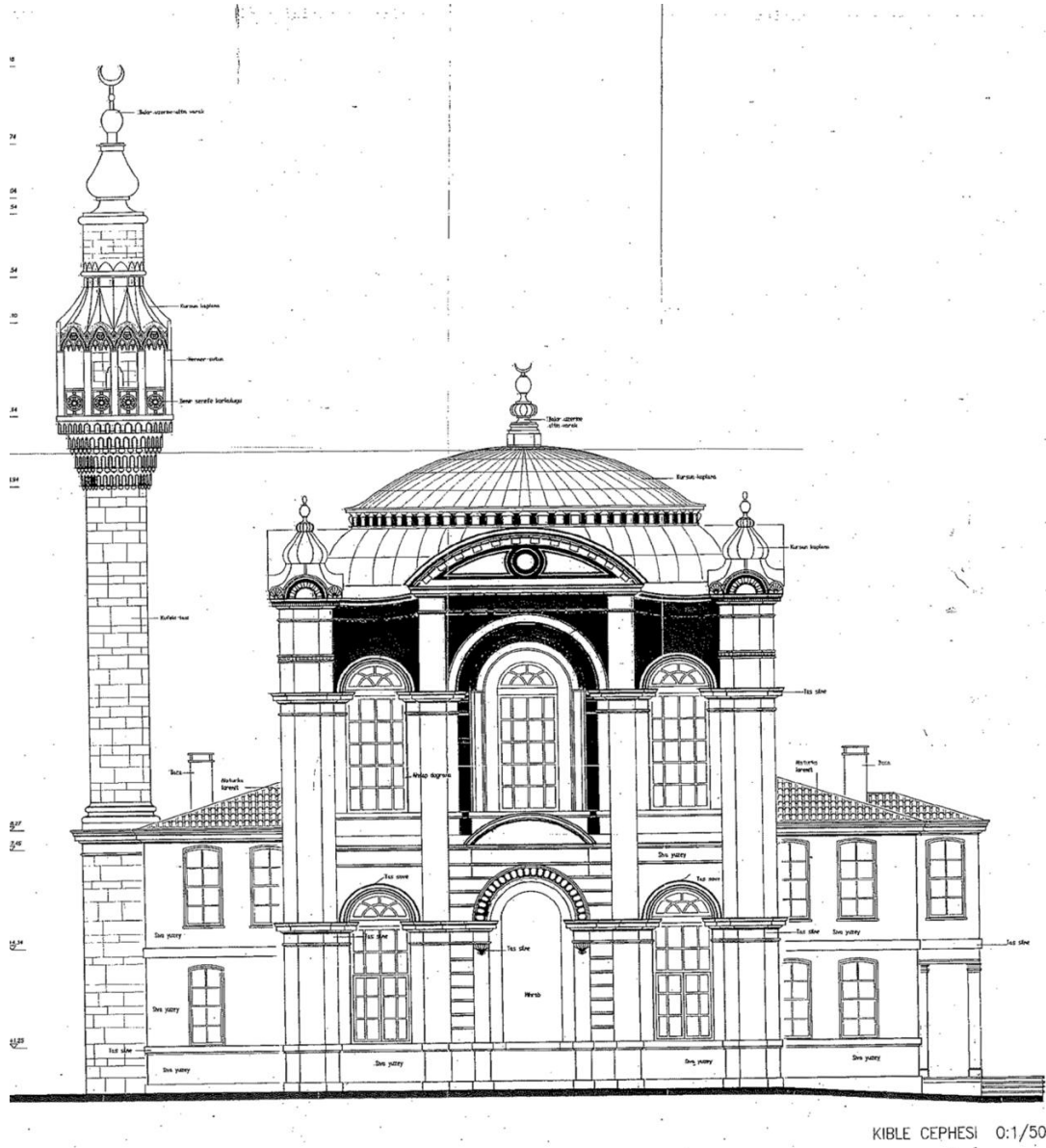
Çizim 2: Haliç Sâdâbâd Camisi, Mahfil Katı Planı. (İ.B.B. Yapı İşleri Müdürlüğü Arşivi)

Çizim 3: Halic Sâdâbâd Camisi, Çatı Katı Planı. (İ.B.B. Yapı İşleri Müdürlüğü Arşivi)

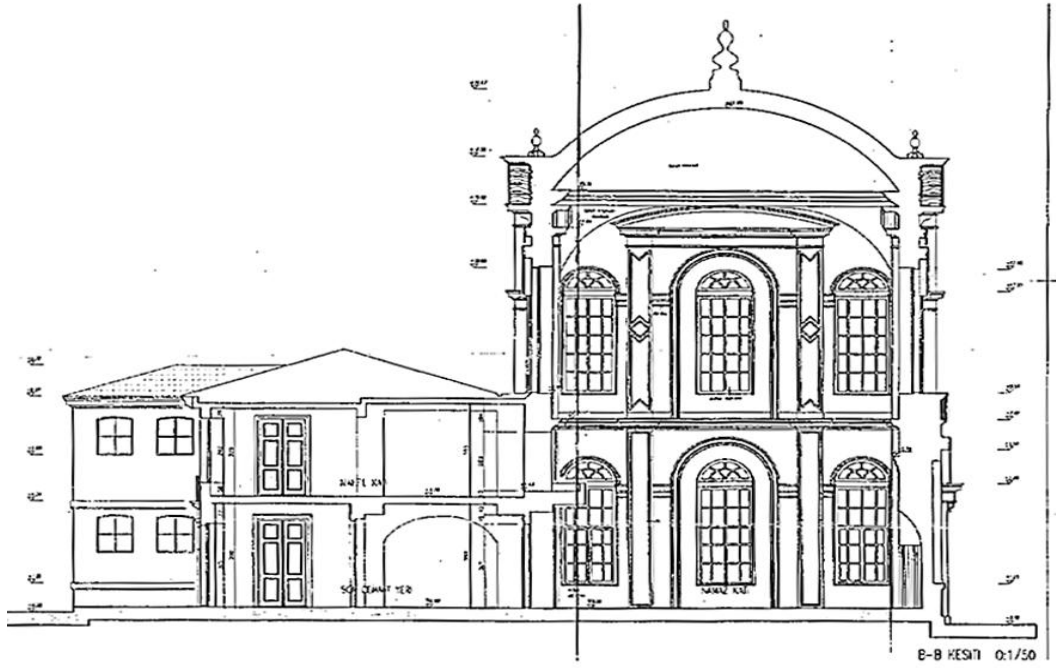

Çizim 4: Haliç Sâdâbâd Camisi, Kuzey Cephe Çizimi. (İ.B.B. Yapı İşleri Müdürlüğü Arşivi)

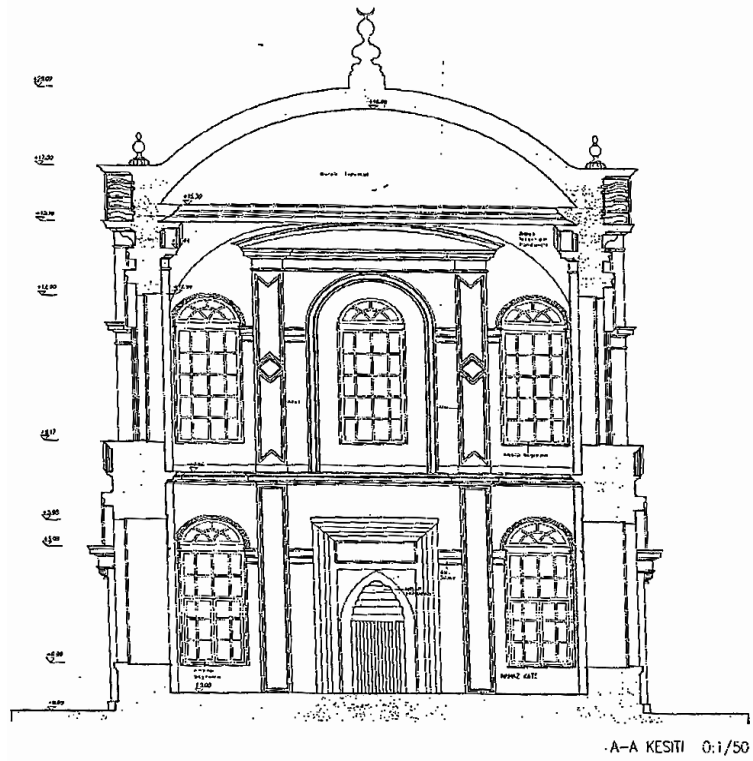

KIBLE CEPHESİ 0:1/50

Çizim 5: Halic Sâdâbâd Camisi, Kible Ceph Çizimi. (İ.B.B. Yapı İşleri Müdürlüğü Arşivi)

Çizim 6: Haliç Sâdâbâd Camisi, B-B Kesiti.

Çizim 7: Haliç Sâdâbâd Camisi, A-A Kesiti. (İ.B.B. Yapı İşleri Müdürlüğü Arşivi)